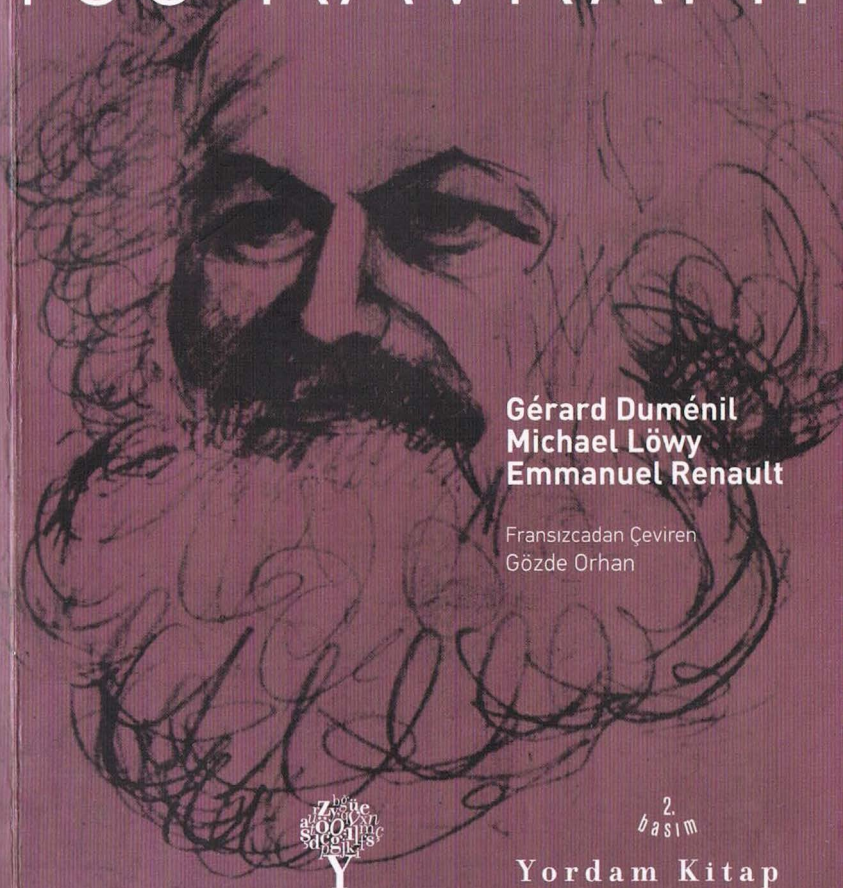
MARKSİZMİN 100 KAVRAMI

Gérard Duménil
Michael Löwy
Emmanuel Renault

Fransızcadan Çeviren
Gözde Orhan

2. basım

Yordam Kitap

G. DUMÉNIL - M. LÖWY - E. RENAULT • MARKSİZMİN 100 KAVRAMI

Gérard Duménil

Gérard Duménil iktisatçı ve CNRS'te araştırma müdürüdür. *Actuel Marx* dergisinin editörlerindendir.

Michael Löwy

Michael Löwy sosyolog ve felsefeci, CNRS'te fahri araştırma müdürüdür. EHESS'te ders vermektedir.

Emmanuel Renault

Emmanuel Renault felsefeci, ENS Lyon'da ders vermektedir.

Ayrıca yazarlar birlikte, *Lire Marx* (PUF, coll. "Quadrige", 2009) kitabını kaleme almıştır.

Eserin orijinal adı:

Les 100 mots du marxisme.
(PUF, Paris, 2009)

Marksizmin 100 Kavrami

Gérard Duménil
Michael Löwy
Emmanuel Renault

Fransızcadan Çeviren
Gözde Orhan

Yordam Kitap: 151 • **Marksizmin 100 Kavramı** • Gérard Duménil, Michael Löwy, Emmanuel Renault • ISBN 978-605-5541-56-9
Çeviri: Gözde Orhan • *Düzeltme:* Filiz Çomuk
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Mart 2012 • *İkinci Basım:* Aralık 2013
Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan
© PUF, 2009; © Yordam Kitap, 2011

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap. com • E: info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 565 01 22 - 0212 565 02 55
Faks: 0212 485 46 95

Marksizmin 100 Kavramı

Sosyalist Cep Kitapları

KOMÜNİST MANİFESTO
KARL MARX - FRIEDRICH ENGELS

•

FELSEFE İNCELEMELERİ
KARL MARX - FRIEDRICH ENGELS

•

Sosyalist Dünya Görüşü MARKSİZM
HENRI LEFEBVRE

•

MARKSİST İKTİSAT EL KİTABI
Çeviri: Nail Satılgan

•

MARKSİZM NEDİR?
EMILE BURNS

•

MARKSİZM ÜZERİNE DÖRT DERS
PAUL SWEEZY

•

MARKSİZME SIRA DIŞI BİR GİRİŞ
BERTELL OLLMAN

•

DİYALEKTİK MATERYALİZME GİRİŞ
AUGUSTTHALHEIMER

•

TARİHİN YAPILARI: Tarihsel Materyalizme Giriş
BERNHARD BROSIUS

•

KÖKTENDİNCİLİK NEDİR?
DOMENICO LOSURDO

•

MARKSİZMİN 100 KAVRAMI
G.DUMÉNIL, M.LÖWY, E.RENAULT

•

KARL MARX VE MARKSİZM ÜZERİNE
V. İ. LENİN

•

FELSEFE EL KİTABI
B.I. SUSLAKOV - L.A. YAKOVLEVA

İÇİNDEKİLER

Ahlak 15
Altyapı, Yapı, Üstyapı 16
Antikapitalizm (Kapitalizm Karşıtlığı) 18
Artık Değer ya da Artı-değer 20
Banka Sermayesi, Finans Sermayesi 22
Barbarlık 24
Batı Marksizmi 26
Biçim 28
Bilim 29
Birey 31
Birikim 33
Bonapartizm 36
Burjuvazi 38
Bütünlük 39
Çelişki 41
Değerlerin Üretim Fiyatlarına Dönüşmesi 42
Devlet 45
Devrim 47
Din 48
Diyalektik 50
Doğa 52
Doğalcılık 53
Düşüncede Somut 54

Eğilim 56
Ekososyalizm 59
Eleştiri 61
Emeğin Sermayenin Egemenliği Altına Girmesi 62
Emek 63
Emek Süreci 66
Emperyalizm 68
Enternasyonalizm 69
Faiz ve Borç Sermayesi 71
Faşizm 73
Felsefe 75
Fiktif Sermaye 77
Guevaracılık 78
Hegemonya 80
Hukuk 81
Hümanizm 83
İdeoloji 85
İhtiyaçlar 87
İlerleme 88
İlişki (insanlar arasında) 90
İlkel Komünizm 92
İşbirliği, Manifaktür ve Büyük Sanayi 93
Kapital 95
Kapitalist Üretim Biçiminin Çelişkileri 97
Kâr 98
Klasik İktisat 100

Komünizm, Sosyalizm ve Sosyal Demokrasi 102
Köylülük 104
Kredi 106
Kriz 107
Kurtuluş 110
Leninizm 112
Maoizm 113
Materyalizm 115
Meta Fetişizmi 117
Meta ve Değer 119
Özkurtuluş 121
Özyönetim 123
Özgürlük 124
Para 126
Parti 127
Pratik / Praksis 129
Proletarya 130
Proletarya Diktatörlüğü 132
Rant 134
Rekabet ve Fiyat 137
Robinsonculuk 140
Sahiplenme 142
Sanayi Sermayesi ve Ticari Sermaye 144
Sermayenin Bileşimi 146
Sermayenin Dolaşımı 147
Sermayenin Yoğunlaşması ve Merkezileşmesi 149

Sınıf Savaşımı 150
Sınıflar ve Gelirler 152
Siyaset 153
Sol 154
Son Kerte 156
Soyutlama 156
Stalinizm 158
Şeyleşme 160
Şûralar 161
Tarih 163
Tekeller 165
Toplumsal Sınıflar 166
Toplumsallaşma 168
Troçkizm 169
Türsel Varlık 170
Ulus 172
Ücret 174
Üretim 175
Üretim Biçimi (Tarzı) 177
Üstbelirlenim 179
Ütopya 181
Yabancılaşma 182
Yansıma 185
Yeniden Üretim 186
Yöntem 189

Önsöz

Sağlığında terimi reddetmiş olsa da, Marksizm öncelikle Marx'ın (1818-1883) düşüncesidir; sözcüğün gerçek anlamında olağanüstü zenginlikte, sürekli evrimleşen ve sonunda tamamlanmamış halde bırakılan bir düşünce.* Ancak, Marx'ın Marksizme kattıkları, Engels'in (1820-1895) kattıklarından ayrılamaz. Marx'ın, *Alman İdeolojisi* (1845-1846) ve *Komünist Parti Manifestosu* (1848) gibi ünlü eserleri birlikte yazdığı; Marx'ın ölümünden sonra *Kapital*'in ikinci ve üçüncü cildini yayınlayan kişidir Engels. Ölümlerinden sonra fikirleri, kendilerini onların takipçisi olarak gören düşünürler ve siyasi akımlar tarafından çok farklı doğrultularda geliştirilmiştir. İşte bugün "Marksizm" olarak adlandırılan şey, bu katkıların tamamıdır. Bu adlandırma sık sık tartışmalara konu olur: Şu ya da bu analizi veya konumlanışı Marksist kabul etmek doğru mudur? Şunun ya da bunun kendisini Marksist ilan etmesi meşru mudur? "Kimin Marksist olduğu"na ya da

* Bu düşünceye, *Lire Marx*'ta bir giriş sunuyoruz: G. Duménil, M. Löwy, E. Renault, *Lire Marx*, Paris, PUF, 2009.

kimin Marksist olmadığına karar vermek, bizim işimiz değildir! Bizim amacımız, ne Marksist sözcük dağarcığını sistemleştirmek, ne de "siyaseten" doğru ya da "bilimsel olarak" güvenilir bir sürümünü sunmaktır. Amacımız, Marksizmin en önemli kavramları için bir giriş önermektir.*

Öyleyse, burada konu edilenin "Marksizm"den çok "Marksizmler" (Lukács'tan Antonio Gramsci'ye, Henri Lefebvre'den Theodor W. Adorno'ya, Walter Benjamin'den Ernesto Che Guevara'ya) olduğunu belirtelim. Çeşitliliğin kaynağı, işçi hareketleri ve antikapitalist mücadeleler tarihine dayanır. Marx I. Enternasyonal'in (1864'te kuruldu) liderlerinden biriydi ve eseri daha o zamandan II. Enternasyonal'in (1889'da özellikle Engels'in girişimiyle kuruldu) temel referansını oluşturuyordu. Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin zaferi (1917), yeni bir dönem başlattı. Bileşenlerinin her biri kendisini Marx'ın devamı

* Her seçim gibi, bizimki de bir parça öznellik ve keyfilik içeriyor. Bu çalışma, ansiklopedik Marksizm sözlükleri okunarak tamamlanabilir ve derinleştirilebilir. Özellikle bkz. G. Labica ve G. Bensussan (drl.), *Dictionnaire Critique du Marxisme*, Paris, PUF, 1985 (2.Baskı) ve W. Haug (drl.), *Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus*, Hamburg, Berlin, Argument Verlag, 1994. İktisadi terimler, genellikle, üzerinde tam bir fikir birliğinin oluşmadığı pek çok farklı çalışmaya atıfta bulunuyor. Örneğin bu durum, "dönüşüm" sorunu, "kâr oranının düşme eğilimi" ya da "yeniden üretim şemaları" vs. gibi temalar için de geçerli. "Tek bir" referans vermek güç. En uygun yöntem, internet üzerinden erişilebilen *New Palgrave Dictionary of Economics* gibi, ansiklopedik iktisat sözlüklerine başvurmaktır.

addetse de, işçi hareketi yeniden bölündü. Sonuçta, "Marksizm-Leninizm" adını alan ve Marksist titizliğin Stalin'in demir yumruğuyla baskı aracına dönüştüğü, bir doktrinler bütünü ortaya çıktı. Beğenilsin ya da beğenilmesin, tarihsel anlamı ne olursa olsun, bu da Marksizmlerden biridir. Fakat buna paralel olarak, bu rejime muhalefet edenlerin, özellikle Troçki figürü arkasındakilerin eleştirisi de gelişiyordu. Daha sonra 1949'da devrim Çin'de başarıya ulaştı ve "Çin-Sovyet çatışması" yeni yollar açarak yeni yorumlar çıkardı. 1976'da Mao Zedong'un ölümünden sonra reformlar ve ardından, bugünkü yönelişlerin bulanıklığı geldi. Bu arada Küba Devrimi, Afrika'daki farklı sosyalist deneyimler ve Üçüncü Dünyacı hareketler, Marksizmi kuranların Marksizminin Avrupa merkezciliğini kırmayı başardı ve kökten yenilikleri tetikledi.

Marksizmlerin çeşitliliği, toplumlar kuramı olarak Marksizmin çok yönlülüğüne de işaret eder. Filozoflar, siyaset bilimciler, sosyologlar, tarihçiler, iktisatçılar... Hepsi Marksizmde araştırmalarını besleyecek malzeme buluyorlar. Bu farklı alanlarda Marksizmden ilham alan entelektüeller için, Marksizm adına tesis edilmiş rejimlerin kurumsallaştırdığı Marksizmlerle ilişki her zaman zor oldu; biat, kuşku ve itiraz arasında yürüdü, ama ilişki hiç kesilmedi.

Kitaptaki maddelerin çoğu, ele alınan kavramların tartışmalarda nasıl seferber edildiğini göstererek, bunların siyasal, ekonomik ve felsefi yönlerinin iç içeliğini ortaya koymaya çalışıyor. Bununla birlikte, Marx ve Engels'in bazı yazılarının teknik özelliği dikkate alındığında, bazen bir maddenin salt bilimsel bir yaklaşıma öncelik tanıdığı da olmuştur. Daha felsefi kavramlar Emmanuel Renault, daha iktisadi kavramlar Gérard Duménil ve daha siyasi kavramlar Michael Löwy tarafından işlenmiştir.

Marksizmlerin mirası ve çağdaş Marksizmin farklı biçimleri, önemli kişileriyle, dergi ve kitaplarıyla, kongre ve konferanslarıyla, ulusal okulları ve uluslararası tartışmalarıyla, bu kitabın tam merkezindedir. Bu miras, kapitalist düzene karşı radikal mücadelelerin büyük bölümüne, çeşitli ölçülerde ve biçimlerde ilham vermektedir. "*Que Sais-je?*" dizisi içinde bu kitabın yayınlanması 2007'de kapitalizmin girmiş olduğu yeni büyük kriz ortamında Marx'ın düşüncesine yönelik ilginin dirilişiyle çakıştığından, bu maddelerin, okuyucuları geleneğin büyük eserlerine ve Marksizmin güncel görüşlerine başvurmaya sevk edeceğini umuyoruz.

AHLAK

(Morale, Morality)

Marx'ta ahlak, ideolojinin* başlıca biçimlerinden biri olarak ortaya çıkar. Proletarya* her şeyden yoksundur ve dolayısıyla, meşrulaştıracak özel bir çıkara da sahip değildir. Proletaryaya özgü bir ahlak yoktur. Proleterlerin ahlakı her zaman burjuva* ahlakının bir biçimidir ve bu nedenledir ki, *Komünist Parti Manifestosu*, "ahlaki sosyalizm" ile "burjuva sosyalizmi"ni ya da "küçük burjuva sosyalizmi"ni özdeş sayar. Marx, ayrıca, burjuva ideolojisi karşısında proletaryanın eleştirel bir konuma sahip olduğunu düşünür: "Onun gözünde yasalar, ahlak, din*, bir o kadar burjuva çıkarını gizleyen birer önyargıdan ibarettir."

Marx'a göre, kapitalizm eleştirisi evrensel ahlak normları üzerine inşa edilmemelidir; aksine, mevcut toplumsal düzene karşı proletaryanın pratik mücadelelerinin kendine has bakış açısını benimsemelidir. Yine de, bu mücadeleler herhangi bir ahlaki ufuktan yoksun değildir. Bu nedenle, *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da (1865) devrimci mücadele, hayatın "aşırı

derecede aşağılanması"na karşı bir "direniş" olarak yorumlanmıştır ve *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875) komünizm, herkesin ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluğuna dayandırılmıştır.

Marksizmde, ahlaka yönelik üç görüş ortaya çıkmıştır: siyasal realizm adına ahlaki meselelerin göreliliği (Troçki), kapitalizm eleştirisini evrensel ahlak ilkeleri üzerine kurma isteği (Eduard Bernstein), burjuva ahlakına karşı proleter ya da Marksist bir ahlak anlayışını konumlandırma (Roger Garaudy).

Altyapı, Yapı, Üstyapı

(Base, Structure, Superstructure; Base, Structure, Superstructure)

Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın (1859) önsözünde, şu ünlü formül yer alır: "Üretim ilişkilerinin tümü toplumun ekonomik yapısını (*Bau*), toplumsal bilincin belirli biçimlerine tekabül eden hukuki ve siyasal bir üstyapının (*Überbau*) üzerinde yükseldiği somut altyapıyı (*Basis*) oluşturur." "Ekonomist" olarak adlandırılan bazı Marksist akımlar, her toplumsal oluşumun (bkz. Üretim Biçimi) doğrudan doğruya ekonomik altyapı tarafından belirlenmiş olduğunu ve toplumsal oluşu-

mun mevcut temsillerinin bu altyapının yansımasından* başka bir şey olmadığını öne sürerek, söz konusu formülün mekanik bir yorumunu ortaya koydular.

Ne var ki Marx'ta, ekonomik altyapı ile toplumsal yaşamın geri kalanı arasındaki ilişki, ne mekanik ne de doğrudandır. Tarihin materyalist* biçimde kavranmasına özgü olan, şüphesiz, kurumların ve temsillerin yapısının ekonomik etmenlerden yola çıkarak açıklanmasıdır. Fakat Marx, sınıf savaşımının* kendine has dinamiklerinin önemini de vurgular ve aynı toplumsal oluşumun farklı öğeleri arasındaki karşılıklı etkinin altını çizer. İşte bu nedenle Engels, üstyapıların görece özerkliğinden söz edecek ve ekonomik koşulların yalnızca "son kertede*" belirleyici olduğunu söyleyecektir.

Marx ayrıca, değişik vesilelerle, ne ideolojik oluşumların (bunları üstyapının öğeleri içine değil, onlara "karşılık gelen" "bilinç" biçimleri içine dahil eder, bkz. İdeoloji), ne hukuki-siyasal kurumların, ne de toplumsal kurumların, tüm tarihsel dönemlerde aynı tarzda koşullandırılmadığının altını çizdi. Louis Althusser'in, toplumsal oluşumun farklı unsurları arasındaki ilişkiden, "baskın bir unsuru bulunan, yapılanmış karmaşık bir bütün" olarak söz

etmesi ve üstbelirlenim* kavramı vasıtasıyla bunların ekonomik koşullarla ilişkisini açıklamaya çalışması bu yüzdendir.

ANTİKAPİTALİZM (KAPİTALİZM KARŞITLIĞI)

(Anticapitalisme, Anticapitalism)

Antikapitalizm Marx'la başlamaz. Sermayenin iktidarına ilişkin eleştiriler, özellikle de romantikler arasında, hiç eksik olmadı. Marx bunlardan fazlasıyla esinlendi, fakat bu eleştirilere çok daha sistematik bir nitelik kazandırdı.

Kapital'in her sayfasından kapitalizmin alçaklıklarına karşı ahlaki bir öfke fışkırır. Bu öfke, yalnızca sermayenin ilk birikim* sürecine, çevre (periferi) ülkelerinin eşi görülmemiş katliamlarla ve cinayetlerle vahşice fethedildiği ve sömürgeleştirildiği yüzyıllara değil, sistemin "olağan" modern işleyişine de yöneliktir.

Marx'ın antikapitalizmi beş ana tema ekseninde şekillenir: sömürünün adaletsizliği (bkz. Artık Değer), yabancılaşmayla* birlikte özgürlüğün yitirilmesi, her şeyin parayla alınıp satılır hale gelmesi, akıldışılık, modern barbarlık. Tüm bu eleştiriler bir-

birine bağlıdır: karşılıklı etkileşirler, birbirlerinin varlığına dayanırlar, komünist* düşünür Marx'ın düşünce sisteminin ayırt edici özelliklerinden biri olan *bütünlüklü bir antikapitalist bakış açısı içerisinde* birbirlerine eklemlenirler. Marx'ın eleştirisi, sermaye tarafından sömürülen sınıfların* tarafında konumlanmıştır; fakat tüm değerleri yalnız mübadele değerine ve tüm yaşam biçimlerini metalara* indirgeyen bir sistemi reddettiğinden, bu eleştiri, evrensel bir hümanist* etkiye de sahiptir.

Marx elbette kapitalizmin, özellikle üretici güçlerin (bkz. Üretim Biçimi) üssel olarak büyümesi vasıtasıyla yeni, özgür ve dayanışmacı bir toplum için gerekli somut koşulları yaratarak tarihsel ilerlemenin* taşıyıcılığını yaptığını reddetmiyordu. Ancak aynı zamanda bu sistemi, "her bir ekonomik ilerlemeden toplumsal bir felaket yarattığı" *(Kapital)* için bir tür *toplumsal gerileme* gücü olarak görüyordu.

Köklerini Marksizmden ve eleştirel düşüncenin başka biçimlerinden alan antikapitalizm, 21. yüzyılın başında, özellikle Fransa'da ve Avrupa'da, radikal solun ortak paydası ve birlik sembolüdür.

Artık Değer ya da Arti-değer

(Plus-Value ou Survaleur, Surplus Value)

Sermayenin* değerlenme kuramının temel kavramı, artı-değer diye de adlandırılan *artık değer*dir. Nicel açıdan artık değer, bir dönem boyunca kapitalist etkinlikten doğan sermaye artışı miktarını belirtir. Sermaye gibi o da değerle ölçülür. Geriye bu artışın gizemini çözmek kalıyor.

Marx, metaların* normal fiyatları üzerinden; yani, *Kapital*'in birinci cildinde benimsediği basitleştirici varsayımlar çerçevesinde, değerleriyle orantılı fiyatlar üzerinden mübadele edildiğini varsayar. Sermayedarlar arasındaki veya sermayedarlarla son tüketiciler arasındaki ilişkilerde tüm metalar bu fiyatlardan mübadele ediliyorsa, görünürde bir artış söz konusu olmaz: değer aktarılır, bir elden diğerine geçer.

Bu noktada Marx, *kullanımı* değer yaratan özel bir metanın var olduğunu açıklar. Bu, emekçinin *işgücü*dür. Çalışma kapasitesi bir meta gibi düşünülür; bu da, bir faydaya ve bir değere sahip olduğu anlamına gelir. Satın alanın bakış açısından işgücünün sağladığı fayda, emektir: sermayedar işçiyi çalıştırır. Değeri, onun üretimi için gerekli çalışma zamanıdır. İşçinin satın alabileceği metaların üre-

timine gereken zaman olarak tanımlanır. Marx'ın "geçim araçları" olarak adlandırdığı malları (ailenin birçok üyesinin çalışabileceğini dikkate alarak, işçi ve ailesi için gerekenler) satın alma gücünü ifade eder. Zaman zaman işgücünün "üretimi" terimi yerine "yeniden üretimi" terimi tercih edilir. Her meta gibi bunun da bir fiyatı vardır: bu ücrettir*.

Dolayısıyla artık değerin gizemi işçinin, satın alabileceği malların üretimi için gerekli olandan daha fazla saat çalışmaya yatkın olduğu gözlemiyle açıklığa kavuşur. Bu *fazla çalışma* saatleri *artık değer*in ya da *artı-değer*in kaynağıdır.

Kapitalizmdeki bu değer yaratma gücü işgücünün özelliğidir. O yüzden Marx bu gücü satın almaya hizmet eden sermaye bölümünü "değişir sermaye" olarak isimlendirir; bu çerçevede, hammadde ya da makine satın almaya yarayanlar gibi öteki sermaye bölümlerine, "değişmez sermaye" adını verir. Artık değer *s* ile onu yaratan değişir sermaye *v* arasındaki nicel ilişki, *artık değer oranı*dır: *s/v*.

Yalnızca tek bir artık değer vardır, fakat iki şekilde artabilir. Sermayedar ile işçi arasındaki güç ilişkisi, *iş günü süresi*ni belirler. Üretimin teknik-örgütsel koşulları ve ücretin satın alma gücü verili ise, artık değer, iş günü süresi uzadıkça artar. Bu

Marx'ın "mutlak artık değer" dediği şeydir. Fakat artık değer işçinin geçim araçlarının üretimi için gerekli çalışma zamanının azalmasından doğan başka bir yoldan da artabilir: eğer üretim koşullarının dönüşümü işin üretkenliğini artırmışsa (aynı sürede daha fazla mal) ve işçinin alım gücü, bu artışı işçiye yansıtacak ölçüde artmamışsa. Söz konusu mekanizma, "göreli artık değer"dir.

Marx, manifaktür ve büyük sanayideki gibi (bkz. İşbirliği) üretim koşullarındaki dönüşümlerin, artık değeri ve artık değer oranını artırma amacını güttüğü konusunda ısrar eder. Birinci ciltteki bu analizlerde üçüncü cildin açılımlarına biraz hızlıca bir giriş yapar. Üçüncü ciltte, kapitalistin gerçekte kâr* oranını maksimize ettiği, artık değer oranının ise kâr oranının belirleyicilerinden yalnızca biri olduğu anlatılır.

Banka Sermayesi, Finans Sermayesi

(Capital Bancaire, Capital Financier; Bank Capital, Finance Capital)

Marx *para ticareti yapan sermaye* (bkz. Sanayi Sermayesi) ile *borç sermayesi* (bkz. Faiz) analizlerini banka sermayesi kuramında bir araya getirmiştir.

Mevduatların saklanmasına yönelik faaliyetler ve parasal işlemler, sermayedarların ve tüm tasarruf sahiplerinin adına bankerlerin elinde toplanmıştır. Ancak bankacılık sistemi aynı zamanda, borç sermayesi olarak değerlendirilmek üzere kullanılabilir fon toplama işlevine de sahiptir. Bu fonlar, sermayenin döngüsü esnasında "serbest bırakılan" paranın; yani geçici olarak yeniden para biçimini alırken (bkz. Sermayenin Dolaşımı) girişimci tarafından bankaya yatırılan paranın muhafaza edilmesinden meydana gelir. Bu para burada, yatırımları için bankaları aracı olarak kullanan para-kapitalistlerinin fonlarına katıldığı gibi; tüm hanehalklarına ait, yine geçici olarak yatırılmış tasarruflara da eklenmiş olur.

Böylece bankalar, gitgide artan bir biçimde başka öznelerin yerine borç vermeye başlar. Marx bunların, borç sermayesinin "yöneticileri" haline geldiklerini söyler. Böylelikle, anonim şirketlerden kurulu, bankalarca finanse edilen kapitalist bir ekonomi görüntüsünün şekillendiği görülür.

Kapital'in üçüncü cildinde; teşebbüslere borç veren ya da işletmeye katılmaksızın hisse satın alan, faiz getiren sermaye sahibi anlamındaki "para-kapitalist" kavramına karşılık olarak yer yer "finans-ka-

pitalist" terimi kullanılmıştır. Bu kullanım, terminoloji kargaşasını daha da artırıyor.

"Finans kapital" teriminin Marksizm içinde yaygınlaşması, 1910 yılında Rudolf Hilferding'in *Finans Kapital* adlı eserinin yayınlanmasıyla gerçekleşti. Hilferding'de bu ifade, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçiş sırasında öne çıkan ve belirgin özelliği finansal ve finans dışı sektörlerde faaliyette bulunan büyük sermaye sahiplerini (para babalarını) kaynaştırmak olan kapitalist kurumsal yapıya göndermede bulunur. Marx banka sektörünü borç sermayesinin *yöneticisi* olarak tasvir ederken, Hilferding'in analizi Marx'ınkini devam ettirir, bir bakıma onu "modernize eder".

BARBARLIK

(Barbarie, Barbarism)

Marx ve Engels *Komünist Parti Manifestosu*'nda (1848) "barbar ülkeler" ile "uygar ülkeler"i karşı karşıya getirseler de, yazarların başka yazılarında daha uygun bir yaklaşım bulunmaktadır. 1847'de Marx, yoksullara ilişkin yasalar gibi kapitalizmin en korkunç tezahürlerini dikkate alarak şöyle yazmıştı: "Barbarlık yeniden ortaya çıktı, ama bu kez uygar-

lığın tam kalbinde doğdu ve onun bütünleyici bir parçası oldu."

Kapital'in ilk birikim* üzerine olan bölümünde "barbarlık" olarak nitelendirilenler, Batılı sömürgecilerin pratikleridir. Marx, Hıristiyan bir yazar olan Rev. William Howitt'in şu sözlerini üstlenir: "Hıristiyan denilen bu soyların [...] uyguladıkları iğrenç zulmün ve barbarlığın bir benzerine, dünya tarihinde hiçbir çağda; ne kadar yabanıl, ne kadar kaba ve ne kadar acımasız olursa olsun, başka hiçbir soyda rastlanmaz." Görüldüğü gibi, bu ifade, kapitalist uygarlıklara özgü modern bir barbarlık halini tarif eder.

Sosyal Demokrasinin Krizi'nde (1915) Rosa Luxemburg, ünlü şiarı "ya sosyalizm ya barbarlık"ı ortaya atarken, aklında işte bu vardı. Onun gözünde dünya savaşı, ileri kapitalist toplumların yıkıcı ve insanlık dışı gizil güçlerini meydana çıkaran bu barbarlığın çarpıcı bir örneğidir. İma ettiğinin aksine Marx ya da Engels'ten aktarılmayıp ilk kez kendi kitapçığında ortaya atılan bu şiarla, Rosa Luxemburg, sosyalizmin, kapitalizmin çelişkilerinin kaçınılmaz sonucu olduğu yönündeki geleneksel determinist görüşten kendini ayırır. Artık sosyalizm, diğer yanında barbarlığın yer aldığı çatallaşmış bir yolda, tarihsel olasılıklardan biri olarak çıkıyor karşımıza.

Daha sonra, 1950'li yıllarda Fransa'da, Cornelius Castoriadis ile Claude Lefort'un etrafında bir araya gelen Marksist bir hizip, kendisini *Sosyalizm ya da Barbarlık* adıyla tanımlayacaktır.

Batı Marksizmi

(Marxisme Occidental, Western Marxism)

İfade, Sovyetik ("Doğulu") Ortodoks Marksistlerin karşısında konumlandırılan Batı Avrupalı bazı Marksist düşünürleri, özellikle de Georg Lukács, Karl Korsch, Antonio Gramsci, Ernst Bloch ve Frankfurt Okulu'nu tanımlar. Kavramı *Diyalektiğin Serüvenleri* (1955) kitabında ilk defa kullanan Maurice Merleau-Ponty'dir; ancak eser, Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) kitabından başka bir yere atıfta bulunmaz. Kavramı en sistematik biçimde uygulamaya yönelik deneme, Perry Anderson'ın *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler* (1976) kitabıdır. Anderson'a göre, yalnızca yukarıda sıralanan yazarlar değil, aynı zamanda Henri Lefebvre, Lucien Goldmann, Jean-Paul Sartre ve Louis Althusser de, hem coğrafi hem de nesillere ilişkin kıstaslara göre sınırlarını çizdiği bu akıma mensuptur. Farklılıklarına rağmen bu yazarların

bazı ortak özellikleri olduğunu düşünüyor: ekonomiye ve siyasete* yönelik ilginin felsefeye* kayması; kuramla pratik arasındaki kopuş; karamsar bir tarih kavrayışı; incelikli ve yenilikçi kültür analizleri. Genel anlamda Batı Marksizmi, antikapitalist eğilimine rağmen, bir yenilgi döneminde oluşmuş bir entelektüel gelenektir ve bu nedenle de, kitlelerden ve sosyalizmi (bkz. Komünizm) hedefleyen siyasal mücadeleden kopuk görünmektedir.

Yine de, Anderson'ın da teslim ettiği gibi, bu söylenenler yalnızca 1945 sonrası için geçerlidir; 1917'yi takip eden dönemde, işçi hareketine ve çağlarının büyük devrimci başkaldırılarına doğrudan bağlı Lukács, Korsch ve elbette Gramsci gibi düşünürler vardır. Bu gözlem, bu kadar çeşitli yazardan oluşan bir topluluğu, ortak bir alanda birleştirme girişiminin sınırlarını göstermektedir. Bununla beraber, Frankfurt Okulu'nu etkileyen ve dahası bugüne kadar yankısı süren, "Batı Marksistleri", Lukács, Korsch, Bloch ve Gramsci arasındaki kuramsal, siyasal ve felsefi yakınlığın varlığı inkâr edilemez.

Biçim

(Formes, Forms)

İktisat eseri *Kapital*'de Marx "biçim" terimini sıklıkla kullanır. Terimin Fransızca çevirisi, birbirinden farklı birçok Almanca sözcüğü karşılar. Burada terim yalnızca en yaygın kullanımıyla ele alınacaktır (Marx'ın "değer biçimleri" ya da "sermaye biçimleri" derken kastettiği şekliyle). Bu kullanımda, daha belirgin bir ifade, "beliriş biçimi" veya "görüngüsel biçim"dir.

Marx, ekonomi politiğin kavramları arasında bir tür hiyerarşi kurar. Kuramsal araçların üretim sürecinde çok yukarılara yerleşmiş kimi kavramlar, kendilerinin beliriş *biçimleri* olan başka kavramlar aracılığıyla kendilerini gösterirler. Marx, sıradan iktisatçıları (bkz. İktisat), iş dünyasının pratiğine daha dolaysız olarak bağlı olan bu biçimlerin ötesini görememekle suçlar. Bu tür kavramların kullanılmasına karşı çıkmaz, kendisi de bunları büyük ölçüde kullanır. Karşı durduğu şey, kuramsal kurgunun yetersizliğidir.

Kavramların bu hiyerarşisi hakkında, hiyerarşinin pratiği dışında bir sezgiye sahip olmak zordur. Örneğin fiyat değerin bir biçimidir (bkz. Meta). Marx, üretimleri için gerekli çalışma süre-

si olarak, metaların *değeri* kavramını ortaya atar; fiyatların, üreticinin yararlı bir iş için ortalama kalitede emek harcadığının piyasada teyit edilmesi demek olduğu göz önünde tutulursa, *fiyatlar* metaların değerini "gösterir", "yansıtır", bunun "ifadesidir." Marx, değer kavramı üzerine kurulu olmayan bir fiyat anlayışının "kavramsız" bir anlayış olduğunu söyler.

Fiyat değerin bir biçimiyken, kâr* da artık değerin* bir biçimidir. Sermaye*; meta, para ya da atölyede üretim için gerekli unsurlar (hammaddeler, işgücü, makineler...) biçimlerine sahiptir (... biçimi altında görünür).

Bilim

(Science, Science)

Marx'ta bilim, bir taraftan felsefe* karşısında üstün görüldüğü için, diğer taraftan eleştirel* ve gizemlerden arındırıcı etkileri nedeniyle özel bir yere konmuştur. Bilimler deney ve gözlemlerin rasyonel yeniden inşasıyla ilerleyerek şeylerin doğasını kavramaya yarar: "nesnelerin görünüşleri ve özleri doğrudan çakışsaydı bilimlerin tümü gereksiz olurdu" (*Kapital*). *Kapital*'in bilimsel yaklaşımı,

klasik iktisadın içine işleyen ve aynı zamanda devrimci mücadelelerin önünü tıkayan fetişist* yanılsamaları ve ideolojik* engelleri ortadan kaldırma işlevi görür.

Marx *Kapital*'in önsözünde fizik, kimya ve biyolojiyi örnek olarak gösterse de, Darwin'in buluşlarını heyecan verici bulsa da; iktisadın matematikselleştirilmesine yönelik girişimler olsun (6 Mart 1880 tarihli mektup), Darvinci kuramın evrensel olarak uygulanmasını amaçlayan denemeler olsun (27 Haziran 1870 tarihli mektup) her türlü bilimsel indirgemeciliğe karşı çıkar.

Marx ayrıca bilim tarihine ilişkin görüşler de öne sürmüştür. *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*'nde (1857-1858) doğa bilimlerinin gelişiminin bunların kapitalizmin hizmetine sunulmasıyla nasıl açıklandığını ve komünist* devrimin* neden bu yabancılaşmış kolektif bilgi biçimlerinin yeniden sahiplenilmesiyle (bkz. Sahiplenme) birlikte gitmesi gerektiğini anlatır.

Bilimlerin doğası sorunu Marksizmde iki büyük tartışmaya konu olmuştur. Modern bilimleri akılcılığın bir ilerlemesi* olarak mı yoksa aklın donup kalmış biçimleri olarak (Georg Lukács) mı yorumlamak gerekiyordu? Bilimin evrenselliği mi

yoksa aksine proleter* bir bilim (Lisenkoculuk) mi savunulmalıydı? Bu iki sorgulamada tartışmanın odağı, bilimin epistemolojik değeri ve siyasal işlevidir.

Birey

(Individu, Individual)

Marx'ta birey kavramı antropoloji, toplumsal kuram ve komünizm belirlemesi gibi bağlamlarda devreye girer. Antropolojik işlevi çift yönlüdür. Bir yandan Hegel'e, Ludwig Feuerbach'a ve genç Hegelcilerin büyük bölümüne karşı, "insan"ın bireyler toplamından ibaret olduğunu beyan ederek, insanlığın genel bir töze dayandırılmasına itiraz eder. Diğer taraftan Max Stirner'e ve bireyselciliğin farklı biçimlerine karşı, "bireyin toplumsal bir varlık olduğunu" öne sürerek bireylerin atomlarla kıyaslanmasını reddeder.

Bu çift yönlü hareket, toplum kuramında da vardır: "Toplumda üretim içinde bulunan bireyler –[...] kuşkusuz hareket noktamız budur" (*Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*, 1857-1858, Giriş). Toplumu, birbirinden bağımsız bireysel davranışlar yığınına indirgeyen Robinsonculuklara* karşı Marx,

bireylerin her zaman belirli toplumsal ilişkiler altında "toplandığı"nda ısrar eder. Ancak bununla birlikte toplumsal ilişkilerin, bunların taşıyıcısı olan bireylerden bağımsız biçimde var olabileceği fikrine karşı çıkar.

Birey kavramı, kapitalizmden komünizme* geçişin unsurlarının tanımlanmasına da olanak verir. *Alman İdeolojisi*'nde (1846) Marx, tamamlanmamış ya da rastlantısal bireysellikler gibi farklı tarihsel bireysellikler ileri sürerken, komünizmi, bireyin "birey olarak" inşası ya da "kişisel birey" şeklinde sunar. Yine *Kapital*'de kapitalist üretim koşullarının "üreticiyi sakatladığını [...], onu makinenin basit bir aksesuarı seviyesine indirgediğini" anlatır. Bunun tersine komünizme, "toplumsal bir işlevin ayrıntısında basit bir destekten ibaret olan parçalanmış *bireyin* yerine tamamıyla gelişmiş bireyi" koyma görevi düşecektir.

Şüphesiz, Theodor W. Adorno bireysellik kavramına Marx tarafından yüklenen bu eleştirel ve ütopik çift yönlü işleve en sadık kalan kişiydi. Eleştirel planda Adorno, gerçekten de, bireyselliğin çağdaş toplum tarafından yıkımının farklı biçimlerini incelemeye çalıştı. Ve her bir kişinin indirgenemez tekilliğine saygı duyarken, bir yandan da her bireyin

kendi duygusal, toplumsal ve doğal çevresiyle çoklu bağlarını destekleyen bir toplumun ütopik* bir modelini ana hatlarıyla çizdi.

Birikim

(*Accumulation, Accumulation*)

Artık değerin* bir bölümü sermayedar tarafından ayrılabilir ve bu bölüm sermayeye* eklenebilir. Sermaye biriktirilmiş olur. Bu sermaye, Marx'ın "genişletilmiş yeniden üretim"* olarak adlandırdığı modele uygun olarak, daha büyük bir ölçek üzerinden etkinliğine yeniden başlar.

Marx *Kapital*'in birinci cildinin sonunda, birikimin istihdam ve işsizlik üzerindeki etkilerini uzun uzadıya inceler. Birikimle büyüyen sermaye, istihdamı artırma eğilimindedir; ancak bu, sermayenin bileşimindeki* çeşitliliğe bağlı olan bir ölçüde gerçekleşir. Diğer bir deyişle, bu artış yeni sermayenin, değişmez sermaye ve istihdamı doğrudan artıran tek kaynak olan değişir sermaye olarak nasıl ayrıştığına bağlıdır. Basitleştirmek için, değişmez sermaye olarak yalnızca makineler hesaba katılırsa, sermayenin bileşimindeki artış, üretimin *makineleşme*sine bağlanabilir. Sermayedarlar işçileri makinelerle ika-

me eder, böylelikle sermaye oransal olarak daha az emek talep ederek birikebilir.

Sermaye bileşimindeki yükseliş, sürekli bir birikimin istihdam düzeyini çalışabilir nüfusun sınırlarına getirdiği, böylece de, ücretin satın alma gücünde artış eğilimi yarattığı bir noktaya ulaşılmasını öteler. Marx, istihdam edilmek üzere hazır bulunan nüfusa göre fazla sermayenin bulunduğu bu türden bir tam istihdam durumuna, "sermayenin aşırı birikimi" (bkz. Kriz) adını verir. Bu durum sermaye bileşimindeki yükseliş sayesinde engellenebilir ya da geciktirilebilir. Bir işsizler yığını, "yedek sanayi ordusu" ortaya çıkmış ve yeniden üretilmiş olur. Söz konusu mekanizma kapitalist sınıfın eline, ücretlerin denetimini, artışının sınırlanmasını, gerektiğinde de düşürülmesini sağlayan bir araç verir. Bu son özellik "yoksullaşma"yı (mutlak ve görece) gündeme getirdi. Ancak Marx'ın, işçilerin alım güçlerinin uzun vadeli evrimi üzerine yaptığı formülasyonlar hayli muğlak vaziyette kaldı (bkz. Ücret).

Bu analizde Marx, "nüfus kanunu" olarak bilinen yaklaşım hakkında döneminin hâkim iktisat tezlerini çürütür. Gerekçelendirmeleri birbirinden gözle görülür derecede farklılaşsa da Thomas Malthus ve David Ricardo gibi iktisatçılar; işsizliğin ve çalışanların sefaletinin sorumluluğunu, yeniden üretim

hızı kimi dönemlerde birikim kapasitelerine nazaran çok fazla olan ya da olma olasılığını barındıran işçi sınıfının üzerine yüklüyorlardı. "Kapitalist birikim yasası"nda Marx, emeğin kullanılabilirliğinde sermayedarları egemen konuma getiren ve yukarıda bahsedilen süreci ortaya koyar.

Bu mekanizmalar, *Kapital*'in üçüncü cildinde yer alan iki çözümlemeyle önemli bağlar kurar: endüstriyel devre (ki krizler bunun bir aşamasıdır) incelemesi ve kâr oranının düşme eğilimi yasası incelemesi (bkz. Eğilim). Marx hayattayken kitabının yalnızca birinci cildini yayınlayabildiğinden, bu ilişkilendirmenin titizlikle gerçekleştirilmemiş olması anlaşılır bir durum. Krizle ilgili olarak, Marx *Kapital*'in birinci cildinde, hızlanma evrelerinin, istihdam edilebilir nüfusun sınırlarına toslayan bir istihdam yarattığını; kriz zamanında, yedek sanayi ordusunun yeniden ortaya çıktığını; kriz sonrasındaki yeni birikim evresinde, sermayenin organik bileşiminde artışla gereken düzeltmenin gerçekleştiğini, oldukça açık bir biçimde gösteriyor. Buna karşılık birinci ciltte, sermaye bileşimindeki artışın kâr oranı üzerindeki etkisine değinilmemiştir.

Kapital'in birinci cildi, sermayenin "ilk birikim" (ya da böyle olduğu iddia edilen) evresi üzerine bir incelemeyle tamamlanır. Marx burada, İngiltere'de

sermaye birikiminin, nasıl ilk olarak toprak sahibi köylülerin mülksüzleştirilmesiyle, halk kitlesinin hayatta kalmasını sağlayan (odun toplama, istifleme...) "ortak" toprakların satılmasıyla ve toprakların çitlenmesiyle (*enclosures*) mümkün olduğunu gösterir. Bu korkunç toplumsal şiddet, nüfusun büyük bölümünü sefalete ve proletarya* konumuna, yani emek gücünü satmaktan başka seçeneği olmayan bireyler konumuna indirgedi (bkz. Artık Değer).

BONAPARTİZM

(*Bonapartisme, Bonapartism*)

Marx'ta *Bonapartizm* kavramı, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1852) eserinde; genel oy hakkının yasal zemininden faydalanılarak yapılan bir darbe sonrasında (ancak, gösterişli "III. Napolyon" unvanını alarak taç giymesinden önce) Napoléon Bonaparte'ın yeğeninin kullandığı iktidarın gizemli doğasını açıklama denemesi olarak ortaya çıktı. Bu güç, orduyu ve bürokrasiyi arkasına almış, sivil toplumdan bütünüyle özerkleşmiş gibi görünen bir kişisel iktidar biçimidir: "Devlet tamamıyla bağımsız hale gelmiş gibi görünür." Bonapartist önder, toplumsal sınıfların* üzerinde bir hakem olduğunu iddia eder,

ama son kertede, demagoji yoluyla köylülüğün ve bazı kentli halk tabakalarının desteğini de garantileyerek, *burjuva düzeninin* devamlılığına hizmet eder. Egemenliğini kurmaktan aciz olan burjuvazi* siyasal iktidarı, son kertede burjuvazinin temel çıkarlarını savunan bonapartist öndere devreder.

Marx ve Engels, daha sonra, bonapartizm kavramını, Almanya'daki Bismarck örneği gibi başka tarihsel figürleri de kapsayacak şekilde genişlettiler. Antonio Gramsci 1926'dan 1937'ye dek kaleme aldığı *Hapishane Defterleri*'nde, bu tip bir "hakemlik gücü"nü belirtmek için, benzer bir terim olan *Sezarizm*'i kullanır ve bu gücün görece "ilerici" biçimi (I. Napolyon) ile gerici biçimini (III. Napolyon) birbirinden ayırır. 1930'larda Troçki (bkz. Troçkizm) Latin Amerika'daki kimi popülist rejimlerle ilgili, mesela Meksika'yla ilgili bilgi vermek amacıyla bonapartizmden ya da yarı-bonapartizmden söz eder. Son olarak siyaset bilimci Nicos Poulantzas'a göre, Marx'ın "bonapartizm" olarak tarif ettiği şey, burjuva devletin* egemen sınıflardan özerkliği genel görüngüsünün belli bir gerçekleşme biçiminden ibarettir.

BURJUVAZİ

(Bourgeoisie, Bourgeoisie)

Asırlardır gündelik dilde kentli zengin sınıfı ifade etmek için kullanılan "burjuvazi" terimini icat eden elbette Marx ve Engels değildi. Fakat onlar, sanayi, ticaret ve finans alanlarında üretim araçlarının (bkz. *Kapital*) ve değişim araçlarının mülkiyetini elinde tutan sınıfı özellikle kastederek sözcüğe daha belirgin bir anlam verdiler. Kavram 1847-1853 senelerinin siyasal yazılarında temel bir yer tutar, daha sonra iktisadi yazılarda yerini gittikçe artan biçimde "kapitalist" kavramına bırakır.

Komünist Parti Manifestosu'nun (1848) meşhur sayfalarında Marx ve Engels burjuvaziden, üretimi ve toplumu kökten değiştiren sınıf olarak bahsederek şaşırtıcı bir saygı gösterisinde bulunurlar. Bu saygı elbette burjuvazinin sert bir dille kınanmasıyla el ele yürür: Burjuvazi, "kişisel onuru mübadele değerine indirgeyen," insanlar arasında "katıksız çıkar"dan, soğuk "nakit ödeme"den başka hiçbir bağ bırakmayan, acımasız ezenlerin ve sömürücülerin sınıfıdır.

Burjuvazinin gitgide "düzen partisi"nin lehine yönelen siyasal evrimi ve bu sınıfın farklı ekonomik katmanlar (sanayi burjuvazisi, finans burjuvazisi)

ya da siyasal gruplar (Orleanist, cumhuriyetçi ya da bonapartist burjuvazi) arasında bölünmesi, Marx'ın 1848-1850 devrimi sırasında Fransa'daki veya Almanya'daki sınıf savaşımları üzerine yazdıklarında önemli bir yer işgal eder.

Burjuvazinin kimi bölümleriyle muhtemel bir ittifak, 20. yüzyıl Marksistleri arasında yoğun tartışmalara konu oldu. Bu tartışmalar Avrupa'da özellikle Halk Cephesi dolayısıyla, Güney ülkelerinde ise, sözde "ulusal burjuvazi" çevresinde yapıldı. Halk sınıflarının egemen sınıfların bazı bölümleriyle ittifakı meselesi; İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden ilk on yıllarda böyle bir ittifak üzerinden sola geçmeye yatkın, diğer yandan neoliberalizmde kapitalistlerle kurulan bir ittifak üzerinden sağa geçmeye yatkın, yönetim ve eşgüdümle görevli ücretli idarecilerle bağlantılı olarak da (bkz. Sınıflar) ortaya konabilir.

BÜTÜNLÜK

(Totalité, Totality)

Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri'nin (1857-1858) girişinde Marx tüketim, üretim, bölüşüm ve mübadelenin, tek bir bütünlüğün farklı öğeleri olarak değerlendirilmesi gerektiğinin önemini

vurgular: "Farklı etmenler arasında karşılıklı hareket vardır, her organik bütünde bu böyledir." Doğru yöntem de, "birçok belirlemenin ve ilişkinin zengin bir bütünlüğü" olan somutun, düşünce tarafından yeniden inşası yöntemi olarak tanımlanır (bkz. Düşüncede Somut). *Kapital*'de Marx, "kapitalist üretim bütünlüğünün süreçleri"ni incelemeye girişerek ve süreci "kendi gerçek koşullarının bütünlüğü içinde değerlendirilen bir gelişme" olarak tanımlayarak bu yöntemsel kuralı hayata geçirir.

Marksizmin toplumsal kuruluşları (bkz. Üretim Biçimi) her zaman bütünlükler biçiminde dikkate alması gerektiği şeklindeki yaklaşım, Marx'ın diyalektik* yorumlarında (mesela Georg Lukács tarafından) savunulmuştur. Bu yaklaşım, Hegelci "gerçek bütündür" savını sürdürür görünmektedir. Zaten eleştiriye uğraması da, Hegel'e bu yakınlığından dolayıdır. Klasik Marksizme karşı Theodor W. Adorno, tahakküm ve şeyleşmenin* damga vurduğu toplumsal oluşumlarda, Hegel'in söylediğinin aksine, "bütünün gerçek olmayan" olduğunu vurguladı. Louis Althusser ise, Hegelci "anlamlı bütünlük" modeline (ve daha genel olarak "organik bütünlük" benzetmesine), baskın bir unsuru bulunan eklemlenmiş bir bütünlük fikriyle (bkz. Üstbelirlenim) karşı çıktı.

Çelişki

(Contradiction, Contradiction)

Marksizmde çelişki durumu üzerine tartışmalar üç temadan hareketle gelişmiştir: çelişkiler kuramı olarak diyalektik, kapitalist üretim biçiminin* çelişkileri, sınıf karşıtlığı. Hegel, diyalektiği, bilginin doğruluğunun bu bilginin kendi çelişkilerinin aşılmasından yola çıkılarak elde edilmesi olarak tanımlarken Marx, çelişkilerin indirgenemezliğinde ve bilginin ve gerçeğin çelişkilerini birbirinden ayırmanın zorunluluğunda ısrar eder (*Felsefenin Sefaleti*, 1847). Marx'ta çelişki kavramı özellikle iki tip analiz içerisinde ele alınmıştır. Bir yandan, kapitalizmin yapısal çelişkileri incelemesinde ve bu çelişkilerin ürettiği dinamik etkiler kuramında (örnek olarak bkz. Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası); diğer yandan, sınıf savaşımı* analizinde (bazen "çatışma," "çarpışma" ya da "karşıtlık" olarak da tanımlanır).

Marksist çelişki kuramına başlıca katkılardan biri, Mao Zedong'un *Çelişki Üzerine* (1937) başlıklı denemesinde yer alır. Burada baş çelişki ile ikincil çelişki, uzlaşmaz olmayan çelişki ile uzlaşmaz çeliş-

* Orijinal metinde "dépassement" olarak geçen kavram Hegel'in "aufhebung" kavramına karşılık gelmektedir. -*çev.*

ki birbirinden ayrılmıştır. İlk ayrım (baş ve ikincil) Louis Althusser tarafından, "üstbelirlenmiş çelişkiler" kavramıyla (bkz. Üstbelirlenim) yeniden formüle edilecektir. Diğerine gelince, bu ayrım, yapısal çelişkilerin yıkıcı ve devrimci bir karşıtlık biçimini alabileceği koşullar sorununu gündeme getirir.

Değerlerin Üretim Fiyatlarına Dönüşmesi

(Transformation des Valeurs en Prix de Production, Transformation of Values into Prices of Production)

Farklı üretim alanlarına yatırılan sermayeler arası rekabet* kuramı, Marx'ı, *Kapital*'in birinci cildinde yer alan ve meta fiyatlarının, değerleriyle orantılı fiyatlara yaklaşma eğiliminde olduğunu savunan mübadele yasasının yerine; meta fiyatlarının, *üretim fiyatları*na yönelme eğiliminde olduğunu savunan kapitalist bir meta mübadelesi yasası koymaya sevketti. Sözü geçen üretim fiyatları, tüm üretim alanlarında tek bir kâr* oranını, her bir üretim alanında yer alan işletmelerin ortalamasına taşıyan fiyatlardır.

Kapital'in ciltlerinin yayınlanmasıyla birlikte, kapitalist ürünlerin değerleriyle orantılı biçimde

mübadele edilmiyor oluşu Marksist iktisatçılarda şok yarattı. Değerlerle orantılı fiyatlara yönelik bu "bağlılık", Marx tarafından birinci ciltte artık değer* kuramının, metaların değerleriyle orantılı olarak mübadele edildiği varsayılarak açıklanmasından kaynaklanır. Marx ilk ciltte mübadele yasasının sermayedarlarca ihlal edilmediğini kabul eden bu varsayımda ısrarcıdır. (Artık değer; kendisi de değeri üzerinden satın alınan bir ürünün, emek gücünün, değer yaratmasından kaynaklanır.)

Dolayısıyla Marx, üçüncü ciltte, üretim fiyatlarının değerin biçimleri* olduğunu ve rekabetle birlikte aynılaşan kârların, artık değer biçimleri olma özelliklerini koruduğunu göstermede çok ısrarlıdır. Zihnindeki imge, daha sonra çeşitli oyuncular arasında (burada üretim alanları arasında) dağıtılmak üzere kartların toplanması gibi, yeni fiyatların, değerin yaratıcısı olan iş saatlerini "yeniden dağıtması"dır. Burada üretim fiyatlarının değerlerden "türediğini" görmekte ve buna bir "dönüşüm" demektedir. Bu türetim, mantıksal bir çıkarsamadır. Marx, bir değerden çıkarsanmamış üretim fiyatının, "anlamsız bir temsil" olacağını yazar.

Ancak Marx, üretim fiyatlarını aynı zamanda sayısal bir çıkarsama biçiminde sunar. Diğer bir de-

yişle üretim fiyatlarını, çeşitli metaların değerlerinden yola çıkarak *hesaplar*. Biri 100 diğeri 200 birim sermayeli (herhangi bir para cinsinden) iki üretim alanına sahip bir ekonomi varsayalım. İlk üretim alanında 100 birimlik sermaye 80 birim değişmez sermaye, 20 birim değişir sermaye olarak ayrışıyor ve %100 olan artık değer oranı 20 birim artık değer sağlıyor. İkinci üretim alanında 200 birimlik sermaye, 130 birim değişmez sermaye ile 70 birim değişir sermayeden oluşuyor ve aynı artık değer oranı (bu da, "eşit emeğe, eşit ücret" anlamına geliyor) 70 birim artık değer meydana getiriyor. Değerlerle orantılı fiyatlar söz konusu olduğunda, kâr oranları sırasıyla %20 ve %35'tir. Marx üretim fiyatlarını, artık değerin kartlarını toplamda 90 birim olarak toplayarak ve bunları sermayelerle orantılı biçimde 30 ve 60 olarak yeniden dağıtarak belirler. Nihai tektip kâr oranı %30, her bir üretim alanında metalar toplamının üretim fiyatları 130 ve 260'dır.

Böyle bir hesaba dayanıldığında toplam artık değer tanım gereği toplam kâra eşittir. Marx değerler toplamının aynı zamanda üretim fiyatları toplamına eşit olduğunu bildirir. Yukarıdaki örnekte bu 390'dır. Sorun bu hesabın, kendileri de üretim fiyatlarıyla orantılı fiyatlara satın alınması gereken ser-

mayenin öğelerinin fiyatlarını doğru öngörememesidir. Bu düzeltme gerçekleştirildiğinde ise, dikkate değer olmayan rastlantısal istisnalar dışında, değerler toplamı ile üretim fiyatları arasındaki eşitliğin tutmadığı ortaya konmuştur ve bu olguya çok geniş bir yazın hasredilmiştir.

Bu sorun biçimsel değildir. Çünkü yalnızca üretim fiyatları değil tüm fiyat sistemleri, özellikle de toprak rantını* içeren fiyatlar; fiyatları değerin biçimleri, kârları (rantları) ise artık değerin biçimleri olarak yorumlamayı mümkün kılmalıdır. Burada, yorumu tartışmalı olan temel kuramsal ilkelerin yeniden tanımlanması söz konusudur.

DEVLET

(État, State)

Komünist Parti Manifestosu'nda (1848) devlet basit biçimde "bir sınıfın baskı altında tutulması amacıyla başka bir sınıf tarafından örgütlenen güç" olarak tanımlanırken, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nde (1852) daha incelikli bir analiz yer alır: Devlet aygıtı, bu "bürokratik ve askeri muazzam örgüt", bu "korkunç asalak yapı", son kertede egemen sınıfa hizmet etse de, özellikle bonapar-

tizm* örneğinde görüldüğü gibi toplumdan kopabilir, özerkleşebilir. Benzer şekilde Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde (1884) devleti, "görünüşte toplumun üzerinde yer alan" ancak yerleşik ekonomik ve toplumsal "düzeni" sürdürmeye yarayan "bir güç" olarak tanımlar.

Paris Komünü deneyimi Marx'ı, işçilerin burjuva devlet aygıtını askeri yapıları ve hiyerarşik bürokrasisiyle birlikte olduğu gibi kabul edemeyeceği sonucuna yöneltir. Burjuva devletini parçalamak, onun yerine gerçek anlamında bir devlet olmayan bir işçi iktidarı biçimi koymak zorunda olduklarını söyler (*Fransa'da İç Savaş*, 1871).

Bu fikirler, Lenin tarafından *Devlet ve Devrim*'de (1917) sosyal demokrasiye karşı, devletin ve onu yok etmesi gereken devrimin şiddet boyutu üzerinde ısrar edilerek teyit edilmiştir. Antonio Gramsci, 1930'larda *Hapishane Defterleri*'nde, Lenin'e karşı çıkmaksızın, devletin "zor uygulayan silahlı bir hegemonya*" olduğu ve devrimci sınıfın, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde, iktidarı ele geçirmeden önce sivil toplumda hegemonya kurması gerektiği tezini geliştirir.

DEVRİM

(*Révolution, Revolution*)

Geleneksel olarak yıldızların yörüngeleri etrafındaki hareketlerini betimleyen bu terim, 16. yüzyıldan itibaren, toplumsal ve siyasal düzendeki radikal altüst oluşları ve / veya bir toplumdaki hâkim grupların alaşağı edilmesini tanımlamaktadır. Marx ve Engels, kavramı bu modern, alışılagelmiş anlamında kullanırlar ve sınıf savaşımı* ile ilişkilendirirler. Bu anlayışla, 16. yüzyılda Almanya'da görülen "köylü savaşları" için *köylü devrimi*, 17. yüzyılda İngiltere'de ve 18. yüzyılda Fransa'da görülen büyük devrimler için ise *burjuva devrimi* diyeceklerdir. Nihayet Paris Komünü'nü (1871) ve yaklaşan sosyalist altüst oluşları (bkz. Komünizm) ifade eden *proletarya devrimi** ya da *işçi devrimi* kavramı gelir. Bunun yanı sıra, özellikle gençlik dönemi yazılarında *komünist devrim** terimi yer alır; *Komünist Parti Manifestosu*'nda (1848) bu, "geleneksel mülkiyet ilişkilerinden en köklü kopuş" şeklinde tanımlanır. Marx ve Engels'in gözünde proletarya devrimi ya da komünist devrim, devrimci bir öncünün veya elitin etkinliği değil; işçilerin kendilerinin devrimci özkurtuluş* sürecidir. 1870'lerde Marx ve Engels, devrimci bir sınıf savaşımı anlayışıyla, bazı Alman

sosyal demokrat liderlerin (içlerinde Eduard Bernstein da vardır) "oportünizm"ini ya da "parlamentocu salaklık"larını eleştireceklerdir.

Bernstein'a karşı kaleme aldığı ünlü broşürü *Reform ya da Devrim*'de (1899)* Rosa Luxemburg, Marksistlerin reformlara karşı çıkmadıklarını; ne var ki, yalnızca kademeli olarak gerçekleşen reformların birikiminin kapitalizmi mağlup edemeyeceğini; bunun için "devrimin balyoz darbesinin" gerektiğini düşündüklerini belirtir. "Devrimciler" ve "reformistler" ayrışması, 20. yüzyıl işçi hareketi tarihinin tamamını kaplamıştır.

Din

(Religion, Religion)

Dine dair Marksist kavrayış, sıklıkla, Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi. Giriş* (1844) makalesinde yer alan "din halkların afyonudur" deyişiyle özetlenir. Ancak bu ironik ifade Marx'a özgü değildir. Dostları Moses Hess ve Heinrich Heine dahil olmak üzere, Marx'tan önce pek çok yazarda aynı ifadeye rastlanır.

* Türkçe basımları *Sosyal Reform ya da Devrim* ve *Sosyal Reform mu Devrim mi?* adlarını taşımaktadır. *-çev.*

Ancak daha sonradır ki, özellikle *Alman İdeolojisi*'nde (1846) dinin tarihsel gerçeklik olarak, gerçek Marksist anlamda incelenmesi söz konusu olacaktı. Dinsel olgulara ilişkin bu yeni analiz yönteminin temel ilkesi; bunları hukuk, ahlak, metafizik, siyasal düşünceler vs. ile birlikte, ideolojinin* çeşitli biçimlerinden biri olarak değerlendirmektir. Tüm ideolojiler gibi din de tarihsel bir üründür, fakat toplumsal dönüşümlere de etki edebilir; nitekim *Kapital*'de ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*'nde (1857-1858) kapitalizmin kökeninde Protestanlığın rolü üzerine ilginç bilgiler yer alır (bkz. Tarih).

Marx gibi kararlı bir ateist olmasına karşılık, Engels, sınıf savaşımı* perspektifinden bakarak, muhalif boyutlu dinsel hareketlerin araştırılmasına ilgi göstermiştir. Bu alandaki en önemli yazısı, 16. yüzyılın başında Almanya'da ortaya çıkan köylü ayaklanmasına ve bu ayaklanmanın devrimci ilahiyatçısı, komünizmin* bir öncüsü addettiği Thomas Münzer'e adadığı *Köylüler Savaşı*'dır (1850).

Engels'in çalışmaları Karl Kautsky ve Ernst Bloch tarafından sürdürülecekti. Kautsky bunları daha çok indirgemeci (sosyoekonomik) bir yöne çekecek, Bloch ise aksine, dinsel inanışların göreli

özerkliğinde ve bunların ütopik potansiyellerinde ısrar edecekti. Ancak Bloch, Calvin'i "din olarak kapitalizm"in ya da "Mammon Kilisesi"nin kurucusu olmakla suçlarken, Antonio Gramsci, Protestan Reformu'nu, geleceğin sosyalist entelektüel ve ahlaki reformu için bir paradigma olarak alır ve ona büyük hayranlık besler.

Diyalektik

(*Dialectique, Dialectics*)

Marx'ta diyalektik düşüncesi, ekonomi politiğin eleştirisinin* hem yöntemini hem de amacını tayin eder.

Kapital'in sonsözünde Marx, öncelikle, "sunuş yönteminin", "araştırma yönteminden" farklı olarak, diyalektik olduğunu vurgular (bkz. Yöntem). Bunun yanı sıra, Hegel'in idealist diyalektiğinin karşısına kendi materyalist diyalektiğini koyar: "Diyalektiğin Hegel'in elinde gizemlileştirilerek bozulması, onun diyalektiğin genel hareket biçimlerini bütüncül ve bilinçli bir biçimde sunan ilk kişi olduğu gerçeğini asla ortadan kaldırmaz. Mistik kabuk içerisindeki akılcı özü keşfetmek için, diyalektiğin ayakları üzerine oturtulması *[umstulpen]* gerekir."

Diyalektik düşüncesi diğer yandan, üretici güçlerin gelişimi ile üretimin toplumsal ilişkileri (bkz. Üretim Biçimi) arasındaki çelişkilerin* dinamiğini ve daha genel olarak, kapitalist toplumun çatışmalarını ve çelişkilerini ifade eder. *Kapital*'in sonsözündeki diyalektik tartışması bu bağlamdadır: Marx burada, tarihsel dinamiğin bu diyalektik kavranışının "eleştirel ve devrimci" olduğunu, "çünkü şeylerin mevcut durumunu olduğu gibi kavrarken, aynı zamanda, bunun nasıl yadsınacağını da kavradığını" vurgular.

Marx diyalektik üzerine birkaç dağınık açıklama dışında bir şey bırakmazken farklı Marksist akımlar diyalektiği Marx'ın düşüncesinin merkezi olarak görmüştür. Engels, Hegel'de "diyalektiğin yasalarını" (nicelikten niteliğe geçiş, zıtların birbirinin içine geçmesi ve tersinmesi, çelişkinin yadsımanın yadsınması biçiminde gelişmesi) araştırarak ve bunları maddenin yasaları olarak yorumlayarak diyalektik materyalizm kuramını ortaya atan ilk kişidir. Tersine, Georg Lukács'ta diyalektik düşüncesi bir toplumsal bütünlük* bilimi anlamına gelmektedir. Genel olarak, Marksizm, diyalektik materyalizm (Marksist felsefe) ile tarihsel materyalizmi (Marksist bilim) birbirinden ayırarak diyalektik düşüncede temel bir işlem aracı görme eğiliminde bulunmuştur.

DOĞA

(Nature, Nature)

Gerek "doğalcı" bir bakış açısı benimsediği *1844 Elyazmaları*'nda, gerekse tarihe yönelik materyalist bir anlayış geliştirdiği (bkz. Materyalizm; Tarih) olgunluk dönemi metinlerinde, Marx daima insan varlığının ve tarihin doğal boyutunun önemini vurgulamıştır. O doğayı, insanları meydana getiren şey; toplumu, ("insanın ve doğanın metabolizması" olarak kabul edilen emek aracılığıyla) sürekli doğayla karşılıklı etkileşim içerisinde olan şey; tarihi ise, doğayı daimi olarak dönüştüren bir süreç olarak tasavvur eder.

Kapital ve yazdığı mektuplar, Marx'ın doğa anlayışının, dönemin doğa bilimlerine sıkıca bağımlı olduğunu kanıtlamaktadır. Kimyadan, dinamik zıtlıklar ve kuvvetler tarafından şekillenen bir doğa fikrini alır. Biyolojiden, organizasyon düşüncesini ve türlerin evrimi kuramını alır. Tarımbilim (agronomi) ise, bilimsel bilgideki ilerlemelerin kapitalizmin neden olduğu doğa tahribatının telafisini mümkün kılacağını ümit etmesini sağlamıştır.

Marksizmde bu fikirler başlıca iki yöne çekilmiştir. Bir yandan, Engels, *Doğanın Diyalektiği*'nde (1883) materyalist bir bilgi kuramı (bkz. Yansıma)

ve bir diyalektik* kuramı inşa etmek için doğa bilimlerinin diyalektik bir sentezini önermiştir. Diğer yandan, daha yakın zamanda, farklı yazarlar (Walter Benjamin, Theodor W. Adorno, Ernst Bloch) "doğanın dirilişi" (*1844 Elyazmaları*) olarak komünizm tanımıyla ve bugün "ekososyalizm*" denen şeyin gelişmesini sağlayan diğer temalarla ilgilenmiştir.

Doğalcılık

(Naturalisme, Naturalism)

1844 Elyazmaları'nda Marx kendi felsefi bakış açısını bir "hümanizm*" ve bir "doğalcılık*" olarak açıklıyor. Eserde doğalcılığın, materyalizmle idealizmin ya da materyalizmle* tinselciliğin sentezini oluşturduğunu söyler, fakat bunu "gerçek bir materyalizm" olarak da tanımlar.

Marx'ın doğalcılığı, insan aklının ürünlerinin düzeninden önce var olanın önemini vurgulamayı amaçlar: Bir tarafta, içindeki insanların dönüşmüş bir üründen başka bir şey olmadığı doğa*; diğer tarafta insan doğası, yani tarihte bireylerin geliştirmeye çalıştığı, ancak doğa etkinliğinin bir uzantısı olarak kalan türsel güçlerin tümü (bkz. Türsel Varlık) vardır. Aynı zamanda hümanizm, "tam anlamıyla gelişmiş doğalcılık" olarak tanımlanabilir.

1844 Elyazmaları komünizmi* yabancılaşmaların* aşılması ve insanların kendi doğalarını yeniden sahiplenmesi (bkz. Sahiplenme) olarak tanımladığına göre, kavram, "insanın özü ile doğanın birliğinin sağlanması, doğanın gerçek anlamda dirilişi, insanın tamamlanmış doğalcılığı ve doğanın tamamlanmış hümanizmi" olarak da açıklanabilir.

Düşüncede Somut

(Concret de Pensée, Concrete in Thought)

Marx, yöntemine* ilişkin arkasında bıraktığı kayda değer tek elyazmasında (1857'de yazdığı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş*'te) iktisatçının çalışmasını; bir taraftan gerçekliğin gözleminden kavramların üretimine ulaşan, diğer taraftan gerçekliğin incelenmesinde (bu amaç için düzenlenmiş) bu kavramların kullanımını gerçekleştiren, ikili bir süreç olarak tasvir eder. İlk hareket, kuramsal üretim, ikincisi ise, somut analizdir.

Marx eski iktisat kitaplarının, üretimin bağlı olduğu koşulların betimleyici incelemesinden yola çıktığını ileri sürer (mesela bir halkın varlığı, insanlarının teknik bilgisi, doğal kaynaklar gibi...). Dediğine bakılırsa, böyle davranan iktisatçılar, ikinci

adımda, kavramlar inşa etmek, mesela halktan sınıflara* geçmek, zenginliğin, dolayısıyla metaların*, paranın* ... ve nihayet değerin, sermayenin* vs. ne olduğunu sorgulamak zorunda kalırlar. Bu yönteme "soyutlama"* denir (etimolojik olarak, "dışarı çekmek ..." anlamında) çünkü gerçekliğin ilgili kavramca yalnız başına yansıtılamayan birçok yönünün bir yana bırakılmasına yol açar. İktisatçı ancak bu kuramsal üretim çalışmasını gerçekleştirdiğinde, bu sefer açıklayıcı değerlerini birleştirdiği uygun araçlarla donanmış biçimde, gerçekliğin incelemesine geri dönebilir. Böylelikle Marx'ın somutun düşüncede yeniden inşası dediği somut analiz zamanı gelir: "düşüncede somut".

Marx eriştiği en ileri iktisat kitaplarının, betimleyici verilerden değil de, yine böyle, temel kavramlardan hareket ettiğini belirtir. Kendisi de öyle yapacak, en önemli iktisat eseri *Kapital*'e meta incelemesiyle başlayıp ardından paraya ve eserin esas konusu olan sermayeye geçecektir. Marx bu yönteminde son derece bilinçlidir ve soyutlamayı çok titiz bir biçimde uygular. Yeri geldiğinde, kavramsal olarak sunulmamış olanın, kendisi için var olmadığını söylemiştir. Ne var ki, bu tür uyarıları yapmakta çok cimri davrandığından, bu durum

eserinin okunmasını güçleştirir ve teferruatlı açıklamalara girmeden önce genel bir bakışla kavranmasını zorunlu kılar.

EĞİLİM

(Tendance, Tendency)

Kapital kapitalist üretimin bir dizi büyük "eğilim"inin son derece gelişmiş bir analizini içerir. Dikkate alınan değişkenler, teknikteki ve bölüşümdeki değişimleri ifade eder: emeğin verimliliği, sermayenin bileşimi*, artık değer* oranı ve kâr* oranı. Her ne kadar Marx gerçek ücrete* ya da ücretin satın alma gücüne kaçınılmaz olduğu halde üstü kapalı bir biçimde yaklaşma yoluna gitse de, bu değişkenleri de yukarıdakilere eklemek gerekir. Bu eğilimlerin başlıcası, kâr oranının düşme eğilimidir.

Bu eğilimler, süreye yönelik kesin veriler sunulmaksızın uzun yıllar ya da on yıllardan oluşan dönemler üzerinden değerlendirilir. Açıktır ki, Marx'ın kafasında, birçok on yıllık endüstriyel devrenin birbirini izlemesi vardı (bkz. Kriz). "Uzun dönem"den veya "tarihsel dönem"den söz edilebilir.

Eğilim kavramının aslında iki anlamı vardır. Bir yandan, birtakım uzun süreli hareketlere (daha

kısa dalgalanmaları ihmal eden eğilim çizgilerine) göndermede bulunur. Diğer yandan ise, değişkenler belli yönlere doğru itilirken, bunların gerçek hareketlerinin, zıt etkiler tarafından da, eğilimi kısmen düşüren hatta tamamen ortadan kaldırabilen "karşı-eğilim"ler tarafından da belirlenmesine işaret eder.

Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi analizi çok genel olarak şöyle özetlenebilir. Teknik açıdan, emeğin verimliliğindeki artış ile sermayenin teknik bileşimindeki artış, gözlemlenmesi hayli kolay iki büyük tarihsel eğilimdir. Emeğin verimliliği, sermayenin teknik bileşimindeki artışın başlıca yönü olan makineleşmeyle arttığından, bu iki eğilim birbirine bağlıdır. Bölüşüm açısından, ücretin satın alma gücünün sabit olduğu varsayımı, (işçilerin tükettiği malların üretimini etkilediği ölçüde) emek verimliliğinin yükselmesi nedeniyle artık değer* (göreli artık değer) oranında bir artış öngörür. Alternatif bir varsayım, verimlilik kazancının sermayedarlarla işçiler arasında şu ya da şekilde "paylaşılacağını" farz eden, artık değer oranının sabitliği varsayımıdır. Ancak diğer bütün şıklar da *a priori* olarak dikkate alınabilir.

Kâr oranı formülünden yola çıkarak ve kesrin payı ile paydasını değişir sermayeye *v* bölerek şu sonuç elde edilir:

p = s / v / (c / v + 1)

Artık değer oranındaki (s / v) artışın kâr oranını yukarıya taşırken sermayenin bileşimindeki (c / v) artışın, kâr oranını aşağı ittiği görülmektedir. İkincinin hareketinin bir dereceye kadar ilkinin hareketini koşullandırdığı (sermayenin bileşimini artırmaksızın artık değer oranını yükseltmek güçtür) göz önüne alınacak olursa, bu durumda kâr oranındaki değişiklik, bu iki değişkenin karşılıklı dinamiklerine bağlı olacaktır.

Bu mekanizmaların kapitalist birikim* yasasıyla ilişkisi açık. Sermayenin bileşimindeki artış, yedek sanayi ordusunu yeniden yaratma, böylelikle ücreti baskı altına alma ve sonuç olarak verimlilik artışını artık değer oranında artışa çevirme eğilimini doğurur. Ancak sermayenin bileşimindeki bu artış kâr oranına baskı yapar. Bu, geriye dönük olarak bakıldığında (*Kapital*'in üçüncü cildinden ikincisine bakıldığında), kapitalist birikim yasası mekanizmasının, yedek sanayi ordusunu dirilttiği ölçüde gerçekten de sermayedarın lehine işlediğini, ancak bunun verimliliğe ulaşmanın kısa yolu

olmadığını gösterir. Gerçekte sonuç birçok koşula bağlı olacaktır. Marx kapitalist üretim biçiminin, kâr oranı düşüşünün açıkça ortaya çıktığı safhalardan geçme eğilimine gireceği sonucuna varır. Bu eğilim, birikim ve krizler* bakımından ciddi sonuçlarla birlikte gerçekleşir. Bu, Marx'ın büyük tarihsel geçerlik taşıyan bir analizidir.

Marx bu yasanın karşıt-eğilimleriyle ilgili olarak da önemli açıklamalar yapar. Başlıcası, bizzat temel mekanizmanın bir parçası olan, artık değer oranının yükselme eğilimidir. Bunun yanı sıra, anonim şirketlerin genelleşmesi gibi başka süreçleri de işe katar. Bu durumda, aslında yasaya "karşı gelinmiş" değildir; şirketlerin daha zayıf kâr oranlarına daha iyi uyum sağladığı kurumsal çerçeveler ortaya çıkmıştır.

Ekososyalizm

(Écosocialisme, Ecosocialism)

Ekososyalizm, Manuel Sacristan ve André Gorz gibi öncülerin ve arkalarından gelen daha pek çoklarının çalışmaları sayesinde özellikle son otuz yılda gelişti.

Bu akım siyasal olarak homojen olmaktan uzaktır, fakat temsilcilerinin büyük kısmı birtakım te-

malarda ortaklaşırlar. Kapitalist ve/veya bürokratik (eski SSCB) biçimdeki produktivizmden kopan, doğayı tahrip eden bir üretim ve tüketim biçiminin alabildiğine genişlemesine karşı çıkan ekososyalizm, ekolojik eleştirinin edinimlerinin Marksist sosyalizmin temel fikirlerine eklemlenmesi yolunda özgün bir girişim oluşturur.

James O'Connor, üretimi toplumsal ihtiyaçlara ve çevrenin korunmasının gereklerine göre örgütleyerek, mübadele değerini kullanım değerine (bkz. Meta) tabi kılmayı arzu eden kuram ve hareketleri ekososyalist olarak tanımlar. Amaçları, ekolojik bir sosyalizm; demokratik denetime, toplumsal eşitliğe ve kullanım değerinin hâkimiyetine dayalı ekolojik olarak akılcı bir toplumdur (*Natural Causes. Essays in Ecological Marxism*, 1998).

Kendisini kapitalizmin Marksist eleştirisi ekseninde tarif eden birçok ekososyalist, üretici güçlerin sınırsız gelişimi yönündeki Marksist tezi sorgular ve kimilerinin "güneş komünizmi" adını verdiği, yenilenebilir enerjiler üzerine kurulu, radikal derecede yeni bir teknolojik yapının gerekliliğinde ısrar eder. *Uluslararası Ekososyalist Manifesto*'nun (2001) yayınlanmasını takiben 2007'de Paris'te uluslararası ekososyalist bir ağ oluşturulmuştur.

ELEŞTİRİ

(Critique, Criticism)

Marx'ın kuramsal etkinliği bir dizi eleştiri üzerine kuruludur: Hegel'in hukuk* felsefesinin eleştirisi, din* eleştirisi, politika* eleştirisi, ideoloji* eleştirisi, farklı sosyalizm biçimlerinin eleştirisi (bkz. Komünizm), ekonomi politiğin bir eleştirisi. Tüm bu eleştirilerin ortak niteliklerine bakmak gerekirse, herhalde, Marx'ın her zaman şunları gerçekleştirmeye çalıştığı vurgulanmalıdır: *a)* söylemlerin bağlı olduğu gerçekliğin eleştirisi ile birlikte söylemlerin eleştirisi, *b)* kuramsal bir eleştiri ile birlikte pratik* bir eleştiri. İdeoloji eleştirisi toplumsal eleştirinin hizmetine seferber edildiği kadar, "eleştirinin silahları", "silahların eleştirisiyle" (ya da "'pratik-eleştiri' etkinliğiyle") birleştirilmelidir. Ekonomi politiğin eleştirisi fikri, bu iki özelliği örneklendirir: hem klasik ekonomi* politik kategorilerinin ve kapitalist iktisadın eleştirisidir; hem de kapitalizmin bilimsel kuramı ve kapitalizme karşı mücadele eden proletaryanın* "temsilcisidir" *(Vertreter)*.

Dolayısıyla Marx, Marksizm üzerinde derin etki bırakan eleştiri kavramına hatırı sayılır bir yer ayırmıştır. Eserlerinde eleştiri kavramı, esas olarak ideoloji eleştirisi temasıyla ve kuramsal konumlar-

la politik konumların tarihsel dönüşümlere göre gerekli revizyonu temasıyla ilişkili halde bulunur. Buna karşılık, "eleştiri dışı" tutumlar ise, ya sorgulanmayan ideolojik yanılsamalar içerisinde donup kalmış olanlar (naiflik) ya da konjonktüre uygun kuramsal analizleri ve politik stratejileri tanımlamaktan aciz kaldığı ortaya çıkanlardır (dogmatizm). "Özeleştiri"nin değerli görülmesi (Stalinizm döneminde iç polis yöntemi olarak kullanılmış olsa da) işte buradan gelir.

"Eleştiri" terimi Marksizm içinde bir yarılmayı belirginleştirmeye de yardımcı olmuştur: Eleştirel Marksizmler, Marksizmi bir bilime, bir devlet ya da parti dogmasına, basit bir dünya görüşüne ya da yine basit bir yönteme* indirgemeye yönelik tüm eğilimlere karşı devrimci pratikte ve ideoloji eleştirisinde diretmeleriyle diğerlerinden farklılaşır.

Emeğin Sermayenin Egemenliği Altına Girmesi

(Subordination du Travail Au Capital, Subordination of Labor to Capital)

1860'lı yılların başında yazılmış elyazmalarında Marx, emeğin, sermayenin egemenliğine, "apaçık biçimde" ya da "gerçek işleyişte" boyun eğmesi

arasındaki ayrıma büyük önem atfeder. Otoriteye ve doğrudan şiddete dayalı olan kölenin efendisine apaçık biçimsel bağımlılığıyla (boyunduruğuyla), işçinin sermayedara (biçimsel bağımlılığa eklenen) gerçek bağımlılığını karşılaştırır. Kapitalist üretim biçiminde tahakküm ilişkisi manifaktürde ve büyük sanayide (bkz. İşbirliği) olduğu gibi, üretimin "gerçek" koşullarına kazınmıştır.

Emek

(Travail, Labor)

Marx değer kuramında (bkz. Meta; Emek Süreci) değeri, bir metanın üretimi için gerekli emek zamanı olarak tanımlar. Ancak, tek bir özgül emek kategorisi değer yaratıcısıdır. Marx bu kategoriye "üretken emek" adını verir. Bu, oldukça sınırlı bir anlamda, piyasaya sürülen mallar (ya da satışa konu olan hizmetler) biçiminde, metaların üretimi için harcanan bir emektir. Faydası ne olursa olsun, bir nesnenin ya da hizmetin bir birey tarafından kendi kullanımı ya da ailesinin kullanımı için üretimi, üretken emek değildir. Ev işlerinde böyle bir emek söz konusudur. Böyle bir emek işgücünün değerini (fiyatını, ücret*) azaltmaya, dolayısıyla artık değer*

oranını yükseltmeye katkıda bulunabilir; fakat yine de değer yaratmaz, çünkü faydası piyasada tanınmaya yönelik değildir.

Metaların değeri özel üretim şartlarından değil, piyasaca kabul görmüş toplumsal normlardan kaynaklanır. Bu normların tanımında somut emeğin özel nitelikleri, çiftçilik ya da metal bir objenin dökümü olsun hesaba katılmaz; çünkü bu normlar, bu farklı işler arasında eşdeğerlik tanımlama amacı taşır. Marx "soyut" emekten söz eder. Bu ise, iyice belirlenmiş somut bir işte dahi işçilerin değişen derecelerdeki becerilerinin ya da farklı işletmelerin teknik-örgütsel performanslarının hesaba katılmadığı, sadece ortalama koşulları temsil eden "toplumsal olarak gerekli" emektir. Bu ortalama koşullar değerleri belirler. Eğer bir işçi ortalamaya kıyasla daha verimli çalışırsa daha fazla değer yaratır (tersi de geçerli). İhtiyaç duyulan beceriler (saatçi olmak duvarcı olmaktan daha zordur) ya da belli somut işlere özgü nispi güçlükler, aynı çalışma süresi içinde farklı değer miktarlarının yaratılmasıyla sonuçlanabilir. Marx bu işleri "karmaşık" ya da "basit" olarak adlandırır. Karmaşık iş daha fazla değer yaratır.

Bu normların toplumsal tanımının gerisinde, daima, fiyatların (metalar için) ya da ücretlerin

(meta olarak işgücü için) tanınması fikri yatar. Bu tanınma toplumsal hareketliliklere yol açar. Şu anlamda ki, değer yaratma yeteneği piyasa tarafından tanınmayan bir emek, değer yaratan bir emeğe yerini bırakma eğilimine girer. Bu da, kapitalistlerin başka üretimlere yönelmelerinin, ücretlilerin de başka işler aramalarının yarattığı çifte hareketliliğin sonucudur.

Ev içi emek bir kenara bırakılacak olursa, şirketlerde, her ne kadar kapitalist üretimin temel pratiklerine ait olsalar da, Marx'ın açıkça "verimsiz" olarak nitelediği işler vardır. Bu işlerin, çok geniş bir anlamda kullanılarak bugünkü dilde "yönetim" denen şeyle bir ilişkileri vardır. Bunlar özel sermayedar kategorilerine ya da ücretlilere bırakılabilse de (ki bu durum verimsiz olma niteliğini değiştirmez), Marx çok zaman bu işleri sermayedarın görevleri olarak sunar. Burada *masraf* kalemleri söz konusudur. Bunların içinde başta gelen bir kategori, Marx'ın "dolaşım masrafları" dediği masraf çeşididir. Değer biçimlerinin değişimiyle ilişkili (bkz. Sermaye; Dolaşım; Biçimler) tüm ticari işlerle birlikte muhasebe işleri bu kategoride yer alır. Bunun yanı sıra, özellikle denetleme ihtiyacından doğan *üretim masrafları* da söz konusudur. Marx, bir orkestra şe-

finin işi gibi "koordinasyon" işlerini verimli işler arasına yerleştirir. Bunu yaparken de, sermayedarın bu işleri üstlenebileceğinin farkındadır. Bu işleri yerine getirmek üzere ücretli bir işçinin istihdam edilmesinin işin verimli ya da verimsiz olma özelliğini değiştirmeyeceğinde ısrar eder.

Emek Süreci

(Procès de Travail, Labor Process)

Marx *Kapital*'de "emek süreci"ni, "insan ile doğa arasında geçen," insanın kendi emeğinin ve üretim araçlarının gücünü kullanarak "kendi eylemi aracılığıyla doğayla arasındaki metabolizmayı düzenlediği ve denetlediği süreç" olarak tanımlar. "Emek süreci" kavramıyla "değerlenme süreci" kavramını birbirinden ayırır. İkincisi bundan böyle, emek araçları tarafından nesnelerin dönüştürülmesine yönelik üretken etkinlik olarak değil, değer ve artık değer üretimine yönelik etkinlik olarak tanımlanır (bkz. Meta; Artık Değer).

İnsanın doğayla arasındaki metabolizma (ya da organik alışveriş) olarak emek düşüncesi, kökenini *1844 Elyazmaları*'ndan alır. Burada Marx doğayı* "insanın organik olmayan bedeni" şeklinde takdim

eder. Emek geleneksel olarak bir beceri kaynağı ve bir tür doğadan kopuş olarak yorumlansa da, Marx'ta vurgulanan, doğayla bir devamlılık arz etmesidir: Emek, insan doğasını ve dış dünyayı dönüştürürken "bunlarda uyku halinde bulunan potansiyelleri" geliştiren doğal bir etkinliktir (*Kapital*).

Marx aynı zamanda bir emek eleştirisi* yazarıdır. *1844 Elyazmaları* yer yer emek ve "yabancılaşmış etkinlik" arasında özdeşlik kurar. *Alman İdeolojisi* (1846) komünizmin "çalışmayı ortadan kaldırmak" zorunda olduğunu savunur. Ekonomi politiğin eleştirisine ilişkin metinlerde, emeğin lağvı projesiyle emeğin "özgürleşmiş emek"e dönüşümü projesi arasında bir salınım görülür.

Marksizmde iki muhalif eğilim karşı karşıya gelecektir: İlki (her ne kadar 1875 tarihli *Gotha Programının Eleştirisi*'nde Marx emeğin tüm zenginliğin kaynağı olduğu tezine karşı çıkmış olsa da) emeğe biçilen aşırı değerin etkisi altında kalırken, ikincisi emeğin eleştirisi ve ortadan kaldırılması projesini sürdürecektir.

Emek, değer kuramıyla ilişkisi açısından (soyut emek, gerekli emek, üretken emek...) "Emek" maddesinde tanımlanmıştır.

EMPERYALİZM

(Impérialisme, Imperialism)

Genel emperyalizm kavramı (örneğin "Roma emperyalizmi" kavramı gibi) daha gelişmiş ülkelerin çeşitli mekanizmalar aracılığıyla daha az gelişmiş olanlara hükmetmesinin ve bunları "sömürmesinin" olanaklarını sunan uluslararası hiyerarşileri belirtir. Kavramın modern biçimi 20. yüzyılda, emperyalist dinamik ile serbest rekabet kapitalizminden tekelci kapitalizme geçiş arasındaki ilişkiyi vurgulayan, John Atkinson Hobson'ın öncü eseri *Emperyalizm* (1902) ile ortaya çıkar. Avusturyalı Marksist iktisatçı Rudolf Hilferding 1910'da, emperyalist gelişimi, sanayi sermayesi ile finans sermayesinin finansal sermayenin egemenliği altında kaynaşmasıyla açıklayan *Finans Kapital*'i yayınladı. Ondan kısa süre sonra Rosa Luxemburg *Sermaye Birikimi*'nde (1911) sömürgeci ve emperyalist yayılmayı, sermayenin pre-kapitalist pazarları ve ekonomileri ele geçirme zorunluluğunun yarattığı bir sonuç olarak açıklar. Nihayet, hem Hobson ve Hilferding'in hem de Nikolay Buharin ve başkalarının çalışmalarının daha çok siyaset merkezli bir sentezini yapan Lenin 1916'da, Marksist militanlar için kılavuz eser haline gelecek *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'nı

yayınlar. Lenin'in ileri sürdüğü tanım şöyledir: "Emperyalizm kapitalizmin; tekellerin ve finans kapitalin egemenliğinin kendisini gösterdiği, sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşımının başladığı ve dünyadaki tüm toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında paylaşılmasının tamamlandığı bir gelişme aşamasına ulaşmış halidir."

1945'ten sonra Marksist emperyalizm kuramı, Paul M. Sweezy ve Paul Baran'ın (özellikle Kuzey Amerikalı) tekelci sermaye üzerine çalışmalarıyla; Ernest Mandel'in çok uluslu şirketlerin hâkimiyetindeki geç kapitalizm üzerine çalışmalarıyla; Latin Amerika üzerine bağımlılık kuramı ve "az gelişmişliğin gelişmesi" çalışmalarıyla (André Gunder-Frank); ve son olarak Immanuel Wallerstein'ın dünya kapitalist sistemi analiziyle güncellenmiştir.

ENTERNASYONALİZM

(Internationalisme, Internationalism)

Komünist Parti Manifestosu'nda (1848) komünistler* "proleterlerin çeşitli ulusal mücadelelerinde [...] proletaryanın tamamının ortak çı-

karlarını savunanlar" olarak tanımlanırlar. Ünlü nihai şiar işte buradan gelir: "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" 1864'te Marx'ın doğrudan katılımıyla Birinci Enternasyonal'in toplanması, bu birliği pratiğe geçiren ilk denemedir. Marx, başlıca liderleri arasında yabancıların da bulunduğu 1871 Paris Komünü'nün enternasyonalist ruhunu selamlar. Birinci Enternasyonal'de Marksist ve anarşist akımlar birbirleriyle, birliğin çözülmesine neden olacak olan üstünlük tartışmaları yaparken, 1889'da Engels'in katılımıyla toplanan İkinci Enternasyonal Marksizmi benimsemiştir. 1914-1918 yılları arasında süren savaş boyunca başlıca sosyal demokrat partilerin (bkz. Komünizm) kendi hükümetlerini desteklemesi, birliğin dağılmasına yol açar; Ekim Devrimi'ni takiben 1919'da, başından itibaren Rus Bolşevik Partisi'nin egemenliğindeki Üçüncü Enternasyonal, diğer bir deyişle Komünist Enternasyonal kurulur. Lenin'in ölümünden (1924) ve "tek ülkede sosyalizm"in kabulünden sonra, Üçüncü Enternasyonal giderek daha fazla Stalinist Sovyet yönetiminin politikasına tabi olmuştur. Bu durum, yine de, İspanya'daki Uluslararası Tugaylar (1936-1938) gibi enternasyonalizmin samimi tezahürlerinin ortaya çıkmasını engellememiştir. Troçki etrafında topla-

nan Stalin karşıtı komünistler 1938'de, Dördüncü Enternasyonal'i kurar.

1960'lı yıllar enternasyonalizmin özellikle Üç Kıta Dayanışması'yla (Afrika, Asya, Latin Amerika) dirilişine tanık olur. Bunun yakın geçmişteki karşılığı, Zapatistalar tarafından örgütlenen "Galaksiler arası" Konferansla (1996) ve Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı gösterilerle (1999) beraber doğan ve enternasyonalizmin en önemli dışavurumunu sergileyen başka-dünyacı harekettir. Marksistler bu hareketin bileşenlerinden biridir.

Faiz ve Borç Sermayesi

(Intérêt et Capital de Prêt, Interest and Loan Capital)

Kapital'de faiz incelemesi, esas olarak, işin kendisine etkin olarak dahil olmaksızın sermayelerini teşebbüslerin kullanımına sunan sermaye sahiplerine, bu teşebbüsler tarafından ödenen faizi konu alır. Marx fiktif sermaye* ve "tefecilik" analizinde devlet tarafından kamu borçlanmaları üzerinden ödenen faizleri de ele alır; ancak burada sadece ilk durum üzerinde durulacaktır.

İki kapitalist grup söz konusudur. İlki, yaptığı iş günümüzde "işletmecilik" olarak tanımlanan,

sermayeyi büyüten ve Marx'ın deyişiyle "kapitalist işlevleri" yerine getiren *faal kapitalist*tir. Bu kapitalist işlevler içinde, üretim araçlarının (binalar, hammaddeler, makineler ve işgücü) satın alınması, metaların satılması, üretimin organizasyonu ve muhasebe tutma gibi işler yer alır. İkinci tür kapitalist yalnızca, faal kapitalistin kullanımına sunduğu sermayenin sağlanmasıyla ilgilenir. Marx'ın bu kapitalist türüne ne diyeceği konusunda duraksamaları var: "para-kapitalist" ya da "borç veren" dediği görülüyor. Aslına bakılırsa, fonların bu kullanıma sunuluşunda temel yöntem *borç verme*dir, ancak Marx bu tür sermayedarlar tarafından tutulan hisseleri de "borç sermayesi" başlığı altında sıralar. Borcun karşılığı *faiz*le ödenir, şirketlerin hissedarları kâr payı alır. Para-kapitalistlere faiz ve kâr payı ödeyen kişi, faal kapitalisttir. Bu ödemenin sonrasında kârdan* artan bölüm, *şirket kârı*dır (girişimcinin ya da faal kapitalistin kârı).

Faizler, kâr payları ve şirket kârı, artık değerin* parçalarıdır. Marx, faiz oranının değerini belirleyen bir "yasa"nın olmadığını savunur. Mesele, faal kapitalist ile borç veren arasındaki "paylaşım"dan ibarettir. Ancak başka pasajlarda, faiz oranının sanayi çevrimlerinin evreleri boyunca farklılaştığını göste-

rir. Dolayısıyla yasanın olmayışı, bu türden dalgalanmaların ötesinde, ortalama düzeyle ilgilidir.

Kapital'in üçüncü cildinde Marx, anonim şirketler üzerine, tamamlanmamış olsa da son derece ayrıntılı bir analiz geliştirir. Faal kapitalistin, sermaye artışına katkıda bulunsa da aynı zamanda "işlev olarak sermaye"yi nasıl temsil ettiğini; para-kapitalistin ise, "mülkiyet olarak sermaye"yi nasıl temsil ettiğini gösterir. Görevleri göz önünde tutulduğunda faal kapitalist, kendisini bir çalışan gibi değerlendirme noktasına gelmiş ve böylece, çalışmasının karşılığı olarak kendi kendini maaşa bağlayabilmiştir. Bu durum, sermayedar kendi işletmecilik görevlerini sermayeyle mülkiyet ilişkisi olmayan maaşlı yöneticilere yükledikçe, daha da doğal hale gelir. Marx, para-kapitalistlerin sermayeyi koyduğu ve yöneticilik işlerinin ücretliler tarafından yapıldığı, kurumsal olarak çok gelişmiş bir yapının tasvirine yaklaşmış bulunuyor.

Faşizm

(Fascisme, Fascism)

İtalyanca kökenli *fascio* ("faisceau"-demet) sözcüğü, antik Roma'dan alınan ve Mussolini'nin kurduğu Nasyonal Faşist Parti tarafından benimsenen

simgeyi ifade eder. Marksistler başından itibaren faşizme karşı durmakla birlikte, kavramı kullanışları muğlaktır. Komünistler (Stalinciler) 1928-1933 yılları boyunca sosyal demokrasiyi (bkz. Komünizm) "sosyal-faşizm" olarak nitelerken, Karl Kautsky "Bolşevizmin faşist dejenerasyonundan" (*Bolşevizm Çıkmaz Sokakta*, 1931) söz eder.

Terim Marksistlerce İtalyan faşizmi, Alman nazizmi, İspanya Frankoculuğu, Avusturya faşizmi, Portekiz Salazarcılığı vs. tarafından paylaşılan ortak özellikleri tanımlamak amacıyla kullanılacaktır. Antifaşist birlik taktiğinin benimseneceği Komünist Enternasyonal'in 1935'teki 7. Kongresi'nde Georgi Dimitrov şu tanımı önerecektir: "finans kapitalin en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarının, aleni terörist diktatörlüğü." Troçki, faşizm, özellikle de Alman faşizmi hakkındaki yazılarında, bu hareketin her türlü bağımsız işçi örgütlenmesine karşı ölesiye düşmanlığının altını çizer. Faşizm ile büyük sermaye arasındaki ilişki pek çok Marksist çalışmaya konu olmuştur (Daniel Guérin). Daha sonra Marksistler, İtalyan faşizmi ile ırkçı boyutu Yahudilerin ve Çingenelerin soykırımına yol açmış olan Nazizm arasındaki farkları dikkate almadıkları yönünde eleştirilere maruz kalacaktır.

Faşizmin çeşitli biçimleri ve taraftarlarının güdülenmeleri, Wilhelm Reich ve Erich Fromm gibi Freudçu Marksistler tarafından incelenmiştir. Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse'ün içinde bulunduğu Frankfurt Okulu ise, ırkçılığın ve faşizmin psikolojik temeli olarak otoriter kişilikle ilgilenmişlerdir.

Son yıllarda, Avrupa'da aşırı sağ, yabancı düşmanı ve ırkçı hareketlerin canlanışını görmek mümkündür. Bunlar medya ve geleneksel siyaset bilimince "popülist" olarak adlandırılıyor. Radikal solun (Marksist ve anarşist) gözünde ise, bunlar yeni bir tür faşist hareketlerdir.

Felsefe

(Philosophie, Philosophy)

Marx'ta felsefeye yönelik farklı türden yaklaşımlar söz konusudur. *Fransız-Alman Yıllıkları*'nda (1844) Marx "eleştirel felsefe*" fikrini savunmakla yola koyulur (Ruge'ye mektup, Eylül 1843). Bir "felsefeyi gerçekleştirme" projesinden söz eder: "felsefeyi gerçekleştirmeden onu ortadan kaldıramazsınız" ve "felsefeyi ortadan kaldırmadan onu gerçekleştiremezsiniz" (*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi.*

Giriş, 1844). *Feuerbach Üzerine Tezler*'in (1845) on birincisi şöyle der: "Filozoflar, bugüne kadar dünyayı türlü biçimlerde yorumlamakla yetindiler, sorun onu *değiştirmektir*." Bu tutum, bir kez daha, bu sefer daha kökten bir biçimde *Alman İdeolojisi*'nde (1846) yinelenir: "[felsefeden] bir hamlede sıyrılmak ve sıradan insan sıfatıyla gerçekliğin araştırılmasına koyulmak gerekir." Böylesi bir eleştirinin sonucunda felsefeye, olsa olsa, metodolojik düşünme ve bilimsel sonuçların sentezini yapma işlevi kalır.

Felsefe sorusunu böyle koymakla Marx, onu Marksizme bir sorun olarak bıraktı. Filozoflar buna farklı yollardan yaklaştılar. Engels Marx'ın felsefi fikirlerinin büyüklüğünü ortaya koymaya çalışırken, aynı zamanda felsefeyi doğa bilimlerinin sonuçlarının basit bir sentezine indirger görünüyordu. Daha sonra farklı yazarlar, eleştirel işlevinin kuramsal ve siyasal önemini vurgulayarak felsefenin tasfiyesi riskine dikkat çekti (Karl Korsch). Marksist filozofların çoğu, gerek yeni bir felsefe yaratmaya çalışarak (Georg Lukács, Antonio Gramsci), gerekse felsefenin yeni bir pratiğinin özgünlüğünün altını çizerek (Frankfurt Okulu'ndaki gibi,) felsefeyi koruma görevine soyundu. Kimileri ise Marx'ın felsefeden "kopuş"unun felsefi yararını açıklığa kavuşturmaya çalıştı (Louis Althusser).

Fiktif Sermaye

(Capital Fictif, Fictitious Capital)

Marx'a göre sermaye, bir biçimden diğerine geçiş ve artış arayışı (bkz. *Kapital*) içinde, hareket halindeki değerdir. Sermayeye benzeyen fakat bu tanıma denk düşmeyen her şey "fiktif sermaye" olarak adlandırılmıştır. Örneğin, tüm borç sermayesi (bkz. Faiz) fiktif sermaye içinde yer alır.

"Fiktiflik"in başlıca iki derecesi vardır. İlk olarak, kamu açıklarını finanse etmek amacıyla devlet tarafından çıkarılan tüm tahviller fiktif sermayeyi temsil eder. Devlet, borçlanma yoluyla toplanan fonları bir kapitalist teşebbüs etkinliği için yatırmaz (burada sanayi teşebbüslerinin kamulaştırılması bir yana bırakılıyor). Bu para ücretlere*, mal ve hizmet alımına, inşaat ve altyapı giderlerine harcanır, ama harekete geçen bir sermaye döngüsü söz konusu değildir. Bu krediler, borç verenlere, devlet tarafından toplanan vergiden (ya da yeni borçlanmalardan) karşılanan bir faiz getirir. Tam anlamıyla sermaye olarak yatırılmasına rağmen, teşebbüslerin borçlanmayla ya da çıkardıkları hisse senetleriyle elde ettikleri fonlar da, Marx tarafından "fiktif sermaye" başlığı altında sınıflandırılmıştır. Marx sermayenin, bir yanda sermaye döngüsü içindeki sermaye, diğer

yanda bu sermaye üzerinden borçlar olmak üzere ikiye ayrılmadığında ısrar eder. Değerli kâğıtların, özellikle de hisse senetlerinin, kendilerine ait bir seyir izlemeleri, ileride getirebilecekleri kâr beklentilerini, yapılan hesapları yansıtan ve spekülatif hareketlere tabi olan fiyatlarla, piyasalarda, örneğin borsada alınıp satılmaları bu fikri destekler...

Bu fiktif sermaye, finansal krizlerde, özellikle de hamillerin panik halinde eş zamanlı olarak paralarını yeniden elde etmeyi arzuladıkları zamanlarda (ki bu tümü için birden olanaksızdır), tahmin edilmesi zor olmayan bir rol oynar.

GUEVARACILIK

(Guévarisme, Guevarism)

Terim, Fidel Castro yönetiminde, 1959'da, Fulgencio Batista diktatörlüğünü yıkan Küba gerillasında komutan olan Arjantinli doktor Ernesto "Che" Guevara'nın (1928-1967) kişiliğine ve fikirlerine gönderme yapar. Devrimci hükümette sanayi bakanı olan Guevara, komünizmin* daha radikal bir anlayışı adına, Sovyet tipi ekonomi modelini eleştirmiştir. Guevara 1965'te, Bolivya'da yeni bir gerilla hareketi başlatmak amacıyla görevlerinden

istifa etti; son metni *Üç Kıtaya Mektup*'ta (1966), Latin Amerika'daki mücadele perspektifini anlatır: "Yapılacak başka bir şey yok: ya sosyalist bir devrim yapacağız ya da bir devrim* karikatürü". Guevara 8 Ekim 1967'de, Bolivya askeri diktatörlüğü tarafından esir alındıktan sonra katledildi.

Guevara'nın fikirleri, bilhassa devrimin sosyalist niteliği ve mücadele yöntemi olarak gerilla savaşı üzerine olanlar, başta Latin Amerika'da olmak üzere devrimci sol* akımlarca benimsenmiştir. Bu hareketlerin birçoğu; Şilili MIR (Devrimci Sol Hareket), Arjantinli ERP (Devrimci Halk Ordusu), Bolivyalı ELN (Ulusal Kurtuluş Ordusu) ve Uruguaylı Tupamaros hareketi 1974'te, "Che" Guevara'nın takipçisi olduğunu ilan eden Devrimci Koordinasyon Cuntası'nı kurmuştu. Guevaracı bu hareketlerin önemli bölümü Güney üçgeni ülkelerindeki diktatörlüklerce 1970'li yıllarda ortadan kaldırılmıştır.

Buna rağmen son yıllarda Latin Amerika'da, devrimci radikalizm genel anlamında, Guevaracılığın yer yer beliren bir etkisinden söz etmek mümkün. Örneğin, Chiapas'ın Zapatista hareketinde ya da Brezilya'nın topraksız köylüler hareketinde (MST) böyle bir etki vardır.

HEGEMONYA

(Hégémonie, Hegemony)

Bu kavram Marx ve Engels'te yok. İlk kez Rus Marksistlerce; önce 1887'den itibaren Georgiy Plehanov ve Menşevik akımdan yoldaşları Julius Martov ve Pavel Akselrod tarafından, daha sonra Lenin ve Bolşevikler tarafından kullanılıyor. Kavram, çar mutlakiyetçiliğini devirme mücadelesinde, köylüler, entelektüeller ve (Menşevikler için) demokrat burjuvazi* gibi başka sınıflar ve toplumsal kategoriler buna katılsalar da, devrimci mücadele sürecinin *liderliğinin* Rus proletaryasına (ve partisi sosyal demokrasiye) ait olacağına göndermede bulunuyor.

Antonio Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'yle kavramın anlamı genişleyecektir. İtalyan Marksiste göre her devlet*, bir diktatörlük ve hegemonya bileşimidir; diğer bir deyişle zorun ve siyasal, kültürel, entelektüel tahakkümün bileşimidir. Batı'da sivil toplumun Doğu'daki (Rusya) gibi "ilkel ve peltemsi" olmadığını, kamusal ve özel kurumlardan ve örgütlerden oluşmuş "güçlü bir istihkâm ve tabya sistemi" olduğunu söyleyen Gramsci, işçi sınıfına hegemonik hale gelmesi amacıyla sivil toplumu kuşatma görevini yükler. Ona göre, "hegemonya, hükümete gelmeden evvel var olabilir, var olmalıdır." Bu, hem bir

tür "mevzi savaşı" aracılığıyla siyasal iktidarın ele geçirilmesi için bir stratejidir, hem de "diktatörlüğe" indirgenemeyecek iktidarın, proleter güçler tarafından kullanılma yöntemidir. Bu strateji çerçevesinde, devrimci eylem ("harekât savaşı"), taktik aşama olarak yer alır.

Hegemonya kavramına ilişkin "post-Marksist" yaklaşımlarda (Ernesto Laclau, Chantal Mouffe) devrimci durum ve işçi sınıfının rolü, yerini, "radikal demokrasi" projelerine ve çeşitli siyasal öznelerin birbirine eklemlenmesine bırakmıştır.

Hukuk

(Droit, Law)

Marx'ta hukuk meselesine sırasıyla bir siyasal yabancılaşma* eleştirisi*, bir ideoloji* eleştirisi ve metaların karşılıklı ilişkilerinin koşullarının analizi (bkz. Meta) çerçevesinde yaklaşılır.

Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'nde (1843) Marx, kendi siyaset eleştirisini, bir hukuk eleştirisinden çok, bir hukuk felsefesi bakış açısıyla yürütür. O zamanki amacı, "kamu hukukunun" özel hukuka boyun eğmesine ve halk egemenliğinin anayasal çerçeve ve kuvvetler ayrılığı tarafından sı-

nırlandırılmasına karşı mücadele etmekti. "Yahudi Sorunu Üzerine" (1844) makalesiyle, hukuk analizi, siyasal yabancılaşma eleştirisi çerçevesinde yeniden formüle edilir. Buna göre, modern hukuk sistemi, özel mülkiyet üzerine kurulu bir toplumsal düzenin örgütlenme ve meşrulaştırılma biçiminden başka bir şey gibi görünmemektedir. Keza İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin eleştirisi, bu hakların esasında özel mülkiyet hakkına indirgendiğini göstermekten ibarettir. Böylece Marx, hukukun ideolojik işlevini vurgulayarak, *Alman İdeolojisi*'nde (1846) yeni baştan tanımlayacağı temaları kabataslak oluşturmuştur. Materyalist bir hukuk yaklaşımının hukukun işlevlerinin daha belirgin bir anlatımına eşlik etmesi için *Kapital*'i beklemek gerekecektir. Orada hukuk, metaların karşılıklı ilişkisinin asli araçlarından biri, belirli bir öznelleşme biçimi, sömürüyü gizleyen bir etmen ve sınıf savaşımlarının geliştiği normatif bir alan olarak görünür.

Marx'tan Marksizme özellikle kalan, güçlü bir hukuk karşıtlığıdır. Ancak, Rus devrimi Marksist hukuk analizinde bir gelişme olanağını da beraberinde getirmiştir. 1918'den itibaren adalet komiserliği yapan Peteris Stucka, sosyalist bir hukukun doğası ve işlevleri hakkında çeşitli katkılarda bulunmuştur.

Ardından Evgeny Pashukanis, temel eseri *Hukukun Genel Teorisi ve Marksizm*'de (1924), hem Stucka'nın ekonomik indirgemeciliğini, hem de Hans Kelsen'in hukuki pozitivizmini eleştirmiştir.

HÜMANİZM

(*Humanisme, Humanism*)

Marx *1844 Elyazmaları*'nda felsefi konumunu bir tür hümanizm ve doğalcılık olarak, daha sonra *Kutsal Aile*'de (1845) ise, "reel hümanizm" olarak tanımlar. Hümanizminin dayandığı ilke, *Fransız-Alman Yıllıkları*'nda (1844) geliştirilen din* eleştirisinde* görülür: Tanrısal mükemmellikler, kolektif varlık olarak ele alınan insanın kendi mükemmelliğinden başka bir şey değildir. Doğalcı hümanizm ya da reel hümanizm kavramları ise, insanın mükemmelliklerini, insanda doğanın bir uzantısını oluşturan ve doğayla etkileşim içerisinde (emek aracılığıyla ve tarih içinde) gerçekleşen güçler olarak algılama iradesinin sonucudur. Bu metinlerde hümanizm kavramının işlevi, genel bir felsefi ilke sağlamak, aynı zamanda da, "insanı alçalmış, boynu bükülmüş, yüz üstü bırakılmış ve hor görülecek bir yaratık" (*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi.*

Giriş, 1844) durumuna getiren bir toplumsal dünyanın eleştirisini geliştirmektir. Kavram, buna karşıt olarak, insani mükemmelliklerin yeniden sahiplenilmesi (bkz. Sahiplenme) olacak komünizmin* savunusunu beraberinde getirir.

Alman İdeolojisi'nde materyalist* tarih* anlayışı, "insan"dan evrensel bir açıklama ilkesi yaratmayı amaçlayan tüm felsefi yaklaşımlarla hesaplaşır; aynı zamanda da, "mevcut duruma son verecek gerçek hareket" şeklinde, alternatif bir komünizm tanımı getirir. Komünizm, bundan böyle insan doğasının gerçekleşmesi olarak değil, kapitalist toplumun şekillendirdiği insan tipinden farklı bir insan tipinin ortaya çıkması olarak anlaşılacaktır. Marx, komünist toplumun, yalnızca devrimin gerçekleştirebileceği insanın dönüşümünü gerektirdiğini açıkça ifade eder.

Marksizm bu her iki yaklaşımı da, bunları farklı biçimlerde bir araya getirmek suretiyle, sürdürmüştür. Che Guevara'nınki gibi "devrimci bir hümanizm"de, tek başına kapitalizmin çelişkilerinin ortadan kaldırılmasının kurtuluşu mümkün kılmaya yetmediğinin, toplumsal dönüşümün insanlığın temel isteklerini tatmin etme zorunluluğuyla yönlendirilmesi gerektiğinin altı çizilir. Bununla birlikte, devrimci hümanizm, insan doğasına

yönelik safça bir inanışa dayanmaz. Aksine, insanın dönüşümü, Che Guevara'nın da tıpkı Mao gibi bir "yeni insan" yaratmak diye adlandırdığı süreç, komünist toplumun koşullarından biri olmaya devam eder. Buna karşılık Louis Althusser, hem saf kuramsal açıdan, hem de siyasal sonuçları açısından, "insan" ilkesine dayanmanın yetersiz hatta aldatıcı olduğunu vurgulayarak, Marx'ın felsefi konumunun "kuramsal antihümanizm"e dayandığını göstermeye çalışmıştır.

İDEOLOJİ

(Idéologie, Ideology)

Terim ilk defa 1796'da, bilimlerden esinlenen düşünür Antoine Destutt de Tracy tarafından, "fizyolojiye bağımlı" bir "düşünceler bilimi" tasarlamak amacıyla kullanıldı. Tracy ve arkadaşlarıyla husumeti olan Napolyon, sözcüğü, gerçeklikten uzaklaşmış kuramcıları tanımlamak için küçümseyici bir anlamda kullanacaktı. Marx'ın kullanımı, özellikle de *Alman İdeolojisi*'nde (1846), daha çok bu ikinci anlama tekabül eder. Burada ideoloji kavramı, hem düşünceler ve temsiller bütününe (ahlak*, din*, felsefe*, metafizik, siyasal doktrinler), hem de toplumsal

ilişkilerin tersine çevrilmiş bir görüntüsüne (ki burada gerçek tarihi belirleyen bu düşünce ve temsillerdir) verilen addır. *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin (1859) meşhur önsözünde, "ideolojik üstyapı" (bkz. Altyapı) olarak da tanımlanan ideoloji, toplumsal ilişkiler tarihinin "zihinlerdeki çok biçimli yansıması" şeklinde tarif edilir. *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nde (1852) ideoloji sözcüğü geçmez, ancak mevcut toplumsal ilişkiler temelinde toplumsal sınıflar tarafından yaratılmış "izlenimlerden, yanılsamalardan ve düşünme biçimlerinden oluşmuş bütün bir üstyapı"dan söz edilir.

Lenin'de ve daha sonra, komünist harekette kavram, küçümseyici anlamından kurtulur; "proletarya ideolojisi", "ideolojik düzey" ya da "ideolojik çalışma" gibi ifadelere yer verilir. Sosyolog Karl Mannheim ideolojilerle, düzenin muhafazasına hasredilmiş temsil sistemleriyle; ütopyaları, sistemi yıkma çağrısı yapan fikirleri birbiriyle karşılaştırır (*İdeoloji ve Ütopya*, 1929). Nihayet Louis Althusser, 1960'lı yıllardaki çalışmalarında, kesin bir "ideolojik kopuşla" ideolojiyle bilimi birbirinden ayıracaktır: Marx'ın olgunluk dönemi eserleri bilim alanında yer alırken, gençlik dönemi yazıları, tıpkı Ludwig Feuerbach ve genç Hegelcilerin eserleri gibi ideoloji çerçevesinde kalır.

İHTİYAÇLAR

(Besoins, Needs)

Marx ihtiyaçlar konusuna hem temel bir felsefi önem atfetti, hem de bunların tarihsel değişkenliklerini vurguladı. Marx'ta insanlar, bir ihtiyaçlar ve güçler bütünü olarak incelenmiştir.

Gençlik döneminde, insan doğası, tam da böyle bir özsel ihtiyaçlar ve güçler bütünü olarak tanımlanıyordu. Özsel ihtiyaçlar, "insanın özsel güçlerinin harekete geçirilmesi ve teyit edilmesi için vazgeçilmez, özsel nesneler"i (*1844 Elyazmaları*) işaret eder. Ancak Marx, ihtiyaçların tarihsel olarak koşullandırılması üzerine de bir analiz ortaya koydu ve kapitalist üretim biçimi* tarafından yaratılmış gereksinmeleri (*1844 Elyazmaları*'nda sözü edilen "para gereksinmesi" veya "bencil gereksinmeler" gibi) eleştirdi. Aynı şekilde *Kapital*'de, "zorunlu denen ihtiyaçlar"ın bile bir bakıma "tarihsel ürünler" olduğunun altını çizdi.

Marksizme şu iki farklı yolu keşfetmek düşecekti: Özsel ihtiyaçlar ile yapay ihtiyaçlar arasındaki farkın felsefi savunmasını yapmak (Agnes Heller), yahut ihtiyaçların toplumsal inşasının ve egemenliğe bağlılıkta ihtiyaçların rolünün sosyolojik analizini ortaya koymak (Herbert Marcuse). Bu iki

yolun birbiriyle büsbütün çelişkili sayılmayacağı, hem Heller'in hem de Marcuse'ün, Marx tarafından *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875), herkesin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan toplumsal düzen olarak sunulan komünizm* tanımını korumaya yönelik iradelerinden anlaşılmaktadır.

İLERLEME

(Progrès, Progress)

Marx ve Engels, 19. yüzyıla egemen olan ilerleme ideolojisinden her zaman kaçınmış sayılmazlar. Mesela Hindistan'ın İngilizlerce sömürgeleştirilmesi üzerine yazdığı 1853 tarihli makalelerinde, Marx'ın duruşu şöyledir: İşlenen suçlara ve barbar eylemlere rağmen bu sömürgeleştirme, Hindistan'da kapitalist üretim güçlerini ortaya çıkararak ve Asya'nın (durağan) toplumsal konumunda gerçek bir devrimin fitilini ateşleyerek, "tarihin bilinçsiz bir aracı" olmuştur. Ancak, burjuva toplumu büyük bir toplumsal devrimle ortadan kalktığında, "insanlığın ilerlemesi, kutsal içkiyi yalnızca kurbanlarının kafatasından içen o iğrenç putperest tanrıya benzemekten kurtulacaktır." Hegelci tarih felsefesinin "aklın hilesi" kavramına çok uzak değiliz.

Bununla birlikte *Kapital*'deki fetih ve sömürge savaşları analizi her şeyden önce sermayenin kanlı *ilk birikim* sürecinin insanlık dışı ve barbar niteliğinin ifşasıdır ve herhangi bir teleolojik (erekbilimsel) gerekçe içermez. Marx, büyük eserinde, kapitalizmde genel anlamda "her ekonomik ilerlemenin aynı zamanda toplumsal bir felaket" olduğunu söyler.

Bu tür gerilimler 20. yüzyılda Marksizmin çeşitli akımlarında gözlemlenir. Walter Benjamin *Pasajlar Kitabı*'nda (tamamlanmamış, 1930'lar) "burjuva düşüncesinin alışkanlıkları"na başkaldırarak "ilerleme fikrinin kendisini ortadan kaldıracak bir tarihsel materyalizmi" açık bir şekilde öneren ender Marksistlerden biridir. Benjamin'in etkisinde kalan Theodor W. Adorno ile Max Horkheimer de, *Aklın Diyalektiği* (1946) eserlerinde, insanlığın her türlü doğrusal ilerlemesi fikriyle aralarına mesafe koyacaklardır.

Ekososyalizmin* doğuşuyla birlikte, ilerleme ideolojisinin Marksist gelenekte çok yaygın olan bir başka yönü tartışmaya açılacaktır: sosyalizm sayesinde üretici güçlerin sınırsız gelişimi.

İLİŞKİ (İNSANLAR ARASINDA)

(Commerce Entre Les Hommes, Intercourse Between People)

Marx, Paul Annenkov'a yazdığı bir mektupta (1846), tarih anlayışının esaslarını (Fransızca olarak) şöyle ifade eder: "Biçimi ne olursa olsun, toplum nedir? İnsanların karşılıklı eylemlerinin ürünü [...]. Maddi ilişkileri, bütün ilişkilerinin temelini oluşturur [...]. İlişki biçimleri, kazanılmış üretim güçlerine uygun düşmediği anda insanlar bütün geleneksel toplum biçimlerini değiştirmek zorundadırlar. Burada 'ilişki' kelimesini Almancadaki *Verkher* gibi en geniş anlamında kullanıyorum."

Toplum, ihtiyaçları* karşılamaya yönelik ortaklaşa bir etkinlik olarak tanımlanmıştır ve bu etkinlik, hem bir üretim etkinliği veya emek*, hem de başkalarıyla bir etkileşim olarak belirmektedir. Bu ikinci boyutu belirtmek için Marx, *Alman İdeolojisi*'nde (1846), mektupta ("insanlar arası") "ilişki" olarak karşıladığı *Verkehr* terimini kullanır. Ancak, iktisadi bir anlam taşıdıkları meydanda olan "mübadele biçimleri" (*Verkehrsform*) ve "mübadele ilişkileri" (*Verkehrsverhältnisse*) kavramlarıyla çağrışımlarını yansıtabilmek için, bu terimi, "alışveriş" diye çevirmekten başka bir yola gitmek güçtür.

Görüldüğü gibi, insanlar arası ilişki (ya da alışveriş) kavramı, genel olarak bireyler arasındaki karşılıklı etkileşimi ("maddi ilişkileri" ve "manevi ilişkileri") belirttiği gibi, aynı zamanda, bu etkileşimin ekonomik etkinlik içinde gerçekleşme biçimlerini de (üretici "işbirliği" ve meta mübadelesi biçimleri) belirtmektedir. *Alman İdeolojisi*'nde yer alan, dilin etkileşim içerisindeki işlevinin analizi, tıpkı *Kapital*'de yer alan fetişizmin* ve hukukun* etkileşim içerisindeki işlevlerinin analizi gibi, insanlar arasındaki ilişkinin özgül biçimlerinin kuramıyla ilgilidir.

Marx, birçok kez, (tüm toplumsal hayat insanların üretici etkinliklerine indirgenebilirmiş gibi,) toplumsal ve tarihsel dünyayı tek bir bakış açısından, yalnızca üretimden yola çıkarak incelemekle (Jean Baudrillard) ve insan etkinliğini "araçsal eyleme" indirgemekle (Jürgen Habermas) eleştirilmiştir. Oysa Marx, daha ilk adımda, insan eylemini iki yönüyle: bir yandan, doğayla ve emeğin ürünleriyle (üretim ve ekonomik mübadeleler) araçsal ilişki olarak; diğer yandan da, insanın başkalarıyla ilişkileri (insanlarla ilişki) olarak ele almıştır.

İLKEL KOMÜNİZM

(Communisme Primitif, Primitive Communism)

Marx ve Engels özel mülkiyetin, toplumsal sınıfların*, ataerkilliğin ve devletin* henüz ortaya çıkmadığı tarih öncesi dönemlerde var olan üretim biçimini ilkel komünizm olarak adlandırıyorlar. Engels, Lewis Morgan'ın Kuzey Amerikalı İrokualar hakkındaki antropolojik araştırmalarından esinlenerek, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde (1884), bu oluşumlara ilişkin sistematik bir analiz geliştirmeye çalışacaktır. Ona göre, bu oluşumların özelliği, üretici güçlerin (bkz. Diyalektik; Üretim Biçimi) düzeyinin son derece düşük olması ve bu nedenle de artık değerin ve dolayısıyla sömürünün ve farklı toplumsal sınıfların* bulunmamasıdır. Marx ve Engels, bu özgür ve eşitlikçi toplumların sosyal yapılarına ve insani niteliklerine duydukları hayranlığı gizlemezler. Yukarı uygarlık aşaması olan modern komünizmde bunlara yeniden ulaşmayı umut ederler.

İlkel komünizm teması Rosa Luxemburg'un yazılarında, özellikle de ölümünden sonra 1927'de yayınlanan *Ekonomi Politiğe Giriş*'te görülür. Eserin yarısından fazlasını ilkel komünizm tartışması oluşturur. İncelenen örnekler arasında, "herkesin herkes

için birlikte çalıştığı ve her şey için birlikte karar verdiği" basit ve uyumlu bir toplumsal örgütlenme olan Alman "Mark"ı da bulunur. Ancak Rosa Luxemburg, bu örneklerin ötesinde, Amerikalı Kızılderililerde, İnkalarda, Berberilerde, Afrika kabilelerinde ve Hint köylerinde de gözlenen tarıma dayalı ilkel komünizmin evrenselliğinde ısrar eder.

1927-1929 senelerinde Perulu Marksist José Carlos Mariategui, Rosa Luxemburg'un yazdıklarından habersiz, benzer fikirler geliştirmiş; yerli ortaklaşmacı gelenekleri -"İnka komünizmi" - köylü yığınlarını modern sosyalizme kazanmak için bir kalkış noktası olarak görmüştür. Bu fikirler bugün de Chiapas'taki Zapatista hareketinde ya da Latin Amerika'daki yerlici sol akımlarda yankı bulmaktadır.

İşbirliği, Manifaktür ve Büyük Sanayi

(Coopération, Manufacture et Grande Industrie; Cooperation, Manufacture and Large Industry)

Üretimin teknik ve örgütsel yöntemlerinin analizi, Marx'ın eserlerinde büyük yer kaplar. *Kapital*'in birinci cildinin sonunda (kapitalist birikim* yasası incelemesinde) ve üçüncü cildinde (kâr oranının

düşme eğilimi* incelemesinde), bu mekanizmaların dönüşümlerinin sonuçları ele alınır. İçerikleri (çeşitleri) özellikle birinci ciltte, nispi artık değere* giriş dolayımıyla incelenmiştir. Marx'a göre, bu teknik ve örgütsel değişimler, artık değerdeki bu "nispi" artış arayışıyla harekete geçirilir.

Üç temel kavram söz konusudur: işbirliği, işin manifaktür sürecinde parçalanması ve makineleşme (büyük sanayide olduğu gibi). Bu kavramlar, birbirine eklenen mekanizmalara atıfta bulunur (arkadan gelen kendinden öncekini gerektirir). *İşbirliği,* bir işin gerçekleşmesinde birden çok işçinin birleştirilmiş etkinliğini açıklar. İşin potansiyel etkenliğini, yani verimliliğini artırır. *İmalat sürecindeki parçalanma*, belli bir nesnenin üretimini sağlayan parça parça işlemlerin art arda yerine getirilmesini ifade eder. Çeşitli işçi grupları ürünün yapımının farklı evrelerinde uzmanlaşır ve bu kişilerin bu alanlarda büyük beceri kazanması beklenir. Sürecin işçiye maliyeti işin monotonluğu; sermayedara getirisi denetleme gücüdür. *Makineleşme,* işgücünün üretim potansiyelini artırır; işbirliği ve işin manifaktür sürecinde parçalanması sayesinde makineleşmenin uygulanması büyük oranda kolaylaşmıştır.

Kapital

(Capital, Capital)

Marx'ın büyük iktisat eserinin ismi *Kapital*'dir. 1867'de ancak ilk cildi basılan kitabın II. ve III. ciltleri Marx'ın ölümünden sonra, Engels tarafından yayınlanacaktır.

Eserin konusu kapitalist üretim biçiminin* çözümlenmesi olduğuna göre, *Kapital*'in merkezî kavramının tam da sermayenin kendisi olmasında şaşılacak bir yan yoktur. Gerçekten de, eserin planı sermayenin analizi ekseninde şekillenmiştir. Marx birinci kitabın ikinci kısmında sermayeyi, *bir kendini büyütme hareketi içerisindeki değer* olarak tanımlıyor. Buradan, sermayenin incelenmesinin, daha önce değerin incelenmesini gerektirdiği anlaşılıyor. Değerin kendisi, meta* kuramının temel kavramlarından biridir.

Değer kavramı ayrıntılı içeriği sorgulanmadan ele alınırsa, Marx'ın sermayeyi, terimin ekonomik analiz içerisindeki (muhasebe uygulamalarında) günlük kullanımına denk düşecek biçimde, bir değerler toplamı olarak tanımladığı düşünülür. "Sermaye, bir para yekûnudur" gibi bir tanım ileri sürülebilirdi. Bu, özenli bir tanım olmazdı. Sermaye bir değerler toplamıdır, fakat genel anlamda bir

para yekûnu, bir makine ya da bir meta toplamı değildir.

Marx kesin bir dille, iş dünyasının işleyişine de uygun bir biçimde, sermayenin bir biçimden* diğerine geçen, *hareket* halindeki değer olduğunu yazar. Bir sermaye parçacığı, belli bir anda, para biçimini alabilir, fakat girişimci bunu sözgelimi hammadde satın almak için kullanabilir. Görüldüğü gibi, değer piyasada paradan metaya dönüşmüştür. Şekil değiştirmiştir. Değer işletmeye girer girmez meta biçimini kaybeder, çünkü kullanım değeri artık satılık değildir. Atölyeye girer ve üreticinin üzerinde emeğini uyguladığı bir nesne olur. Üretim araçları (binalar ve tesisler, makineler, hammadde, işgücü) işte orada, atölyede bulunur. Sonuç olarak değer parçacığı, ürünün bedeninde başka birçok değer parçacığı (hammaddeden, enerji kaynaklarından, makine amortismanından, çalışanların işgücü değerinden (bkz. Artık Değer, ...) kaynaklanan değer parçacıkları ile buluşur. Bu parçacık piyasaya arz edildiğinde yeniden meta biçimini alır ve sermaye nihayet para biçimine geri döner. Parçacık, bu türden yeni bir dolaşım içerisine, biçim değişimi döngüsüne sokulabilir. Bu, sermaye kuramının birinci yönü olan *sermayenin dolaşımı*dır.*

Ancak sermaye yalnızca biçim değiştiren değerden ibaret değildir, sermaye aynı zamanda bu hareket süresince artış gösteren bir değerdir; en azından kapitalistin amacı budur. Burada, sermaye kuramının ikinci yönü, *sermayenin değer yaratması* (ya da sermayenin değerlenmesi) karşımıza çıkar. Değer nasıl bir biçimden diğerine geçerek, rastlantısal olarak değil de, kapitalist üretime özgü genel bir süreç olarak artabilir? Bu, artık değer* kuramının konusudur.

Kapitalist Üretim Biçiminin Çelişkileri

(*Contradictions du Mode de Production Capitaliste, Contradictions of the Capitalist Mode of Production*)

Marx'a göre, kapitalist üretim biçimi* keskinliği giderek artan bir dizi çelişki* içindedir ve bu çelişkiler, onun "tarihselliğini," diğer bir deyişle toplumların gelişiminin yalnızca bir evresini temsil edişini belirler. Ne var ki bu evrenin aşılması kendiliğinden olmayacak, ezilen sınıfların savaşımının* sonucu olacaktır.

Kapitalist üretim biçimi Marx tarafından "durgunluk" fikriyle ilişkilendirilmemiş; her ne kadar

belli bir gelişme safhasında kapitalist üretim ilişkileri üretici güçlerin ilerlemesi ile çelişkiye girmek zorunda olsa da, kapitalist üretim biçimi üretici güçlerin kuvvetli gelişimiyle ilişkilendirilmiştir. Marx bu çatışmanın, kendisini, özellikle kâr oranının düşme eğiliminin* ve finansal mekanizmaların gelişiminin (fiktif sermayenin* şişmesi) sonucu olan krizlerin artışında ve derinleşmesinde ifade ettiğini düşünür. Ancak kapitalist üretim biçiminin çelişkilerinin daha sinsi biçimleri de vardır. Kapitalizm, kendisini izleyecek toplumun temelini oluşturacak üretimin toplumsallaşmasını* da üretir. Kapitalizm, işçilerin, içinden kapitalist üretim biçimine son verecek mücadele dalgalarının doğacağı büyük üretim birimlerinde ve metropollerde toplanmasını teşvik eder.

KÂR

(Profit, Profit)

Kâr, bir metanın* satış fiyatı ile o metanın üretiminden ya da satışından doğan gider ya da maliyetler arasındaki farktır. Nasıl fiyatlar değerin biçimleriyse* kârlar da farklı işletmeler tarafından yaratılan artık değerin* biçimleridir. Marx'ın

modelinde kâr oranı, kârın üretim maliyetlerine oranıdır. Böyle bir ilişkide, yalnızca değişir sermayenin hesaba katıldığı artık değer oranından (s/v) farklı olarak, üretilen artık değer toplam sermayeye (değişmez ve değişir sermaye) (bkz. Meta) oranlanır. Artık değer için s, değişmez sermaye için c ve değişir sermaye için v simgeleriyle, kâr oranı p şöyle yazılır:

$p = s / (c + v)$.

Böylece kâr oranı, sadece sermaye ve kâr akışlarının dikkate alındığı ve Marx'ın basitleştirme arzusuyla sıklıkla kullandığı bir analitik çerçeve içinde tanımlanır.

Kapital'in ikinci cildi, verili bir zamanda sermaye biçimlerinin (bkz. Sermayenin Dolaşımı*) ve dolayısıyla sermayenin tamamının (sermaye stoku), eşanlı biraradalığı kavramını ortaya koyar. Bu çerçevede, kâr oranı, kâr akışının bir dönem boyunca sermaye stokunun ortalama değerine oranıdır.

Marx, genel olarak kâr oranını, kapitalist üretim dinamiğinin merkezî bir değişkeni olarak görüyordu. Bu fikir basitçe formüle edilebilir. İşçilerin akıbetinden tamamen bağımsız olarak, kâr oranıyla ölçülen *sermayenin verimliliği* güvencedeyse, (ani ya da eğilim belirten iniş çıkışlarla) bu oran düşmü-

yorsa, işler iyi gidiyor demektir (bkz. Eğilim; Kriz). Sermayenin verimliliği tehlikedeyse, durum bunun tam tersidir.

Marx *Kapital*'in üçüncü cildinde, bir şirketin kârından alacaklılara ödenen bir bölüm olan faizi* açıklar. Bu onu, işletme kârını, faiz ödendikten sonra kalan kâr olarak tanımlamaya götürür.

Klasik İktisat

(Économie Classique, Classical Economics)

Marx, iktisat çalışmalarında, kendinden önceki iktisatçılardan çok ilham almıştır. En fazla önem verdiği yazarlar, iki büyük İngiliz "klasik" iktisatçı Adam Smith (*Ulusların Zenginliğinin Niteliği ve Nedenleri Hakkında Bir Araştırma*, 1776) ve David Ricardo'dur (*Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, 1817). Marx'ın bu iktisat kuramcılarıyla ilişkisi, hem bu yazarları eleştirme* hem de, aynı zamanda, bunlardan yararlanma biçimindedir. "Vülger" yani bilimsel olmayan iktisatçılara (en ünlüsü Jean-Baptiste Say'dir. Kitabı *Ekonomi Politiğin İncelenmesi* 19. yüzyılın başında birçok baskı yapmıştır) karşı tutumunun aksine, bu düşünürlere belirgin bir saygı gösterir.

Marx bu klasiklerin eserlerinde, kaynağı emek olan, az çok geliştirilmiş bir değer kuramı (bkz. Meta), dolayısıyla bir artık değere* el koyma temelinde bir sömürü kuramının bazı unsurlarını bulmuştur. Bu klasik iktisatçılar sömürüyü gerçekte olduğu biçimiyle açıkça yorumlayamıyorlar, fakat Marx onların analizlerinde bu türden bir açıklamanın temellerini buluyor. Rekabet ve üretim fiyatlarının oluşumu analizlerini (bkz Rekabet; Dönüşüm), biraz karmaşıklaştırarak da olsa, yeniden üretiyor. Marx'a göre, vülger iktisatçılar, sermayedarların kendi pratiklerinden türettikleri *temsillere* kuramsal bir giysi giydirmenin ötesinde bir şey yapmazlar ve bunların eserleri, bu pratikleri ve genel olarak kapitalizmi meşrulaştırma eğilimindedir.

Marx, zamanının "ekonomi politiğinin eleştirisi"ni yapar, fakat arkasında, gelişmiş bir kuramsal sistem inşa ettiği bir iktisat eseri bırakır. Ekonomi politiğin önemli kavramlarını (meta, değer, sermaye*, kâr* gibi) açıklar ve kapitalist üretim tarzının büyük yasalarını (değer yasası, kapitalist birikim* yasası, kâr oranının düşme eğilimi* yasası...) inceler.

Komünizm, Sosyalizm ve Sosyal Demokrasi

(Communisme, Socialisme et Social-Démocratie; Communism, Socialism and Social Democracy)

Alman İdeolojisi'nde (1846) Marx ve Engels komünizmi, özel mülkiyetin kaldırılmasıyla ve üretimle mübadelenin ortaklaşa düzenlenmesiyle birlikte, "mevcut duruma son verecek *gerçek* hareket" olarak tanımlıyorlar. *Komünist Parti Manifestosu*'nda (1848) komünist* devrim*, geleneksel mülkiyet ilişkilerinden olduğu kadar geleneksel düşüncelerden de en köklü kopuş olarak sunuluyor.

Manifesto'nun 1890 yılındaki Almanca basımına önsözünde Engels, broşürlerine neden "Sosyalist Manifesto" diyemeyeceklerini açıklıyor: 1840'larda sosyalizm "işçi hareketinin dışında duran" bir akımdı; aksine komünizm, hem Fransa'da hem de Almanya'da, "basit siyasal altüst edişlerin yeterli olmadığına inanan, toplumun tepeden tırnağa yeniden örgütlenmesinde ısrar eden bir işçi sınıfı kesimi"ni temsil ediyordu.

Marx ve Engels, sonraki yazılarında, sınıfsız toplumu ifade etmek için kimi zaman *sosyalizm* kimi zaman *komünizm* kavramını kullanıyorlar. *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875) Marx ko-

münizmi, "üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayalı ortaklaşmacı bir toplum" şeklinde tanımlar. Komünist toplumun erken evresiyle üst evresini birbirinden ayırır. Erken evresinde herkes emeğine göre bir karşılık alır (bazen "sosyalizm" diye de geçen evre). Komünist toplumun üst evresinde ise bayrakların üzerine şunlar yazılabilecektir: "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre". Komünist Enternasyonal'in kurulmasıyla birlikte (bkz. Enternasyonalizm), 1919'dan başlayıp "kısa 20. yüzyıl" boyunca, "komünizm" terimi Rus Devrimi'nin ve Sovyetler Birliği'nin yandaşlarını ifade edecekti. (Staline'e bağlı) egemen komünist eğilime karşı, şûracılık, özgürlükçü komünizm ve Troçkizm* gibi muhalif komünist akımlar da ortaya çıkacaktı.

Daha sonra, "sosyalizm" terimi, yaygın biçimde, Marksizm iddiasındaki devrimci bir dönüşümden doğan toplumlara atfen kullanıldı. Bu toplumlara sosyalist ya da komünist dendi, bunlar da kendilerini bu şekilde adlandırdılar. Örneğin, "tek ülkede sosyalizm"den söz edildi. Kimileri komünizme göndermede bulunmayı tercih etse de, çok sayıda devrimci militan, başlangıçtaki biçimlerinden ekososyalizme* dek, kendini sosyalizme adıyor.

Sosyal demokrasi teriminde de benzer bir anlam bulanıklığı vardır. Marksist devrimciler, işçi hareketinin devrimci ve reformist akımlara bölündüğü III. Enternasyonal öncesine kadar, kendilerini bu şekilde tanımlıyorlardı. Devrimciler için terim küçümseyici bir anlam kazanmıştır.

Günümüzde "sosyal demokrasi" ve "sosyalizm" terimleri, toplumsal refah yanlısı programlar benimseyen ya da piyasa karşısında devletin rolünü artırmak isteyen partiler için kullanılmaktadır.

KÖYLÜLÜK

(Paysannerie, Peasantry)

Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i'nde (1852) Marx'ın köylülüğe yaklaşımı en hafif tabiriyle çelişkilidir: Bir yandan, parçalanmış köylü yığınının –"aynı cinsten büyüklüklerin basit bir toplamı"– siyasal bir örgüt oluşturma ve kendi sınıf çıkarlarını savunma yeteneğinden yoksun olduğunu ileri sürer; 1848-1850'de bu köylülük Louis Bonaparte'ı destekleyecekti. Dolayısıyla Bonaparte hanedanı "köylünün ilerlemesini değil boş inancını, geleceğini değil geçmişini" temsil eder. Diğer yandan, Marx umudunu bu köylülüğün gelecekteki devrimci rolüne bağ-

lar: "proletarya* devrimi* [köylülükle birlikte] koroyu gerçekleştirir, bu koro olmadan proletaryanın solosu tüm köylü uluslarda bir cenaze marşı halini alır." Bu amaç için köylülük vazgeçilemez şarttır.

Yaşamının son yıllarında Marx, Rusya'daki köylü toplulukların gelenekleriyle yakından ilgilenecekti. Rus devrimci Vera Zasuliç'e yazdığı bir mektupta (1881) ve *Komünist Parti Manifestosu*'nun (1848) Rusça çevirisine yazdığı 1882 tarihli önsözde, köylülerin ortak mülkiyetinin Rusya'da komünist bir gelişme için başlangıç noktası olabileceğinden söz eder.

Rus Marksistleri, Marx'ın bu düşüncesini dikkate almadılar, fakat Lenin stratejik yazılarında, çara karşı yükselen devrimde proletarya ile köylülük arasında kurulması gereken ittifakta ısrar eder; ona göre, işçi partisi büyük toprak sahiplerine karşı mücadelesinde köylülüğü desteklemelidir, ancak aynı zamanda kır burjuvazisine karşı kavgada kır proleterlerini örgütlemelidir. Çinli ve Vietnamlı komünistler Mao Zedong ve Ho Şi Minh, ülkelerinin ulusal ve toplumsal kurtuluş savaşlarının başlıca kitle tabanını köylülükten yaratacaktı. 1960'lı yıllarda Che Guevara ve Franz Fanon, her biri kendi yöntemiyle, köylülerin üçüncü dünya ülkelerindeki devrimci rolünü vurgulayacaktı.

KREDİ

(Crédit, Credit)

Kapital'in üçüncü cildinde kredi mekanizmaları analizine geniş yer verilmiştir. Marx bu konularda çeşitli açılımlar getirmiş, ancak bunlar hiçbir zaman sistematik bir biçimde birleştirilmemiştir.

İlk etapta, kapitalist üretim sisteminin kendi mantığı içerisinde etken olarak işlemesine katkıda bulunan kredi sisteminin işlevlerini vurgulayan bir analizler bütünü ortaya konur. Kredi, sermayenin daha bütünlüklü biçimde kullanımına olanak verir, çünkü geçici süreyle atıl duran sermaye parçaları, borç verme sürecine konu olabilir ve böylelikle birikim* yaratabilir. Kredi, sermayenin kapitalist rekabet* mekanizmalarına göre (bu mekanizmalarda yatırımlar, sermaye verimliliğince yönlendirilir) üretim alanları arasında dağılımına katkıda bulunur.

Kredi, kapitalist üretimin ileri biçimlerinin ayaklarından birisidir. Sermayedarların belli bir kategorisinin, borç para verenlerin ya da para-kapitalistlerin, kendileri iş içerisinde yer almaksızın sermayelerini faaliyette bulunan kapitalistlerin hizmetine sunduğu (bkz. Faiz) anonim şirketler açısından özellikle önemlidir. Bankalar, para-kapitalistlerin

yerine ödünç vermek üzere bu türden sermaye yığınlarını bir araya toplarlar. Bu borç sermayesinin (bkz. Banka Sermayesi) "yöneticileri" haline gelirler.

Ancak kredi sistemi istikrarsızlığın da kaynağıdır. Bu ilk olarak, kredinin, birikimi* refah evresine doğru ittiği fakat faiz oranındaki artışın ekonomiyi aşırı üretime ve çöküşe sürükleyerek bu genişlemeyi istikrarsızlaştırabildiği endüstriyel devre incelemesinde (bkz. Kriz) görülür. Nihayet, kredi sistemi, Marx'ın "fiktif sermaye"* dediği sermayenin, karşılık bulma, diğer bir deyişle finansal kriz evrelerinde para* biçimine dönüşme arayışındaki her türden borç yığınının (ya da kıymetli kâğıdın) yaygınlaşmasıyla finansal istikrarsızlığa aracılık eder.

Kriz

(Crise, Crisis)

Marx her ne kadar kriz olgusuna büyük önem atfetse de, iktisat eserlerinde kriz kuramına ayrılmış bir bölüm ya da başlık bulunmaz. Yazmayı planladığı büyük ekonomi politik eleştirisinin ilk taslaklarında, son bir bölüm dünya piyasası ve kriz üzerineydi. Ancak Marx bu projeyi hiçbir zaman tamamlayamadı. Kriz konusunda bir fikir edinebil-

mek için, *Kapital*'den bazı pasajları bir araya getirmek gerekir.

Farklı kriz türleri vardır. Bir kere, bu krizler endüstriyel devrenin (günümüzde "konjonktürel devre" deniyor) bir aşaması olabilir. Marx, 19. yüzyılın başında kendisini göstermeye başlayacak olan bu devreyi titizlikle tasvir etmiştir. Duruma göre, değişen sayıda evreyi ayrıştırmıştır. Örneğin, durgunluk, canlanma, refah, aşırı üretim, çöküş, daralma, sonra da, yeniden durgunluk. Aslına bakılırsa kriz, aşırı üretimle (aşırı üretim halinde, metalar teklif edilen fiyatlara alıcı bulamaz), çöküşle (üretim aniden düştüğü zaman, "gerileme") ve daralmayla (üretim aşırı kısıldığında) örtüşür. Aşırı üretim, devrenin bir aşamasından başka bir şey değildir, ancak bu krizlere ismini vermiştir: "genel aşırı üretim krizi." Gerçekten de, kıtlığın, özellikle de tarımsal kıtlığın merkezî rol oynadığı önceki krizlerle fark, dikkat çekicidir. Bu krizler genellikle, nedenselliği *a priori* olarak karşılıklı ve önemli ölçüde şartlara bağlı olan finansal krizlerle, borç ya da borsa krizleriyle karışır. Günümüz kapitalizmi bu türden sarsıntılara hâlâ konudur.

Marx'a göre, kriz her zaman kâr oranındaki bir düşüşün sonucudur. Bu düşüş konjonktürel olabilir,

özellikle istihdamdaki genişlemenin ücretin* alım gücünde bir artışı tetiklediği zaman görülebilir (bkz. Birikim). Marx'ın "sermayenin aşırı birikimi" dediği durum budur. Aşırı birikim, "refah" denilen genişleme evresinin belirleyici niteliğidir. Ücretlerdeki yükseliş ortaya çıkınca, ekonomi "çöküşe" geçer. Yine genişleme evresine bağlı olan faiz* oranlarındaki yükseliş de aynı etkiyi yaratabilir.

Marx açık bir şekilde, kâr oranlarındaki bu ani düşüşlerin, kendi deyişiyle, birikimin yavaşlamasına ve spekülasyona dayalı kriz konjonktürlerinin ortaya çıktığı (ve kâr oranının düşme eğilimine* bağlı olan) uzun düşüş evrelerinden ayrıştırılması gerektiğini belirtir. Marx bu ifadeyi kullanmasa da, söz konusu evreler "yapısal kriz" olarak adlandırılabilir. On dokuzuncu yüzyılın sonundan bugüne kadar, kapitalizm bu türden iki kriz geçirdi: 1890 ve 1970 senelerinde.

Marx, kapitalizmin krizlerini, ücretlerin yetersizliğinden doğan bir talep eksikliğine bağlamaz. Bu tezi *Kapital*'in ikinci cildinde, kriz dönemlerinin genellikle ücretlerin yüksek olduğu evrelerden sonra geldiğini hatırlatarak açık bir şekilde çürütür. Bu görüşü [krizlerin ücretlerin yetersizliğinden kaynaklanmadığı görüşünü], kapitalizmin

krizlerinin "nihai dayanağının", verimlilik arayışının peşinde koşan bu üretim biçiminin, (Marx'ın kapitalizmin ardından geleceğini umduğu yeni toplumda olacağının aksine) işçilerin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bir dinamik tarafından yönlendirilmemesi olduğunu savunan ifadelerle karıştırmamak gerekir.

Devre krizleri "genel" krizlerdir, şu anlamda ki, üretim dallarının çoğu etkilenir. *Artık Değer Teorileri* elyazmasında Marx, kimi üretim alanlarında sektörel krizlerden söz eder; fakat bu, endüstriyel devrenin dilimi olan kriz değildir. Marx, bir üretim alanında sorunların ortaya çıkabileceğini keşfettiği zaman, ikinci kitapta da bu tür krizlerden söz etmiştir. Genel olarak Marx, krizlerin üretim alanları arasındaki "orantısızlıklardan" kaynaklandığı fikrine karşıdır ve bu konuda Ricardo'yu eleştirir.

KURTULUŞ

(*Émancipation, Emancipation*)

Marx'ta kurtuluş meselesi, sırasıyla, yabancılaşma* ve sınıf* egemenliği sorunsalları çerçevesinde ele alınmıştır. Kavram, her ikisinde de, Marx'ın siyasal projesinin merkezinde yer alır.

Fransız-Alman Yıllıkları'nda (1844), kurtuluş kavramı, Fransız Devrimi, daha genel olarak da, siyasal yabancılaşma eleştirisi bağlamında dile getirilmiştir. Amaç, siyasal kurtuluşu, henüz gerçekleşmemiş bir kurtuluşun, sadece siyasal değil aynı zamanda toplumsal veya insani (bkz. Hümanizm) bir kurtuluşun habercisi olarak sunmaktır. Marx komünizmi* bütün yabancılaşmaların aşılması ya da insanın kendi doğasını yeniden sahiplenmesi (bkz. Sahiplenme) olarak değil de sınıf egemenliğinin aşılması olarak tanımladığında, siyasal kurtuluş projesi nitelik değiştirmiştir. Artık o zaman kurtuluş, her şeyden önce, toplumların sınıfsal yapısının aşılması olarak kavranacaktır ve Marx bunun, ancak bir özkurtuluş* hareketinin sonucu olabileceğini vurgulayacaktır (bu tema Eugène Pottier'nin *Enternasyonal*'inde de vardır, 1871).

Daha sonra, partinin* ve devletin*, özyönetimin* ve planlamanın bir kurtuluş sürecinde ne gibi roller oynayabileceğini tayin etmek için sayısız tartışma yürütülmüştür. Diğer taraftan, kurtuluşu yalnızca sınıf egemenliğinin aşılması olarak değil, aynı zamanda, "cinsiyete dayalı" ve "ırka dayalı" toplumsal ilişkilerin aşılması olarak düşünmenin nasıl sağlanacağı sorusu hâlâ yanıtlanmamıştır.

LENİNİZM

(Léninisme, Leninism)

Leninizm sözcüğü, 1924'te Lenin'in ölümünden sonra kullanılmaya başlanmıştır. Onun öncü parti* kuramının, kapitalizmin en yüksek aşaması olarak emperyalizm* analizinin, ulusların kendi kaderini tayin hakkı* üzerine yazılarının ve nihayet devrim,* sovyet iktidarı (bkz. Şûralar) ve proletarya diktatörlüğü* hakkındaki düşüncelerinin, Marksizmin, 1905'te başlayan savaş ve devrim çağına denk düşen özel bir biçimi olduğu söylenebilir.

1924'ün Nisan-Mayıs aylarında, Jozef Stalin, Sverdlov Üniversitesi'nde bir dizi konferans verdi ve bunları *Leninizmin İlkeleri* başlıklı bir kitapçık olarak yayınladı. Burada yaptığı Leninizm tanımı şöyledir: "Leninizm, genel olarak, proletarya devriminin kuramı ve taktiği, özel olarak da, proletarya diktatörlüğünün kuramı ve taktiğidir." Kitapçık, Bolşevik liderin kimi ifadelerinin basitleştirilmiş ve dogmatik bir dile getirilişidir: Lenin'in sürekli hareket içindeki felsefi ve siyasal fikirleri, donmuş bir doktrin yapısına, "Marksizm-Leninizm"e dönüştürülmüştür. Yıllar geçtikçe Stalin, her seferinde daha otoriter bir eğilimle, "Leninizmin sorunları" üzerine pek çok kez geri dönecektir.

Troçki ve taraftarları da kendilerini Leninizmin takipçisi olarak tanımlamıştır; 1920'lerde ve 1930'ların başında kendilerini "Bolşevik-Leninist" akım olarak tarif etmişlerdir. Stalinist ve Troçkist iki komünist akım arasında geçen "tek ülkede sosyalizm" veya "sürekli devrim" üzerine polemikler, Lenin'in mirası için yapılan bir kavga halini almıştır.

1960'lı yıllardan itibaren Mao Zedong da, Hruşçov ve Sovyet yönetimine yönelttiği eleştirilerinde Lenin'e atıfta bulunmuştur. Maoist akım bütün dünyada kendisini "Marksist-Leninist" olarak adlandıracaktı (bkz. Maoizm).

Maoizm

(Maoisme, Maoism)

Kavram adını Çin devriminin en önemli lideri Mao Zedong'dan (1893-1976) alır. Mao 1921'de Çin Komünist Partisi'ni kuranlardan biridir, Çinli köylülerin devrimci potansiyelini ilk fark edenlerden de biridir. 1927'den itibaren Kuomintang (Çan Kay-şek) rejimine karşı mücadeleye, 1937 ile 1945 arasında da, Japon emperyalizmine karşı kurtuluş savaşına önderlik edecektir. Nihayet 1949'da, Halk Kurtuluş Ordusu iktidarı ele geçirir ve Mao, Çin

Halk Cumhuriyeti'ni ilan eder. ÇHC, siyasal açıdan SSCB modelinden (Stalin'in temizlik terörü hariç) esinlenilerek inşa edilmiştir: üretim araçlarının devletleştirilmesi, tek parti, partinin otoriter yönetimi. SSCB ile görüş ayrılıkları, 1956'dan itibaren görülmeye başladı. Bu, Hruşçov'un Stalinizmi açıkça suçlayan raporunu yayınladığı tarihtir: Mao Zedong, kimi çekincelerle birlikte, Stalin'in mirasına sahip çıkar. Uluslararası komünist hareket içerisinde Maoizmin ayrı bir akım haline gelmesi bu dönemden sonradır. "Büyük Atılım" (1958-1959) başarısızlığından sonra Mao parti içinde güç durumda kalır. 1966-1969 yıllarında pek çok insanın ölümüne neden olan radikal bir ideolojik dönüşüm adına, işçileri ve gençleri, "Kızıl Muhafızlar"ı, "sağcılara" karşı harekete geçiren Kültür Devrimi'ni ortaya atar. İmajı hâlâ korunan Mao Zedong'un ölümünden sonra taraftarları iktidardan tasfiye edilmiştir. Deng Şiaoping, kapitalist sektöre egemen rolünü geri veren ekonomik reformlar sürecini başlatmıştır.

Siyasal bir akım olarak Maoizm hayli heterojendir. Avrupa'da "Marksist-Leninist" olduğunu ilan eden bir akım varlık göstermiştir; diğer yandan 1960'ların sonuna doğru ortaya çıkıp 1970'lerde

kaybolmuş, Fransa'da ve İtalya'da önemli bir etki yaratmış daha "kendiliğindenci" bir başka akım da söz konusudur. Az gelişmiş ülkelerde (Asya, Afrika, Latin Amerika) Maoistler çoğunlukla köylü gerilla hareketlerine önderlik eder.

MATERYALİZM

(*Matérialisme, Materialism*)

Marx'ın materyalizm anlayışı, fikirlerin gerçeklik karşısındaki önceliği olarak bilinen idealizmle yaptığı bir dizi polemik içerisinde ortaya çıkar: eylemin idealist analizinin eleştirisi* (pratik materyalizm), idealist tarih* anlayışlarının eleştirisi (tarihsel materyalizm*), diyalektik* idealizmin eleştirisi (diyalektik materyalizm).

Feuerbach Üzerine Tezler'de (1845) Marx kendi felsefesini* "yeni" bir materyalizm olarak sunar. İdealizm, eylemi öznel bir etkinlik olarak yorumlarken, Marx materyalizmden, "koşullar"ın ya da pratiğin doğal ve toplumsal şartlarının belirleyici rolünü ödünç alır. Zaten Pratik* kavramı (Praksis), insan etkinliğini, bu etkinlikten bağımsız olan, ancak yine de bu etkinlik tarafından değiştirilebilen nesnel koşullar tarafından koşullanmış olarak anlar.

Yeni materyalizm *Alman İdeolojisi*'nde (1846) "pratik materyalizm" olarak adlandırılacaktır.

Alman İdeolojisi'nde geliştirilen "materyalist tarih anlayışı"nda, materyalizm kavramı, anlamını yine bir idealizm eleştirisinden; idealist tarih anlayışlarının eleştirisinden türetir. Temelinde eleştirel olan bu materyalist kavrayış, bir öğretiden çok bir projedir: Amaç, tarihi, birtakım soyut ilkelerin gerçekleşmesi olarak görmekten vazgeçip onu ekonomik temeliyle ilişkilendirerek incelemektir. Ancak, elbette, söz konusu olan proje, tarihin materyalist bir biliminin projesidir. Buna Marksizmde tam olarak "tarihsel materyalizm" denecektir.

Kapital'in sonsözünde, diyalektik materyalist düşünce yine eleştirel bir işlemin adı olacaktır: "Benim diyalektik yöntemim Hegel'inkinden yalnızca farklı değildir, onun taban tabana zıttıdır [...]. Onda diyalektik başı üzerinde duruyor. Mistik kabuğunun içindeki akılcı çekirdeği bulup çıkarmak için onu ters çevirip ayakları üzerine dikmek gerekir." İşte "diyalektik materyalizm" fikrinin dayanağı, yine eleştirinin doktrine dönüşümüdür.

Marksist filozofların değişmez bir amacı, Marx'ın materyalizminin doğasını belirlemeye ve şu alternatifler arasında seçim yapmaya çalışmaktır: Ma-

teryalizm maddenin yasaları üzerine mi kurulmalı (Engels, Plehanov, Lenin), yoksa yalnızca eylemin ve temsillerin sosyo-tarihsel koşullandırılmaları üzerine mi inşa edilmeli (Antonio Labriola, Georg Lukács, Antonio Gramsci)? Marx'ın materyalizmini bir bilimin ve felsefenin ilkesi olarak mı (Louis Althusser) ele almalı, yoksa sadece bir ideolojinin ve bu ideolojinin yaydığı yanılsamaların eleştirisi olarak mı (Theodor W. Adorno) kavramalı?

Meta Fetişizmi

(Fétichisme de la Marchandise, Commodity Fetishism)

Kapital'in ilk bölümünün "Metanın* Fetiş Niteliği ve Bunun Sırrı" adlı alt başlığında sunulan "fetişizm" kavramı, değerin görüngüsel (fenomenal) biçimine* bağlı bir yanılsamayı tarif eder.

Toplumsal olarak gerekli emeğin niceliğinin ifadesi olarak değer, kökenini insanın toplumsal etkinliğinde bulurken; değerin görüngüsel biçimi olan mübadele değeri, kendisini metaların "doğaları gereği" sahip oldukları bir nitelik gibi sunma eğilimindedir. Emeklerinin toplumsal niteliği mübadele ilişkilerini belirlerken, meta üreticileri, tam tersine, yalnızca bu ilişkilere boyun eğerek emeklerinin top-

lumsal nitelik kazandığı sonucuna varırlar. Fetişizm kavramının betimlediği çifte tersine dönüş budur: Mübadele sırasında, "insanların kendilerinin belirli bir toplumsal ilişkisi, şeyler arasında gizemli bir ilişki biçimini alır."

Tıpkı fetiş tanrılar gibi metalar da, tabiatları gereği, doğanın ve insanlığın tamamını olduğu gibi kendi aralarındaki ilişkileri de yöneten, maddi olmayan bir ilkeye (metaların taşıdığı somut yararlı özelliklerden bağımsız olan mübadele değeri) sahipmiş gibi görünürler. Marx, değerin görüngüsel biçiminin barındırdığı bu "aldatmacayı" analiz ederken, ekonomik aktörlerin etkileşimini belirleyen ve aynı zamanda ekonomi politik söylemde kendini yeniden üreten bir yanılsamayı tasvir eder. Aynı zamanda, bu yanılsamanın, kapitalist üretim tarzına özgü bir körlük olduğunu ve komünist* toplumda ortadan kalkacağını göstermeye çalışır.

Marx'ın bu alt başlıkta sunduğu analizler önemli ölçüde yankı buldu. Georg Lukács'ta fetişizm analizi, şeyleşme* felsefesi biçiminde geliştirilmiştir. Bu, canlı emeği ve onun da ötesinde toplumsal ve doğal dünyanın tüm unsurlarını şeylere dönüştüren toplumsal süreçlerin kuramıdır. Walter Benjamin'de ise fetişizm analizi, kapitalizmin

hangi yollarla toplumun düş dünyasını çelen bir dizi ticari düşlem ürettiğini ve kapitalizmi aşmayı hedefleyen ütopik arzuların bu düşlemleri nasıl işlediğini araştırır.

Meta ve Değer

(Marchandise et Valeur, Commodity and Value)

Marx metayı iki yönlü bir şey olarak inceler: kullanım değeri ve mübadele değeri. Burada, İngiliz klasik iktisatçılarını* izler. Buna göre, iktisatçı bir "meta"dan söz ettiğinde o nesneye iki özellik atfetmektedir. Bir taraftan, ona sahip olmayı düşünenler tarafından arzu edilir olması durumu (değerli ya da değersiz, yararlı ya da zararlı olsun,... bu arzunun doğasından bağımsız olarak); diğer taraftan, toplumsal emeğin (yani toplumun tümünün) bir parçası olarak pazarda tanınabilmesi. Marx kullanım değeri ve mübadele değeri terimlerini kullanıyor, ancak "kullanım nesnesi" ve "değer" terimlerinin daha doğru bir terminoloji olacağını belirtiyor.

Emek ürünlerinin metalar haline gelmesi, birbirleriyle değiştirilmek üzere bir pazarda arz edilmeleri amacıyla üretilmelerini koşul olarak gerek-

tirir. Bu, bir dizi toplumsal pratiğin sonucudur. Ürünlerin metalara genel dönüşümü, yalnızca kapitalist üretim biçiminde tam olarak gerçekleşir.

Fayda analizi, diğer bir deyişle nesneleri arzu edilir kılan özelliklerin incelenmesi, ekonomi politiğin alanı dışındadır. Bunun aksine, değer analizi ekonomi politiğin merkezinde yer alır. Marx'ın "emek değer kuramı" olarak bilinen değer kuramına göre metaların değeri, toplumsal emeğin belli bir miktarının kristalleşmesiyle oluşur ve değer yaratma gücü bu emeğin özelliğidir. Emeğin pazarda tanınması onu kendi somut özelliklerinden, demircinin ya da duvarcının emeğinin özelliklerinden soyutlar (bkz. Emek).

Değerin, metaların üretimi için gerekli emekten hareketle yapılan bu açıklamasına Marx "değer yasası" adını verir. Bu yasa, metaların değerleriyle orantılı fiyatlarla mübadele edilmesini şart koşmaz. Bu şarta, metaların "mübadele yasası" adı verilmiştir. Sözü edilen yasa, emek ürünlerinin meta olduğu ancak kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olmadığı bir ekonomide mübadeleleri yöneten yasadır. Kapitalist bir ekonomide, mübadelelerin, Marx'ın "üretim fiyatı" olarak adlandırdığı şeyle orantılı fiyatlar üzerinden gerçekleştiği başka bir

yasa egemendir (bkz. Rekabet). Değerin fiyatlarla nicel ilişkisi nasıl olursa olsun, fiyat değerin biçimidir* ve kapitalist sömürünün (bkz. Artık Değer) analizinde emek değer kuramı esastır (metalar değerlerle orantılı fiyatlarla mübadele edilmese de).

Marx, kullanım değerleri sunulmaları ile birlikte gerçekleşen, hizmetler sektöründen söz etmez (ya da buna yalnızca laf arasında değinir). Bu sektör, hizmetlerin biriktirilememesi haricinde, esas analizi etkilemez.

Özkurtuluş

(Auto-émancipation, Self-emancipation)

Marx Birinci Enternasyonal Tüzüğü'nün girişinde (1864) siyasal mücadele anlayışını bir cümlede özetlemiş, "işçilerin kurtuluşu, işçilerin kendi eseri olacaktır" diye yazmıştı.

İşçi sınıfının kendi kendine kurtuluşu fikri, daha önce, Flora Tristan'ın bazı yazılarında ve İngiltere'deki Çartist hareketin sol kanadında ortaya atılmıştı. Ancak en tatmin edici formülasyonunu, Marx ve Engels'in yazılarında, özellikle de *praksis felsefesinin* (bkz. Pratik) siyasal karşılığı olarak ortaya çıktığı *Alman İdeolojisi*'nden (1846) itibaren bulacaktı.

Marx ve Engels'e göre, eskiyi yıkan sınıf *(stürzende)* yani proletarya*, yalnızca ve yalnızca kendi devrimci praksisiyle (bkz. Pratik), eylem içindeki deneyimiyle, eylem içinde kendisini yetiştirmesiyle, kendisini mücadele içinde eğitmesiyle, hem egemen sınıfların gücünü kırabilir, hem de, sınıfların* ve tahakkümün bulunmadığı bir toplum kurma yeteneğinde bir "yeni insanlar" topluluğu haline gelmek üzere kendi kendisini de dönüştürebilir, bilinçlerin üstüne çökmüş eski tortulardan kurtulabilir. Başka bir ifadeyle: devrim, ancak ezilen sınıfların bir özkurtuluşu biçiminde gerçekleşebilir.

Komünist Parti Manifestosu'nda (1848) Marx ve Engels, işte bu anlayış içerisinde proletarya hareketini, "ezici çoğunluğun, ezici çoğunluğun çıkarına olan özerk hareketi" olarak tanımlıyor.

Zaman içerisinde, son derece demokratik olan ezilenlerin devrimci özkurtuluşu temel prensibi, 20. yüzyıl işçi hareketinin iki başat akımı tarafından -sosyal demokrasi ve Stalinci komünizm- terk edildi: ancak bu prensip, Ernest Mandel'in veya "Sosyalizm ya da Barbarlık" grubunun da içinde bulunduğu, Rosa Luxemburg'dan Chiapas'ın Zapatistalarına uzanan pek çok aykırı düşünceli ve muhalif akımı besledi.

ÖZYÖNETİM

(Autogestion, Self-management)

Kapital'in üçüncü cildinde Marx sosyalizmi (bkz. Komünizm), "ortaklaşan üreticilerin doğayla olan karşılıklı ilişkilerini rasyonel biçimde düzenlediği" bir toplum olarak tanımlar. Dolayısıyla özyönetim, sosyalizmin özsel bir unsurudur: Kendi ekonomik, sosyal ve siyasal etkinliklerini yönetenler, üreticilerin, işçilerin, ortaklaşan bireylerin kendileridir. Ancak kavram, kapitalist toplumdaki mücadeleleri tanımlamak için de kullanılır: grevlerin ve toplumsal mücadelelerin özyönetimi, fabrikalar üzerinde işçi denetimi, teşebbüslerin kendi çalışanları tarafından ele geçirilip işletilmesi.

Özyönetim hareketleri yalnızca Marx'tan değil, özgürlükçü fikirlerden (Pierre-Joseph Proudhon) de, devrimci sendikalizmden de esinlenir. 1948 sonrasında yaşanan Yugoslav özyönetim deneyimi on yıllarca sürdü; işçilere işletmeleri yönetme olanağını verdi. Sınırlılıkları, siyasal iktidarın yetersiz demokratik karakterine ve piyasanın ekonomik mübadeleler üzerindeki ağırlığına bağlandı.

Fransa'da, önemli bir özyönetim akımı, 1960'lı yıllarda, CFDT (Fransız Demokratik Çalışma Konfederasyonu) ve PSU (Birleşik Sosyalist Parti) içe-

risinde doğdu; bu akım, 1970'li yıllarda, Sosyalist Parti'nin "İkinci Sol"u içinde eriyecektir. 1966'da, Yvon Bourdet, Daniel Guérin, Henri Desroche ve Henri Lefebvre gibi yazarların katılımıyla kurulan *ÖzYönetim* dergisi, kavramlar ve çeşitli deneyimler üzerine sistematik bir düşünce yaratımına imkân verdi. Çalışanları tarafından yönetilen işyerleriyle ilgili deneyimler, 1961-1965 yılları arasında, Yunan Marksist lider Michel Raptis'in (*takma adıyla* Pablo) ve başkalarının etkisiyle Cezayir'e; Halk Birliği ve Salvador Allende yıllarında (1970-1973) Şili'ye; 1970'li yıllarda Fransa'ya (Lipp fabrikası) ve daha yakın bir zamanda, 2000'lerin başında Arjantin'e taşındı.

ÖZGÜRLÜK

(Liberté, Liberty)

Marx ve Engels'in *Komünist Parti Manifestosu*'nda (1848) proletaryadan* söz ederken kullandıkları sözcükler çoğunlukla siyasaldır ve özgürlüğün olmayışına atıfta bulunur: Proletarya *zincir*lerinden başka kaybedecek şeyi olmayan, *ezilen* bir sınıftır. Yazılarının birçoğunda devrim, özkurtuluş*, yani kendi kendini özgürleştirme olarak tanımlanmıştır.

İlk aşamada, bu özgürleşme, hem ekonomik hem siyasal açıdan burjuva egemenliğine karşıdır. Daha derin bir bakışla, bu, kendisini bireylerin kontrolünden uzak tutan ve onları despotik egemenliğine maruz bırakan yabancılaşmış (bkz. Yabancılaşma) bir güce, sermayenin kendisine karşı bir kurtuluştur. Kendi kendini özgürleştirme ilkesi, siyahi Marksist Cyril Lionel Robins James tarafından *Siyah Jakobenler* (1938) kitabında incelenen Haiti Devrimi'ni (Toussaint L'Ouverture) yapmış olan köleler gibi, başka ezilen gruplar için de geçerlidir.

Kapital'de komünizm/sosyalizm (bkz. Komünizm) Marx tarafından, "kelimenin tam anlamıyla maddi üretim alanının ötesinde" yeşeren insanın özgür etkinliklerine atfen, "özgürlüğün krallığı" olarak tanımlanmıştır. Bu özgürlük krallığının yolunu açan, insanların ve onların yeteneklerinin "her yöne doğru" özgür gelişimine olanak veren *çalışma süresinin kısaltılması*dır.

Birçok Marksist için (özellikle komünist hareket içinde yer alanlar için) özgürlük, daha önemli bir değer olan eşitlik uğruna feda edilebilir. Marksist Rosa Luxemburg bu fikirde değildi. 1918'de bir Alman hapishanesinde yazdığı Rus Devrimi konulu broşüründe, kehanet dolu şu sözler yer alır: "Yalnız-

ca hükümet yandaşlarına tanınan özgürlük, yalnızca bir partinin üyeleri için özgürlük, bunlar ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar, özgürlük değildir. Özgürlük, her zaman ve özellikle farklı düşünenin özgürlüğüdür. [...] Sınırlandırılmamış basın ve toplantı özgürlüğü yoksa fikirlerin özgürce çarpışması söz konusu değilse, hayat bütün kamu kurumlarında sararıp solar, bitkiselleşir ve bürokrasi tek aktif öğe olarak kalır."

PARA

(Argent, Monnaie; Currency, Money)

Kapital'de para konusuna, meta* ve mübadele kuramının geliştirilmesinden sonra girilir. Marx, kapitalist üretim biçimi* öncesinde varlık gösteren; bireylerin öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılamak, ardından kısmen değiş tokuş yapmak amacıyla üretim yaptığı üretici toplumlara göndermede bulunarak, betimleyici bir sunuş yapar. Mübadeleler sürekli olarak yinelendiği zaman, mübadele perspektifi üretim şartlarını değiştirir: Marx'ın deyişiyle, "ürünler metalara dönüşür." Bu yinelenme esnasında kimi metalar, genellikle de sık değiş tokuş edilen bir meta, fiyatların belirlenmesinde ve

mübadelenin gerçekleştirilmesinde referans olarak kullanılır. Metaların değeri bu belirli metanın büyüklüğü üzerinden ifade edildiği için söz konusu meta "genel eş değer" işlevi görür ve farklı metaların, değerleri açısından birbirlerinin dengi sayılmasına olanak verir.

Nihayet bir meta, örneğin altın, özel nitelikleri sayesinde (bölünebilme, muhafaza edilebilme) diğerlerinden tamamen ayrılabilir. Altın, *para* haline gelir. Alışverişin gerçekleşip gerçekleşmemesinden bağımsız olarak metaların değerini ölçmeye yarar. (İki metanın doğrudan doğruya değiş tokuşunda olduğunun aksine) satış ile satın almanın ayrışmasını sağlar. Altın muhafaza edilebilir (biriktirilebilir)...

Parti

(Parti, Party)

Marx ve Engels tarafından ortaklaşa hazırlanan broşüre, *Komünist Parti Manifestosu* (1848) başlığı konmuştur. Bu metinde parti, bir bütün olarak uluslararası proletaryanın* tarihsel çıkarlarının temsilcisi olarak tanımlanmıştır: Parti, siyasal iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesini ve burjuva mülkiyetinin ortadan kaldırılmasını amaçlar.

(1836'da Haklılar Birliği -Ligue des Justes- olarak kurulan, 1847'de de yeni adını alan) Komünistler Birliği, bu tipte bir parti kurulmasına yönelik ilk denemelerden biri oldu.

Siyaseten çoğulcu ve ulusal sınırların dışına taşan bir yeni örgütlenme biçimi, Marx ve Engels'in desteğiyle 1864'te kurulan Uluslararası Emekçiler Birliği'ydi (Association internationale des travailleurs-AIT) (bkz. Enternasyonalizm); Marx'ın önayak olmasıyla, AIT'nin La Haye Kongresi'nde (1872) şöyle bir karar alındı: "Proletarya, mülk sahibi sınıflardan oluşmuş tüm eski partiler karşısında, kendisini ayrı bir siyasal parti olarak oluşturmadıkça bir sınıf* olarak davranamaz." Bu ilke, 1889'da toplanan II. Enternasyonal'de de geçerli olacak, ancak bundan böyle kastedilen, Marksizmi benimseyen kitle partileri olacaktır.

Yeni bir parti kavramı, Lenin'le birlikte ortaya çıktı. Lenin *Ne Yapmalı*'da (1902) Marksistlerin, işçi sınıfının kendiliğinden sendikalist ekonomizmini aşmaya muktedir bir öncü parti kurması gerektiğini savundu. Özünde profesyonel devrimcilerden oluşan bu parti, sıkı biçimde merkezileşmiş bir örgüt olmak zorundadır. Bu öneriler, genç Troçki ve Rosa Luxemburg tarafından, fazla merkeziyetçi ve

çok az demokratik oldukları, proletaryanın kendiliğinden mücadelelerinin devrimci potansiyelini küçümsedikleri gerekçesiyle eleştirildi. 1914'te II. Enternasyonal'de toplanan partilerin iflasıyla birlikte, Leninist parti modeli, yeni enternasyonalin (Komünist Enternasyonal) en azından ilk yıllarında, Stalin'in iktidarı tekeline almasından önce, baskın paradigma olacaktır.

Pratik / *Praksis*

(Pratique / Praxis, Practice / Praxis)

Feuerbach Üzerine Tezler'de (1845) Marx pratiği (*Praksis*) "nesnel bir etkinlik" ve "etki yaratan, duyusal bir etkinlik" olarak tanımlar. Pratiğin önemini, sosyal kuram açısından olduğu kadar bilgi kuramı açısından da vurgular. Bir taraftan, fikirlerin gerçekliği sorusunun pratik içinde yanıt bulduğunu belirtir, diğer yandan, "tüm toplumsal yaşamın esasen pratik" olduğunu savunur.

Feuerbach Üzerine Tezler, Alman İdeolojisi (1846) gibi, pratik temasını, "kendi kendini dönüştürme" temasıyla birleştirir. Toplumsal etkinlik içinde, insanlar dış dünyayı dönüştürürken, aynı zamanda, kendi kendilerini de dönüştürürler. Pratik her zaman

kapitalist egemenliğin toplumsal yapıları tarafından koşullandırılıyorsa da, aynı zamanda, devrimci pratik aracılığıyla bunları değiştirme gücü de mevcuttur.

Felsefe* için "pratiği kavramsallaştırma" gerekliliğinde ısrar eden *Feuerbach Üzerine Tezler,* Marksist felsefe üzerinde ve onun da ötesinde, çağdaş felsefe üzerinde hatırı sayılır bir etki bırakmıştır. Ne var ki, "pratik" teriminin olgunluk dönemi eserlerinde yerini "sınıf savaşımı" ve "üretim" gibi kavramlara bırakıp görünüşte kaybolması, farklı yaklaşımlara kapı açmıştır. Antonio Gramsci gibi kimi yazarlar, *praksis* kavramını, toplumsal pratik içinde, kapitalist üretimin veya sınıf savaşımının basit etkilerine indirgeyemeyeceğimiz her şeyi ifade etmek için kullanır. Başka bazı yazarlar, "praksis felsefesi"ni, eylemin doğal ve toplumsal koşullanmalarını ihmal etmekle ya da toplumsal yapıların ağırlığını önemsememekle eleştirir (bkz. Altyapı).

PROLETARYA

(Prolétariat, Proletariat)

Antik Roma'da bu terim, halkın, kalabalık döllü (*prole*) alt sınıfını belirtir; on dokuzuncu yüzyılda sözcük, ücretli işçi yığınını ifade etmek için sıklıkla

kullanılmıştır. Marx'a göre proletarya, yalnızca bir ücret* karşılığında emek gücünü satarak (bkz. Artık Değer) yaşayanların ve dolayısıyla sermayenin sömürüsüne maruz kalanların sınıfıdır.* Burjuvaziyle* proletarya arasındaki çelişki, *Komünist Parti Manifestosu*'na göre (1848) modern çağdaki, yani burjuva toplumundaki sınıf savaşımının* başlıca dışavurumudur. "İşçiler," "çalışanlar" ve "proleterler", özdeş olmasa da denk terimlerdir ve Marx'ta ya da Engels'te bu kavramların bazen biri bazen diğeri görülür. *Manifesto*'ya göre, sanayinin gelişmesiyle, proletarya büyük kitleler halinde yoğunlaşmış, gücü ve sınıf bilinci artmıştır. Yerel mücadeleler ülke çapında mücadeleye dönüşmüş ve proletarya siyasal parti biçiminde örgütlenmiştir.

Marx ve Engels, proletaryaya, kapitalizmi toplumsal bir devrimle* alaşağı etme ve yerine sınıfsız bir toplum kurma tarihsel görevini yüklerler. "Proletaryanın sınıf mücadelesinin açık bir devrim olarak ortaya çıktığı ve proletaryanın burjuvaziyi şiddet yoluyla devirerek kendi hâkimiyetini kurduğu noktaya gelinceye kadar," bu mücadele az çok üstü kapalı bir iç savaş biçimini alır.

İster kapitalist ya da proleter sınıfa dahil edilsin, ister ayrı bir sınıf ya da sınıflar olarak ele alınsın,

ara konumdaki toplumsal gruplar, Marksizmde daima tartışma konusu olmuştur. Nicos Poulantzas gibi kimi Marksistlere göre, yalnızca üretken emek, yani bir kapitalist için artık değer üreten kişi proletaryanın parçasıdır. Ernest Mandel gibi başka düşünürlere göre ise, memurlar ve kafa emekçileri de dahil, ücret karşılığında emek gücünü satanların tamamı proletaryaya mensuptur.

Proletarya Diktatörlüğü

(Dictature du Prolétariat, Dictatorship of the Proletariat)

Çok az Marksist kavram bu kavram kadar polemiğe konu olmuştur. Arkadaşı Joseph Weydemeyer'e yazdığı mektupta (5 Mart 1852) Marx, proletarya diktatörlüğünden, "tüm sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçiş" olarak bahseder. *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875) daha açık bir ifade bulunur: "Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden diğerine devrimci bir dönüşüm dönemi yer alır. Buna, devletin, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamayacağı bir geçiş dönemi tekabül eder." Nihayet Engels,

Fransa'da İç Savaş'ın (1871) 1891 baskısının önsözünde, Paris Komünü'nü, proletarya diktatörlüğünün somut örneği olarak sunar.

Marx ve Engels için, proletarya diktatörlüğünün bir lider -bir "diktatör"- ya da bir parti iktidarı olmadığı aşikârdır. Proletarya diktatörlüğü, 1871 Komünü'nde olduğu gibi, çalışanlar sınıfının tamamı tarafından demokratik biçimde uygulanan iktidardır.

Lenin, *Devlet ve Devrim*'de (1917), Marx ve Engels'in proletarya diktatörlüğüne yaptığı tüm atıfları ayrıntılı olarak yorumlar ve bunları, şiddetli bir polemik içerisinde sosyal demokrat kuramcıların, özellikle de Karl Kautsky'nin parlamenter demokrasi savunusuyla karşı karşıya getirir. Diğer yandan Rosa Luxemburg, 1918'de hapishanede kaleme aldığı *Rus Devrimi* broşüründe, proletarya diktatörlüğünün "bir partinin ya da bir kliğin diktatörlüğü değil, ancak sınıfın diktatörlüğü olacağını" ileri sürer: bu, "halk kitlelerinin, sınırsız bir demokraside, engelsiz ve çok etkin bir katılımı" temelinde devrimci bir iktidar demektir.

SSCB'de Stalinizmin yerleşmesiyle birlikte, proletarya diktatörlüğü, bürokrasi diktatörlüğünü meşrulaştırmanın ideolojik aygıtlarından biri haline

geldi. Komünist partilerin çoğu, 1970'li senelerde bu kavramı terk ettiler, fakat kimi Troçkist* akımlar tarafından hâlâ kullanılmaktadır.

RANT

(Rente Foncière, Rent)

Kapital'in üçüncü cildinin başında görüldüğü üzere, Marx'ın rekabet* kuramı, piyasa fiyatlarını üretim fiyatlarının yörüngesinde varsayar. Bu, üretim dalları arasında eşit kâr oranını* garantileyen fiyatlar anlamına gelir. Bu analiz, tarım arazisi gibi toprak sahipleri tarafından sahiplenilebilen doğal kaynakların varlığını göz ardı eder. Marx söz konusu boşluğu üçüncü cildin sonunda rant kuramıyla doldurur.

Bu mekanizmanın kavranabileceği en basit çerçeveye "farklılık rantının birinci biçimi" adı verilmiştir. Farklı verimliliğe sahip iki ayrı toprak parçası varsayılır. Bunların yüzölçümleri aynıdır, kapitalist çiftçiler sermaye* olarak aynı yatırımı yapar (herhangi bir para biriminden, 100 adet diyelim). A toprağı, 100 birimlik (miktar) buğday hasatı üretecek ve hasat diyelim ki birim başına verili 1,2 para biriminden satılabilecek, 120 para birimi ge-

tirecektir. B toprağı daha verimlidir. Hasılatı 140 para birimi değerindedir. A için çiftçinin kâr oranının %20, B için çiftçinin kâr oranının %40 olduğu anlaşılmaktadır. Ekonominin genel kâr oranı (tüm üretim alanlarında eşit olarak) %20 ise, A'nın çiftçisi memnundur. Eğer B'nin çiftçisi toprak sahibi olsaydı, sonuçtan çok hoşnut olurdu. Ancak burada, toprak sahibi olmadığı genel durum varsayılıyor. Bu durumda, toprak sahibi de kira, yani rant talep edebilecek konumdadır. Toprak sahibi B'nin çiftçisinden 20 para birimi talep edebilir, çünkü çiftçi bu miktara dek kira öderken, sermayesini başka yere (tarıma ya da yapabiliyorsa başka bir üretim alanına) yatırmaya yönelmez. Görüldüğü gibi, farklılık rantı, toprağın verimlilik farklarının sonucu olan kârlılık sapmalarından kaynaklanır. Toprak sahibi, verimlilik farklarının sonucu olan potansiyel kârlılık eşitsizliğini kendi lehine "düzeltir."

Farklılık rantının ikinci biçimi, özdeş olduğu varsayılan topraklara yapılan daha az ya da daha fazla yatırımla ilgilidir. Sözgelimi, A'nın çiftçisi, ilk etapta, önceden olduğu gibi 100'lük yatırım yapsın; fiyat 1,20 iken, 100 birimlik hasattan 20 para birimi kâr elde eder. Ancak buğday talebi artar ve bununla birlikte fiyat da yükselir. Tarıma elverişli verimli toprak-

lar yetersiz kalır. Bu durumda A'nın çiftçisi, mesela toprağını gübreleyerek yatırımını ikiye katlar, 200 para birimine çıkarır. Fakat ek 100 birimlik sermaye, üretimi ancak %60 artırır. Ekonominin diğer üretim alanlarında oluşan tek kâr oranının hâlâ %20 olduğu farz edildiğinde, bu çiftçi, fiyat 2 para birimine yükselmedikçe, 100 birimlik ek yatırımı yapmakla kazançlı çıkmayacaktır. Bu fiyatta, yalnızca 100 para birimi yatırırsa 200 liralık satış yapar ve böylelikle 100 birim kazanır. 200 para birimi yatırarak %60 artan üretimini 320 para birimine satar (160x2) ve toplam 120 para birimi kâr eder. O halde 100 para birimlik yeni yatırıma denk düşen kâr 20 birimdir (120-100), bu da normal görülen kâr oranı anlamına gelir. Fakat toprak sahibi, 80 para birimlik bir rant talep ederek bir kez daha kâr oranlarını "eşitleyici" rolünü oynayabilir. 80 birimlik rant, sermayedarın kârını 40 birime düşürür. Bu da, 200 para birimlik yatırım yapan her sermayedarın razı olması gereken meblağdır. Buğday fiyatındaki artış, toprak sahibine yaramıştır.

Farklılık rantı, birinci ve ikinci biçimlerin birleşimidir. Sonuçta, yenilenemeyen ve sahiplerince sahiplenilebilen kaynakların varlığı (ki bunların kullanımı olağanüstü kâr oranlarına yol açar) nedeniyle sermayedarların kâr oranlarının tektipleşmesinin

imkânsız olduğu bir ekonomide, bu tektipleşmenin, fazlalıkların söz konusu kaynakların sahiplerine aktarımıyla gerçekleştirildiği söylenebilir.

Marx, toprak sahibinin herhangi bir rant beklemediği takdirde toprağını kiraya vermeyeceğine işaret ederek *mutlak rant* olgusuna dikkat çeker.

Rekabet ve Fiyat

(*Concurrence et Prix, Competition and Price*)

Marx İngiliz klasik iktisatçılarından* bir rekabet analizi almış ve bunu bir parça geliştirmiştir. Temel çerçeve, farklı metalar* üreten bir dizi üretim alanıdır. İlk etapta, bir üretim alanındaki tüm şirketlerin aynı olduğu varsayılıyor. Benzer şekilde, ürün artışının ancak üretim fiyatlarının yükseltilmesiyle (azalan verimlerle) gerçekleşebileceğine ilişkin değerlendirme de bir yana bırakılıyor. Böyle bir durum Marx'ın toprak rantı* analizinde ele alınacaktır; ne var ki, *Kapital*'in üçüncü cildinin başındaki rekabet analizinde bu olasılık hesaba katılmıyor.

Bu çerçevede, Marx, değerlere orantılı fiyatlara (bkz. Meta) dayanan, yani üretimin kapitalist karakterini dikkate almayan mübadele yasasından farklı, yeni bir *mübadele yasası* tanımlar. Birbirine

eşit artık değer* oranının varlığı (eşit emeğe, eşit ücret), çeşitli üretim alanlarındaki eşit olmayan sermaye bileşimleri* nedeniyle, eşit olmayan kâr oranları doğururdu (Değerlerin Üretim Fiyatlarına Dönüşmesi başlığı altında sunulan sayısal örneğe bkz.). Bu kapitalist ekonomide normal fiyatlar, farklı üretim alanları için eşit kâr oranları taahhüt eder.

Bu rekabet analizinin merkezinde, farklı üretim alanlarında etkinlik gösteren şirketlerin kâr* oranları bulunur. Genel düşünce, sermayedarların yatırım yaparken (sermaye korken), çeşitli metaların üretiminde karşılaşılan kâr oranları tarafından yönlendirildikleridir. Eğer bir metanın üretimi bir diğerinin üretiminden daha yüksek bir kâr oranı sağlıyorsa, ilkinin üretimine daha fazla sermaye yatırılacaktır (sermaye orada birikecektir). Marx, sermayenin, daha yüksek kâr oranları tarafından bu çekiminin, farklı üretim alanlarındaki kâr oranlarını eşitleme eğilimi yarattığını ileri sürer.

Bu mekanizma, *arzın ve talebin* durumuna göre, piyasaya hâkim fiyatların (piyasa fiyatları), belirli bir fiyat sistemine doğru (*üretim fiyatları*) uyarlanmasına yol açar. Yüksek bir kâr oranı tarafından belli bir üretim alanına yönlendirilen sermaye akışı, bu malların arzını artırır ve fiyatları etkileme eğili-

mi gösterir. Sermaye kârlılığının ortalamadan daha düşük olduğu üretim alanları, arz darlığının fiyatları artırıcı etkisiyle, buna simetrik bir durum gösterir. Bu sefer de, bu fiyat hareketleri kâr oranlarının hareketlerini düzenler.

Çeşitli olayların neden olduğu dengesizlikler (şoklar) olduğu gibi, (üretimlerini ve fiyatlarını değiştiren) şirketlerin ve (şu ya da bu üretim alanına daha fazla ya da daha az yatırım yapan) kapitalistlerin aralıksız denkleştirme mekanizmaları söz konusudur. Fiyatlar, üretim fiyatlarına kavuşmaz ancak, üretim fiyatlarında da daha yavaş olduğu varsayılan birtakım eksen kaymalarının (teknik değişimlerin etkisi, talepte değişiklikler...) gerçekleştiği bilinerek, fiyatların üretim fiyatlarının "yörüngesinde dolaşma" eğiliminde olduğu söylenebilir.

Şu bir gerçek ki, üretim alanları, farklı üretim yöntemleri kullanan, dolayısıyla da, birbirinden daha fazla ya da daha az etken olan bağımsız işletmelerden oluşur. Kâr oranlarını eşitleme eğilimi, tek tek işletmelerle değil, bir üretim alanında bulunan işletmelerin ortalamasıyla ilgilidir; çünkü aynı metanın herhangi bir tek fiyatı, daha yüksek ya da daha düşük performansla çalışan işletmelerin eşit kazanç sağlamasını garantileyemez.

Üretim alanları arasında tek bir kâr oranı oluşturma mekanizması, sermaye "hareketli" olduğu ölçüde (tıpkı işçilerin bir işletmeden diğerine kolayca geçiş yapabilmeleri gibi), daha etken çalışır. Kredi* sisteminin gelişmesi bu harekete katkıda bulunur. İşletmelerin ölçeği tarihsel olarak büyür, ancak kapitalist yatırımcıların (bkz. Banka Sermayesi) işlevlerini yerine getiren finansal kurumların ölçeği de büyür ve büyük işletmelerin kendileri üretimlerini farklılaştırır. Marx sonrası Marksist kuram, tekellere* ya da tekelci rekabete büyük önem verdi, fakat Marx'ın kendisi yalnızca doğal tekellerle ilgilenmiştir (bkz. Merkezileşme).

Robinsonculuk

(*Robinsonnade, Robinsonade*)

Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri'nin (1857-1858) girişinde Marx, ekonominin yasalarını bir çeşit doğa durumundaki (ya da Robinson adasındaki) yalıtılmış bireylerin davranışlarından çıkarmaya çalışan iktisatçıların yaklaşımıyla alay eder ve bu yaklaşımı, Rousseau gibi bir yazarda doğa* durumu fikrinin oynayabileceği eleştirel* işlevle karşılaştırır: "Smith ve Ricardo'nun başlangıç nok-

tası olarak aldığı, tek başına ve yalıtık avcı ve balıkçı örneği, 18. yüzyılın başarısız kurguları arasında yer alır. Bazı uygarlık tarihçileri kusura bakmasın, ama bu Robinsonculuklar hiç de aşırı incelmişliğe karşı yalın bir tepkiyi ve çok yanlış anlaşılmış bir doğa durumuna geri dönüşü ifade etmez."

"Robinsonculuk" terimi, kendisini meşhur eden ikili bir eleştiri içerir. Bir yandan, klasik ekonomi politiğin üzerine kurulu olduğu eylem kuramını ifşa eder: bireyler*, birbirlerinden yalıtılmış rasyonel aktörler değil, her zaman toplumsal ilişkilerce sarılmış ve toplumsal bağlar tarafından koşullanmış canlılardır. Diğer yandan terim, doğayla uyumlu olduğu gerekçesiyle kapitalizmin yasalarını ebediymiş gibi göstermeye meyilli bir tür ideolojik akıl yürütmeyi gizeminden arındırmayı amaçlar. *Felsefenin Sefaleti*'nde (1847) Marx bu konuda şöyle yazmıştı: "İktisatçıların garip bir iş görme tarzları vardır. Onlar için yalnızca iki tür kurum var, yapay kurumlar ve doğal kurumlar. Feodalizmin kurumları yapay, burjuvazininkilerse doğal kurumlardır [...] Bir de, bir zamanlar tarih* vardı, fakat artık yok."

SAHİPLENME

(Appropriation, Appropriation)

Başlangıçta Marx'ta sahiplenme kavramı yabancılaşma* felsefesine bağlıdır: Orada sahiplenme, aşma anlamına gelir. Ancak *Kapital*'de sahiplenme, mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi anlamına gelecektir.

"Yabancılaşma" maddesinde açıklanmış olduğu gibi, *1844 Elyazmaları*'nda ifade edilen şekliyle yabancılaşma kavramı, insan etkinliği ile insanın nesnel koşulları arasındaki belli bir ilişki bIçiminin sonucunda ortaya çıkan, bir kendinden yoksunlaşmaya verilen addır. Gerçekten de Marx, insanların, özsel güçlerini, ancak dış dünyada temel çıkarlarını karşılamanın araçlarını bulurlarsa geliştirebileceklerini düşünür. Buradan, insanların her zaman, başta emek* aracılığıyla, dış dünyayı sahiplenme uğraşı içinde oldukları sonucu çıkar. Buna karşılık, eğer dış dünya, onlara kendi doğalarının* bir tür doğal uzantısı olarak görünmekten çıkarsa, insanlar kendi doğalarından yoksun bırakılmış olur.

Buradan, yabancılaşmanın eleştirisinin karşılığının, insanın kendi doğasını ve bunun özsel yönlerinin gelişmesini sağlayan tüm koşulların bir yeniden sahiplenilmesi projesi olduğu çıkar. *1844*

Elyazmaları, komünizmi*, tam da bu şekilde, bütün yabancılaşmaların aşılması ve nesnel koşullarıyla birlikte, "türsel varlık"ın* yeniden sahiplenilmesi olarak tanımlar. Sonuç olarak, Marx'ın tüm çabası, komünizmin, yalnızca zenginliklerin daha adil bölüşümünü sağlamak için değil, türlü yabancılaşma biçimlerinin kaynağı olduğu için de, özel mülkiyetin reddini zorunlu kıldığını göstermeye yöneliktir: Komünist proje, insan varlığının bütün boyutlarının kolektif bir yeniden sahiplenilmesi projesidir.

Marx'ın olgunluk döneminde (1845 sonrası) komünizm, yabancılaşma/yeniden sahiplenme çiftiyle tanımlanmaktan çıkar, fakat sahiplenme fikri belirleyici bir işlev görmeye devam eder. *Kapital*'in son bölümünde, kapitalist üretimin tarihsel eğilimi, hep daha büyük sayıda bireyin özel mülkiyetinin gasp edilmesi hareketi olarak sunulur. Böylece, üretim ve mübadele araçlarının kolektif olarak yeniden sahiplenilmesi için yapılacak tek şey, mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesidir. Zenginliklerin ve aynı zamanda, kolektif yaşamın kurumlarının ve farklı biçimlerinin yeniden sahiplenilmesi: Bu bugün hâlâ, Marksizmden çok daha yaygın bir şiar olmaya devam ediyor.

Sanayi Sermayesi ve Ticari Sermaye

(Capital Industriel et Commercial, Industrial and Commercial Capital)

Kapital'in ikinci cildindeki sermaye dolaşımı* incelemesi Marx'ı, farklı biçimler* arasında geçişler yapan sermayenin döngüsünü açıklamaya yöneltir. Bu döngünün tipik hali:

P–M ... R ... M–P

biçimindedir. P parayı, M metayı, R ise üretken sermayeyi temsil eder.

Sermayenin yalnızca özel bir kategorisi olan *sanayi sermayesi*, üretken sermaye P'yi kapsayan böyle bir döngü izler. Burada geçen "özel bir kategori" deyişi, ekonominin bir sektörü, bir şirketler toplamı anlamına gelir. Bu şirketler, mal ve hizmet üretme yeri olma özelliğini paylaşırlar. Üretken emekçilerin işgücünü satın alırlar (bkz. Emek). Bu nedenle buralar, artık değerin* yaratıldığı yegâne yerlerdir.

Bu kurala istisna oluşturan ilk sermaye kategorisi, meta ticareti sermayesi, diğer bir deyişle "ticaret sermayesi"dir. Bu türden şirketlerde, gerçek anlamda bir üretim söz konusu değildir, dolayısıyla değer üretimi de yoktur (bkz. Meta). R döngüden çıkar:

P–M–P.

Metalar, yeniden satılmak üzere satın alınır: Satın alındığı fiyattan daha pahalıya yeniden satıldığı için, fiyatları değişir, fakat değerleri değişmez. Diğer dolaşım* maliyetleri arasında ücret* ödemeleri de yer alır; fakat bu, üretken olmayan emeğe verilen bir ücretten başka bir şey değildir. Böylesi bir sermaye, artık değer yaratmadığına göre, gerçekleştirdiği kâr ve üretken olmayan emekçilerin ücreti, ekonominin tamamına ait sanayi sermayesinden kaynaklanan ve kâr oranının eşitlenmesi mekanizması (bkz. Rekabet) sonucunda, sanayi sermayesine kendi büyüklüğüyle orantılı bir kâr miktarı olarak dönen artık değerin, bir bölümünün büründüğü biçimlerdir.

Ticari sermayenin, "para ticareti yapan sermaye" adı verilen ikinci bir türü vardır. Burada tüm işlemler, sermayenin para biçimi P içinde cereyan eder. Bunlar, bankada hesapların tutulması, ulusal ve uluslararası düzeylerde para alma ve ödeme (yani kambiyo) işlemleridir. Bu işlemlerde uzmanlaşmış kurumlar bankalardır. Dolayısıyla para ticareti, banka sermayesinin işlevlerinden biridir; ancak Banka Sermayesi maddesinde görüleceği gibi, ikinci bir işlevi daha vardır. Meta ticareti durumunda olduğu gibi, para ticaretine bağlanmış sermaye de, sanayi sermayesince el konan bir artık değerin biçimlerinden biri olan bir kârla ödüllendirilir.

Sermayenin Bileşimi

(Composition du Capital, Composition of Capital)

Marx, "sermayenin bileşimi" olarak adlandırdığı kavramı titizlikle tanımlıyor. Sermayenin bileşimi, değişmez sermayenin değişir sermayeye (bkz. Artık Değer) oranıdır. Marx bu bileşim için üç tanım verir. Sermayenin *teknik bileşimi*, istatistik endekslerinin yaptığı gibi, fiziksel olarak belirlenmiş nicelikler arasında ilgi kurar. Hammadde, enerji kaynakları, makineler, binalar gibi heterojen şeylerle, bunlar kadar heterojen olan çalışma saatlerini, birbiriyle ilişkilendirir. *Değer bileşimi* ise, aynı oranın payına ve paydasına söz konusu öğelerin değerleri konduğunda elde edilen ilişkidir (bkz. Meta). Marx son olarak sermayenin *organik bileşimi*ni tanımlar. Bu, "kendi değişimleri, teknik bileşimin değişimlerini yansıttığı sürece", sermayenin değer bileşiminden farklı bir şey değildir. İfade, metinde açık şekilde görünmese de, teknik değişim incelemesinde Marx'ın kullandığı kavram budur.

Peki, bu son ayrıntı neden verilmiştir? Marx, sermayenin bileşimindeki değerlerin değişmesinden doğan değer bileşimi değişikliklerini hesaba katmadığını belirtmek istemektedir. Mesela bir makinenin değeri, üretimi için gerekli emeğin üretkenliğindeki

artış nedeniyle düşebilir. Marx, aksini belirtmedikçe bu türden gelişmeleri genellikle dikkate almayacağına işaret eder.

Sermayenin Dolaşımı

(Circulation du Capital, Circulation of Capital)

Marx sermayeyi, kendisini büyüten (bkz. *Kapital*) bir hareket içindeki değer (bkz. Meta) olarak tanımlar. Sermayenin büyümesine, değerlenmesine yol açan mekanizmaların incelenmesi, *Kapital*'in birinci cildinin konusunu oluşturmaktadır. Sermayenin hareketinin, dolaşımının analizi ikinci cildin konusudur. Sermaye haline gelen değerin *hareket*i, biçim* değişimi hareketidir. Sermaye üç biçim altında bulunabilir: para*, meta* ve "üretken sermaye", yani fabrikada üretim için gerekli bileşenler. Bu üç biçim P, M ve R şeklinde ifade edilir. Marx, sermayenin bu üç biçimden geçişini bir döngü olarak tanımlar. Tekrarına ise "devir" adını verir.

İlk bakışta biraz karmaşık görünen bu analitik çerçeve aslında sezgiye dayalıdır. Belli bir sermaye; bir para bütünü, metalar toplamı ya da fabrikadaki makineler ve diğer girdiler biçiminde tanımlanamaz. Sermayenin her küçük parçası, her zerresi bir

biçimden diğerine geçer ve bu değişimler boyunca varlığını korur. Sözgelimi para biçimindeki bir sermaye parçacığı düşünülebilir; işletme hammadde satın aldığında bu sermayenin piyasada metaya dönüştüğü görülür; işlenmek üzere fabrikaya girdiği; meta halinde pek çok benzeriyle birlikte piyasaya arz edildiği ve meta olarak satıldığında yeniden para haline geldiği görülür. Marx bu devreyi (bazen "döngü" olarak da adlandırır) sembolik olarak şöyle gösterir:

P–M...R...M–P

Böyle bir döngünün tasviri için, P, M ya da R biçimlerinin herhangi birinden başlanabilir. Bununla birlikte Marx, döngünün bu sembollerine ya da formüllerine, "para sermayenin döngüsü", "meta sermayenin döngüsü" ya da "üretici sermayenin döngüsü" diye atıfta bulunuyor.

Yukarıdaki formül, sermayenin büyüyen bir değer olduğunu hesaba katmaz. Artık değer* kuramı, bu büyümeyi üretime bağlar. Dolayısıyla artışın yeri, R biçimidir.

P–M ... R ... M´–P´.

Sermayenin her bir zerresi bu üç biçim dışında var olamayacağı gibi, bir sermaye bütünü belli bir anda bu üç biçim arasında bölümlere ayrılmış du-

rumdadır. Sermayenin bir bölümü para biçimi altında, başka bir bölümü satılmayı bekleyen metalar halinde, üçüncü bir bölümü ise fabrikada üretken sermaye biçiminde bulunur. Bu dağılımın oranları, farklı sermaye parçacıklarının asla eşzamanlı olmayan biçim değişimleri boyunca, sürekli olarak farklılaşır. Biçimlerin bu "yanyanalığı" bir şirketin bilanço aktiflerini tanımlar (P biçiminin ayrıntılarını oluşturan finansal mekanizmalar dikkate alınmaz).

Yalnızca tek bir sermaye türü, yukarıdaki formüle uygun olarak döngüyü eksiksiz tamamlar (bkz. Sanayi Sermayesi).

Sermayenin Yoğunlaşması ve Merkezileşmesi

(Concentration et Centralisation du Capital, Concentration and Centralization of Capital)

Marx, kapitalist üretim biçiminin gelişimi içerisinde, hep daha da zenginleşmiş sermayedarların mülkiyetinde, hep daha da büyük şirketlerin ortaya çıkması gibi bir eğilim olduğunu teşhis eder. Buna ilişkin iki mekanizma betimler. "Yoğunlaşma" dediği ilk mekanizma, sermayeleri görece daha hız-

lı artan, ona göre de biriken kimi işletmelerin ve kimi sermayedarların üstün performanslarından kaynaklanır. "Merkezileşme" denen ikinci durum ise, küçüklerin büyüklerce yutulmasıdır.

Sınıf Savaşımı

(Lutte des Classes, Class Struggle)

Sınıf savaşımı, şüphesiz, Marksist tarih kuramının en önemli kavramıdır. Klasik ifadesi, *Komünist Parti Manifestosu*'nun (1848) girizgâhında yer alır: "Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir. Özgür yurttaş ile köle, patrisyen ile pleb, baron ile serf, lonca ustası ile kalfa, sözün kısası ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı karşıya gelmişler, kimi zaman gizliden gizliye, kimi zaman açıktan açığa, ama dur durak bilmeyen bir mücadele içinde olmuşlardır." 1890 yılına ait bir notta Engels, "tarih" sözcüğünü "*yazılı* tarih" olarak açıklığa kavuşturur. Georg Ludwig Maurer ve Lewis Henry Morgan, sınıfsız ve dolayısıyla, sınıf savaşımlarının olmadığı ilkel komünal toplumların* varlığını gösterdiler. Savaşımın, iktisadi olmaktan çok siyasal terimler olan "ezenler ve ezilenler" terimlerini karşı karşıya getirmesi ilginçtir.

Arkadaşı Joseph Arnold Weydemeyer'e yazdığı 1852 tarihli mektupta Marx, toplumsal sınıfların ve bu sınıflar arasındaki savaşımların varlığını keşfetme onurunun kendisine ait olmadığını teslim eder. Gerçekten de, söz konusu kavram daha önce, Augustin Thierry gibi Fransız tarihçilerce ve özellikle Henri Desroche'un gösterdiği gibi, 1829 tarihli *Saint-Simon'cu Doktrinin İzahatı* adlı eserde kullanılmıştır. Ancak kavramın Marx tarafından kullanımında, bu kullanımın ilkindeki ırksal çağrışımlardan ve ikincisindeki evrimcilikten iz kalmamıştır.

Sınıf savaşımları, gerek Engels'in *Köylüler Savaşı*'nda (1850), gerek de Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşımları* (1850), *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1852) ya da *Fransa'da İç Savaş* (1871) eserlerinde olsun, Marx ve Engels'in tüm tarihsel çalışmalarında temel bir yer işgal eder. Proletaryayı burjuvaziyle* karşı karşıya getiren mücadele, tarihsel analizin merkezinde yer alır; ancak başka sınıfların ya da sınıf bölümlerinin rolü de dikkate alınmıştır. *Manifesto*'da Marx, burjuvazinin devrilmesinin ve proletaryanın zaferinin "aynı ölçüde kaçınılmaz" olduğuna inanır görünmektedir; fakat aynı metnin başka bir yerinde, sınıf savaşımlarının

bazen toplumun devrimci bir dönüşümüyle, bazen ise "çatışan sınıfların ortak yıkımıyla" sonuçlandığını belirtir.

Sınıflar ve Gelirler

(Classes et Revenus, Classes and Revenues)

Marx *Kapital*'in üçüncü cildinin sonunda, kapitalizmde sınıflar ile gelirlerin oluşum yolları arasında bağlantı kurar. *İşçi sınıfı*na, üretken emeğin işgücü fiyatı olan ücret* karşılık gelir. Faiz* ile üretim araçlarının sahibi *kapitalist sınıf* ilişkilendirilebilir. Son olarak, *toprak sahibi sınıf*a toprak rantı* tekabül eder. Marx'ın "üçlü formül" olarak adlandırdığı yapı budur.

Burjuva iktisatçılar tarafından anlaşıldığı şekliyle bu bağlantı kuşku uyandırıcıdır. Marx, özellikle faiz ile sermaye arasında kurdukları ilişkiyi alaya alır; çünkü hâkim kuram, faiz ve rantı, artık değer* biçimleri* olarak görmez. Dolayısıyla, toplumsal ilişkiler şeyleşmiştir*: Sermaye, tıpkı "armut ağacının armut vermesi gibi", doğal biçimde faiz getirir.

SİYASET

(Politique, Politics)

Marx'ta siyaset düşüncesi her zaman, toplumun devlet* tarafından örgütlenmesine bağlıdır. Siyaset eleştirisi bu nedenle daima bir devlet eleştirisine dayanır ve "siyasetin sonu" fikri, Engels'in devletin "sönümlenmesi" adını verdiği projeyle ilişkilidir.

Fransız-Alman Yıllıkları'nda (1844) Marx, "yalnızca siyasal" bir kurtuluş gibi düşünülen, yani kişileri yalnızca devlet mensubu olarak gören siyasal kurtuluşun* kısıtlarını vurgular. O halde siyasetin eleştirisi, "siyasal soyutlama"yı (bu kurtuluşun soyut karakterini) ve "siyasal yanılsama"yı (devlet tarafından üretilen ve bu kurtuluşu tek gerçek kurtuluş sayan yanılsamayı) alenen ifşa etmeye dayanır.

Olgunluk dönemi metinlerinde (*Alman İdeolojisi*, *Felsefenin Sefaleti*, *Manifesto* ve *Gotha Programının Eleştirisi*) "siyasal yanılsama"nın eleştirisi yeni bir biçim alır: Bu, devletin ürettiği ve onu, egemen sınıfın hizmetindeki baskıcı bir aygıttan çok, genel çıkarın temsilcisi haline getiren yanılsamaya atıfta bulunur. Böylelikle Marx, siyasetle sınıf savaşımı* arasında çift yönlü bir bağın varlığını savunur. Bir yandan, görünüşte özerk bir devlet biçimine bürünse de, siyaset her zaman sınıf savaşımıyla ilişkilidir.

Diğer taraftan Marx, "her sınıf mücadelesinin bir siyasal mücadele" olduğunu ileri sürer. Görüldüğü gibi, siyasal mücadeleleri, toplumsal mücadeleler karşısında talileştirmez. Aksine, kamu gücünü toplumun kolektif örgütlenmesinin hizmetine sunarak devleti dönüştürmek için, devlet gücüne el koymanın gerekli olduğunu düşünür.

O halde, siyasetin sonu fikri, hem sınıf savaşımının ortadan kalkmasını, hem de ayrışmış bir kamusal güç olarak devletin sönümlenmesini ifade eder.

Sol

(Gauche, Left)

Siyasette "sol" sözcüğünün kökeni Fransız Devrimi'ne kadar uzanır: Kurucu Meclis'te, kralın veto hakkına karşı çıkanlar, kürsüye göre, salonun sol tarafında oturmuştu. Yirminci yüzyıl boyunca terim, esas olarak, kaynağını işçi hareketinde bulan, eşitlikçi değerleri savunan ve kapitalizmi eleştiren sosyalist ve komünist akımları ifade edecektir. Belirgin bir içeriğe sahip bir terim değildir; daha çok, siyasal yelpazede göreli bir konuma işaret eder. Öyle ki, savaş sonrası yıllarda (1945) İşçi Partisi sol bir partiydi; içinde, "İşçi Partisi'nin solunu"

barındırıyordu; dışında ise, yani İşçi Partisi'nin solunda, komünist ve Troçkist oluşumlar, azınlıkta kalan bir alan işgal ediyordu. 1989'dan itibaren, İşçi Partisi ve sosyal demokrasinin (bkz. Komünizm) bir bölümü, "solcu" olarak tanımlanmak yerine, "Yeni Merkez" tanımlamasını yeğleyecektir. Belirsiz niteliğine rağmen, sağ/sol ayrımı, bugün hâlâ, dünyanın büyük bölümünde siyasal alanı tanımlamaktadır.

"Goşizm" terimi Lenin'in ünlü broşürü *Sol Komünizm, Komünizmin Çocukluk Hastalığı*'nda (1920), komünist hareket içerisinde seçimlere ve reformist olarak değerlendirilen sendikalara katılmayı reddeden küçük akımları eleştirmek için kullanıldı. Fransız Komünist Partisi tarafından, yeniden, Mayıs 68 sırasında (ve sonrasında), parlamento dışındaki aşırı sol grupları (Troçkistler*, Maoistler* ya da anarşistler*) suçlamak için kullanılacaktır.

Radikal sol ya da aşırı sol kendisini devrimci sol, "solun solu" veya son dönemlerde *antikapitalist sol* olarak tanımlarken, ılımlı sol *merkez-sol* olarak isimlendirilebilmektedir.

Son Kerte

(Dernière Instance, Last Instance)

Materyalist tarih anlayışının özü, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde (1859) ifade edildiği gibi, "maddi hayatın üretim biçimi genel olarak toplumsal, siyasal ve kültürel hayatın gelişimini belirler" şeklinde açıklanır. Ancak Engels, ekonomik altyapının* "tek belirleyen" kabul edilmemesi gerektiğini, bunun yalnızca "son kertede" belirleyen bir etmen olduğunu açıklar (Joseph Bloch'a Mektup, 21-22 Eylül 1890). Engels'in başka bir mektubundan anlaşıldığı gibi (Walter Borgius'a Mektup, 25 Ocak 1894) "son kerte" kavramı dört düşünceyi ifade eder: *a)* bir toplumsal oluşumun farklı kerteleri arasında göreli bir bağımsızlık vardır (bkz. Üretim Biçimi); *b)* bunların hepsi, diğerleri üzerinde etki yaratabilir; *c)* ama karşılıklı eylemlerinden oluşan bu oyunda her biri aynı ağırlığa sahip değildir; ve *ç)* "*son kerte*de üstün gelen her zaman ekonomik zorunluluktur."

Soyutlama

(Abstraction, Abstraction)

Marx'ın özgünlüğü, soyutlama kavramını yalnızca alışılagelmiş çerçevesi olan bilgi kuramı ala-

nında değil, aynı zamanda, "gerçek soyutlama" kavramını oluşturarak, sosyal kuram alanında da kullanmasındadır.

Bilgi kuramı alanında, soyutlama kavramına, kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz anlamlar atfedilmiştir. Hegel eleştirisi çerçevesinde, Genç Marx, sık sık, spekülatif yaklaşıma, kendisini mantıksal soyutlamalarla sınırladığı ve bunları somutun kendisi diye *yutturmaya* kalkıştığı için karşı çıkar. O dönemde, soyutlamanın eleştirisi, yabancılaşmış düşüncenin eleştirisi alanına girer (bkz. Yabancılaşma). Sonrasında, *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*'nin (1857-1858) önsözünde, soyutlama çok daha olumlu bir işlev görür. Marx burada, düşüncenin dünyayı kavrayabilmek için soyutlamalardan yola çıkması ve onu, bir "düşüncede somut*" biçiminde yeniden üretmesi gerektiğinin altını çizer. Ancak, aynı zamanda, iki noktaya açıklık getirir: a) düşüncenin asıl çıkış noktasının soyut kategoriler değil, gerçek dünyanın sezgisi olduğu; b) ekonomi politiğin çıkış noktasını oluşturan soyutlamaların, tarihsel olarak belirlenmiş soyutlamalar olduğu (bkz. Yöntem) asla unutulmamalıdır.

Kapital'de soyutlama kavramı, yeni alanlarda, toplumsal kuram ve toplumsal eleştiri alanlarında kullanılmıştır. Marx, mübadele değerinin (bkz.

Meta), metaları birbirinden farklı yararlı niteliklerinden soyutladığını vurgulayarak ve bunun, somut insan emeğini soyut emeğe (bkz. Emek) indirgemeye yönelik bir sürecin sonucu olduğunu ima ederek, gerçek soyutlamalara tabi bir toplumsal hayat temasının ana hatlarını çizer.

Somut-soyut diyalektiği*, Marksizmde kendisine birçok kanal bulmuştur. Somutun belirlemelerin toplamı olarak tanımı, tarihsel, toplumsal veya siyasal durumların "tek taraflı" çözümlemelerinin açığa çıkarılmasına temel olmuştur ve Çek filozof Karel Kosik, Marx'ın felsefesini*, "somutun diyalektiği" perspektifinden yorumlamıştır. Soyutlama kavramı, hem Louis Althusser'deki soyuttan düşüncede somuta geçiş fikrinde, hem de Galvano Della Volpe ekolünün belirlenmiş soyutlama düşüncesinde önemli rol oynadı. *Kapital*'in gerçek soyutlama kavramıyla yorumu ise, en çok Frankfurt Okulu çerçevesinde geliştirildi.

STALİNİZM

(Stalinisme, Stalinism)

1920'li yılların sonundan ölümüne kadar Sovyetler Birliği'ni tartışmasız lider olarak yöneten Jozef Stalin'in (1879-1953) isminden türemiştir. Stalin

kendisini Leninizmin* sadık bir savunucusu olarak görüyordu, fakat fikirleri ve pratikleri yeni bir tarihsel gerçeklik kurdu. En önemlileri şunlardır: 1) tek ülkede sosyalizm kuramı: uluslararası komünist* hareketin tek bir ülkede (SSCB'de) sosyalizmin inşası amacına *fiilen* boyun eğmesi; 2) başta Çin olmak üzere, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde aşamalı devrim anlayışı: ekonomik ve siyasal koşullar bu ülkelerde sosyalist bir devrime olanak vermediğinden, bunlar öncelikle, proletarya*, köylülük* ve ulusal burjuvazi* arasında kurulacak bir ittifak tarafından harekete geçirilen bir ulusal demokratik devrim aşamasından geçmelidir; 3) içlerinde 1917'nin Bolşevik liderlerinin büyük çoğunluğunun da bulunduğu, gerçek ya da hayali milyonlarca muhalifin imha edilmesiyle sonuçlanmış kanlı "temizlik"lere yol açan, otoriter ve tek elde toplanmış bir iktidar anlayışı.

Stalin taraftarları kendilerini komünist ya da Leninist olarak tanımlıyordu. Bu adlandırma antikomünistler tarafından da benimsenmiştir. Kendisini "Fransa'nın ilk Stalinisti" ilan eden Maurice Thorez gibi istisnalar dışında, "Stalinizm" terimi, başta özellikle Troçki ve yandaşları (bkz. Troçkizm) olmak üzere, Stalin'in solunda yer alan hasımları tarafından kullanıldı. Onlara göre, (Stalin'e bağlı komünist

hareketi de içine alan bir terim olarak) Stalinizm, Sovyet devletinin yozlaşmasının bir ürünüydü; Stalin de, işçilerin elinden siyasal iktidarı kendi tekeline almış bir bürokrat kastının hoyrat temsilcisiydi. Kendisinden daha sonra ayrılmış takipçilerinden bazıları "bürokratik kolektivizm"den (Max Schachtmann) veya Marksistlerce yaygın olarak kullanılan bir terim olan "devlet kapitalizmi"nden (Tony Cliff, "Sosyalizm ya da Barbarlık*" grubu) söz ederken, Troçki, Stalin dönemi SSCB'yi "bürokratik yozlaşmaya uğramış bir işçi devleti" olarak tanımlıyordu.

Şeyleşme

(Réification, Reification)

Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*'nde (1857-1858) ve *Kapital*'de, kapitalizmin emeği bir şeye dönüştürme ya da onu bir şey gibi gösterme eğiliminde olduğundan söz eder. "Şeyleşme" (*Verdinglichung/Versachlichung*) terimiyle ifade edilen, bu süreçtir.

Marx'ın dağınık notlarını, *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde (1923) bütünlüklü bir şeyleşme kuramına dönüştüren Georg Lukács'tır. Marx, her şeyden önce, değerin çarpık temsillerini, şeyler arasında bir

ilişki olarak incelemişken (bkz. Fetişizm) Lukács, kapitalizmin kendisiyle, başkalarıyla ve dünyayla nasıl şeyleşmiş bir ilişki ürettiğini göstermeye çalıştı. Böylelikle, "şeyleşme" terimi, kapitalizmin Marksist eleştirisine çok sayıda antikapitalist tema kattı: toplumun atomizasyonu, piyasanın tektipleştiriciliği, insanın kendiyle, diğerleriyle ve doğayla ilişkisinin araçsallaşması, dünyanın bilimsel nesnellik normlarına teslim edilmesi, vb.

Şeyleşme kavramının önemli sayıda takipçisi oldu. Lucien Goldmann bu kavramdan Marksist felsefenin* anahtarını yaratmaya çalıştı, Joseph Gabel kavrama psikopatolojik bir boyut yüklemeyi denedi ve Theodor W. Adorno, kavramı, zedelenmiş yaşamın ve olumsuz toplumsal deneyimlerin fenomenolojisinin işlemcilerinden biri haline getirdi.

ŞÛRALAR

(Conseils Ouvriers, Workers' Councils)

Mücadele içerisindeki fabrikalarda doğrudan seçilen delegelerden oluşan işçi şûraları (sovyetler), 1905 Rus devrimi sırasında, özörgütlenmenin kendiliğinden ortaya çıkan bir biçimidir. 1917 Şubat Devrimi patladığı zaman, işçi ve asker şûraları olu-

şur ve Lenin Nisan ayında "Bütün iktidar sovyetlere!" görüşünü ortaya atar. *Devlet ve Devrim* (1917) kitabında, Lenin sovyetlerin iktidarını, burjuva demokrasisinin parlamenter kurumlarının karşısında, demokrasinin yüksek bir biçimi olarak sunar. Ekim Devrimi, iktidarı işçi, köylü ve asker sovyetlerinin ulusal kongresine verme amacındaydı. Ancak, daha 1918'de Rosa Luxemburg'un dikkat çektiği gibi, partinin* iktidarı bunların rolünü büyük ölçüde azaltmıştır.

İşçi ve asker şûraları, Rus örneğini izleyerek 1918-1919'da Almanya'da da ortaya çıkmıştır, fakat 1919'un Ocak ayında şûralar iktidarının komünist partizanları ezilmiştir. Aynı yıl içinde Bavyera'da birkaç hafta boyunca, 1919-1920'de Macaristan'da birkaç ay boyunca işçi şûrası cumhuriyetleri, iktidarı ele almıştır. İşçi şûraları, Marksist Max Adler'in şûralarla parlamentonun bir arada yaşamasını savunduğu Avusturya'da; Antonio Gramsci'nin (1919'da çıkan) *Yeni Düzen* gazetesiyle gelişmelerine katkıda bulunmaya çalıştığı İtalya'da da ortaya çıkmıştır.

Başta Hollandalı Hermann Gorter ve Anton Pannekoek olmak üzere *şûracı* akım, işçilerin özörgütlülüğü olan şûraların demokratik iktidarını, partinin* otoriter ve merkeziyetçi iktidarıyla karşılaştırarak, Lenin'i ve Bolşevikleri eleştirmiştir.

İşçi şûraları 1956 Macar Devrimi ve 1968 Prag Baharı sırasında yeniden ortaya çıkacaktır. Her iki durumda da, işçilerin bu özörgütlenme deneyimi Sovyet tanklarıyla ezilmiştir.

Tarih

(Histoire, History)

Marx ve Engels tarafından geliştirilen materyalist* düşüncenin ayırt edici özelliği, tarihin bunda tamamıyla merkezî bir rol oynamasıdır. *Alman İdeolojisi*'ndeki (1846) meşhur söz buradan kaynaklanır: "Biz yalnız tek bir bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir." Bu bilimin özelliği, tarihte ekonomik etmenlerin ve kitlelerin rolü üzerinde ısrar etmesidir. İdealist tarih felsefecilerine karşı çıkarak Marx ve Engels, *Kutsal Aile*'de (1845), tarihi yapanın tin değil gerçek insanlar olduğunu, tarihsel eylemin öznesinin birey değil yığın olduğunu ve tarihte devrimci kalkışmalar olduğunda, kitlelerin belirleyici olduğunu vurguladılar. Bu anlamda, *Alman İdeolojisi*, "tarihin devindirici gücü eleştiri* değil devrimdir" diyecektir.

Tarih analizi Marx tarafından birbirini tamamlayan iki bakış açısıyla geliştirilmiştir. Bir yandan,

Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın (1859) girişinde tarihin, üretici güçlerin ve toplumsal üretim ilişkilerinin (bkz. Üretim Biçimi) bir diyalektiğiyle açıklandığını öne sürer. Diğer yandan, *Komünist Parti Manifestosu* (1848) ve tarih yazıları, sınıf savaşımının* rolünü ön plana çıkarır: "Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir."

Marksizmde bu iki bakış açısı zamanla birbiriyle çatışır hale gelecektir. II. Enternasyonal'in (bkz. Enternasyonalizm) ekonomik belirlenimciliği, sınıf savaşımının rolünü göreceleştirirken, bunun aksine, Antonio Gramsci, 1917'de yazdığı "*Kapital*'e karşı Devrim" makalesinde, Rus Devrimi'nin, ekonomik etmenlere biçilen aşırı değeri ve dolayısıyla, Marx'ın *Kapital*'deki kimi tezlerini çürüttüğünü savunacaktır.

Marksizmin farklı kolları, Marx'ın kuram ve politikasının materyalist bir tarih anlayışına dayandığında hemfikirken, şu soru yanıtsız kalmıştır: Tarihsel materyalizm, daha çok, işçi hareketinin kendi özel tarihsel durumu üzerine bir özdüşünme olarak mı (Antonio Labriola) yoksa bir "tarih bilimi", hatta "tarih kıtası"nın keşfi (Louis Althusser) olarak mı yorumlanmalıdır?

TEKELLER

(Monopoles, Monopolies)

Marx tekellere çok az değinir; yalnızca arada, doğal kaynakların denetimi sorunu bağlamında bu konudan söz eder. Tekel kuramı, on dokuzuncu yüzyılın sonunda, özellikle de Birleşik Devletler'de, 1890'lı yılların yapısal krizi içinde gelişti. Bu kriz, şirketler arasında anlaşmaların (karteller ve tröstler) gelişmesiyle bir rekabet* krizine zemin hazırlayan bir verimlilik krizidir (bkz. Kâr; Kriz). Kendi çıkarlarına uygun olarak rekabet düzenlemelerinden kurtulan dev şirketler imgesi, Marksist iktisatçıların çalışmalarında merkezî bir tema oluşturur; ayrıca da, halkın büyük sermayeye karşı seferber edilmesinin bir gerekçesidir. Tekel, Lenin'in kavramsallaştırması içerisinde, emperyalizmin bir özelliğidir.

Amerikalı Marksist iktisatçılar, 1960'lı yılların sonunda, "tekelci kapitalizm" tezlerini geliştirmişler ve bu çerçevede, kapitalizmin bu yeni özelliğinin hem, elbette, rekabet yasaları gibi bazı yasalara (üretim fiyatlarının oluşması), hem de, hatta kâr oranının düşme eğilimine* ters düştüğünü savunmuşlardır. Fransa'da, aynı tema, "tekelci devlet kapitalizmi" tezlerinde (Paul Boccara) su yüzüne çıktı.

Toplumsal Sınıflar

(Classes Sociales, Social Classes)

Toplumsal sınıflar kavramını yaratan kişi elbette Marx değildir: Bu kavram klasik iktisatçılar, tarihçiler ve ütopyacı sosyalistler tarafından kullanılmıştır. Kaldı ki Marx, toplumsal sınıfın belirgin bir tanımını da yapmamıştır. *Kapital*'in, sınıflar konusuna ayrılmış olan üçüncü cildinin son bölümü tamamlanmamıştır. Yine de, toplumsal sınıfları üretimin toplumsal ilişkilerine bağlayan, bütünüyle Marksist bir toplumsal sınıflar yaklaşımı vardır: Doğrudan çalışanlar sınıfı tarafından üretilen artığa, her seferinde özgül yöntemlerle, el koyan egemen sınıf, üretim araçlarının sahibi olan sınıftır; bu iki temel kutup arasında, ara toplumsal konumlanışların bir yelpazesi yer alır.

Komünist Parti Manifestosu'nda (1848) Marx, özellikle iki toplumsal sınıftan, tam anlamıyla iktisadi sayılmayan bir tanımlamayla, ezenler ve ezilenlerden, modern ifadesiyle, burjuvazi* ile proletarya* arasındaki çelişkiden söz ederken; 1848-1852 arasındaki politik yazılarında, *Fransa'da Sınıf Savaşımları* (1848-1850) ve daha çok *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nde (1852) çok daha zengin bir mad-

di analiz ortaya koyar. Yalnızca modern toplumun bu iki büyük sınıfından değil, aynı zamanda, burjuvazinin farklı ekonomik kesimlerinden (finansal kesim ve sanayi kesimi), siyasal konumlanışlar yelpazesinden (lejitimistler, orleancılar, bonapartistler, cumhuriyetçiler) ve daha az önemli olmayan başka sınıflardan (köylülük* elbette, ayrıca da, küçük burjuvazi, lumpen proletarya [bkz. Proletarya], aristokrasi, vs.) bahseder.

Büyük İnisiyatif (1919) adlı ünlü metninde Lenin, Marksist toplumsal sınıf kavramının açık seçik bir tanımını vermeye çalışır: "Tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sistemi içinde bulundukları yere, üretim araçlarıyla olan ilişkilerine (bunlar çoğu zaman yasalarla belirlenmiş ve onaylanmıştır), emeğin toplumsal örgütlenmesinde oynadıkları role ve dolayısıyla, toplumsal zenginlikten pay alma yöntemlerine ve aldıkları payın büyüklüğüne göre, birbirlerinden ayrılan büyük insan gruplarına 'sınıflar' denir. Sınıflar, belirli bir yapı içinde, toplumsal ekonomide, işgal ettikleri farklı yer nedeniyle, biri diğerinin emeğine el koyabilen insan gruplarıdır."

TOPLUMSALLAŞMA

(Socialisation, Socialization)

Komünist Parti Manifestosu'nda (1848) ve genel olarak tüm eserlerinde, Marx, kapitalist üretim biçiminin* tarihsel olarak sınırlı niteliğini (onu aşma gerekliliğini), kapitalizmin; krizlerin* ve mücadelelerin* birleşik sonucu olan çelişkilerine* dayandırır. Ancak, Marx'ta, kapitalizmin, kendisinin yerine geçecek topluma *hazırlık* aşaması olarak görüldüğü başka irdelemeler de bulunur. Kapitalizm, üretim birimlerinin boyutlarını artırır (bkz. Yoğunlaşma), teknik gelişmeyi teşvik eder, eğitimi nüfusun geniş kesimlerine yayar, pazarların ulusal ve uluslararası düzlemlere doğru genişlemesi aracılığıyla eşgüdüm süreçleri yaratır, vs. Bundan böyle üretim, bağımsız küçük üreticilerin etkinliklerinin yan yana dizilmesinin sonucu olarak yorumlanamaz; üretim artık büyük bir ağdır. Adım adım, Marx'ın kullandığı anlamda "toplumsal", yani "topluma ait" kolektif nitelikler edinir. Bu nedenle, Marx'ın yazdıklarında, bu özelliği ifade etmek için kullandığı terimi tekrar tekrar görmek mümkündür: "toplumsallaşma". Kapitalist üretim biçimi, üretimin bu türden bir toplumsallaşmasının eksenidir.

TROÇKİZM

(Trotskisme, Trotskyism)

Terim, 1929'da SSCB'den sürgün edilip 1940'ta bir Sovyet ajanı tarafından Meksika'da öldürülen, Kızıl Ordu'nun kurucusu, Rus Marksist devrimci Lev Davidoviç Bronstein'ın bilinen ismi Troçki'den gelir. 1924'ten itibaren, önce SSCB'de, ardından da dünya işçi hareketi içerisinde Stalinizme* karşı sol komünist muhalefetin örgütleyicisi olan Troçki ve arkadaşları, 1938'de, IV. Enternasyonal'i kuracaklardır.

Troçki'nin Marksizme başlıca kuramsal katkıları şöyledir: 1) sürekli devrim kuramı; yani demokratik devrimin, köylülükçe* desteklenen proletaryanın öncülüğünde, "büyüyerek," sosyalist devrime "dönüşmesi"; ilk olarak yaklaşan Rus devrimi (1906) bağlamında ortaya konmuş, daha sonra (1930) tüm sömürge ve yarı-sömürge ülkeler için genelleştirilmiştir; devrim öncelikle çevre ülkelerde gerçekleşecektir, ancak sosyalizm yalnızca tek bir ülkede kurulamaz; 2) 1924 sonrası SSCB'nin, Stalinci diktatörlüğün siyasal bir işçi devrimiyle alaşağı edilmesi gereken, "bürokratik yozlaşmaya uğramış

* Özgün metindeki "transcroissance" sözcüğü, burada, "büyüyerek dönüşme" olarak karşılanmıştır. *-çev.*

bir işçi devleti" olarak analizi; 3) dinamiği, doğrudan kapitalist sistemle karşı karşıya gelinmesine yol açan, acil ve somut talepler içeren geçiş programı (örneğin üretimde işçi denetimi).

Troçkist hareket bir dizi bölünmeye uğrayacak ve ülkelerin çoğunda, azınlık bir işçi hareketi akımı olarak kalacaktı. Militanları ve sempatizanları arasında, yazar Victor Serge, gerçeküstücü şair André Breton ya da iktisatçı Ernest Mandel gibi, pek çok parlak entelektüel ve sanatçı bulunur. 1950'li yıllardan itibaren IV. Enternasyonal'in başlıca önderi olan Mandel, geç kapitalizm analizleriyle olduğu kadar, Rosa Luxemburg'dan esinlendiği sosyalist demokrasi üzerine düşünceleriyle de, Troçkizmin kuramsal yapısını hatırı sayılır derecede yenilemiştir.

TÜRSEL VARLIK

(Être Générique, Species-being)

Marx'ın gençlik dönemi metinlerinde kullandığı biçimiyle "tür" kavramının (insan türü anlamında) kökeni, genç Hegelcilerin din* eleştirisinde yatar. David Strauss, İsa'ya atfedilen mükemmelliklerin ancak bir bütün olarak insanlık için geçerli olabileceğini savunarak, "tür"ün karşısına "birey"i çıkar-

mıştı. Ludwig Feuerbach'ta tür kavramı, insanın bilincinde bulunduğu sonsuz öz olarak, insanın özünü tanımlar. Türle, şu üç sonsuz ve bireyüstü güce göndermede bulunur: akıl, irade ve kalp. İnsanlar, kendiliklerinden, bu üç sonsuz gücü, kendilerinden çok Tanrı'ya atfetme eğilimindedir.

1844 Elyazmaları'nda, Marx da, türsel varlığı, "türsel güçler" bütünü ve bir "kendisi için varlık" (ya da "bu güçlerin bilinci") olarak tanımlar. Ancak tür; tinin mantık, irade ve sevgi olarak sıralanan bu üç yetisinden ziyade, insanlığın, emeğin ve doğayla etkileşimin tarihsel süreci (aynı zamanda, bu güçlerin yabancılaşması* ve bunların yeniden sahiplenilmesi olan süreç) içerisinde "harekete geçirmesi" gereken, toplumsal güçler bütünü tarafından tanımlanacaktır.

Feuerbach Üzerine Tezler'den (1845) itibaren Marx, üretimde ve insanlığın dönüşümünde olduğu kadar, insanların kendi insanlıklarının bilincine ulaşmasında da tarihin oynadığı rolün, tür kavramının özcü çağrışımlarıyla bağdaşmadığının bilincine varacaktır. Altıncı tezde, Marx, Feuerbach'ın "tarihsel süreci dikkate almadığı"nı ve "dolayısıyla, bu durumda, 'öz'ün 'tür'den, birçok bireyi doğal olarak birleştiren dilsiz bir genel-

likten başka bir şey olarak anlaşılamayacağını," yazar. *Alman İdeolojisi* (1846) bu kavramı terk edişin işaretini verir.

Ulus

(Nation, Nation)

Komünist Parti Manifestosu'nda (1848) Marx ve Engels, fazlasıyla iyimser bir yorumla, serbest ticaretin ve dünya pazarının gelişmesinin, "ulusal bölünmeleri" ortadan kaldıracağına inanıyorlardı. 1848-1850 yıllarında, Engels, kimi devletsiz halkları, örneğin Güney Slavlarını, "tarihsiz uluslar" olarak tanımlayarak, tehlikeli bir Hegelci yönelim içine girdi. Elbette, her iki düşünür de, Polonyalıların Çar egemenliğine karşı bağımsızlıkları uğruna giriştikleri kavgayı desteklediler. Daha önemlisi, İrlandalıların Britanya egemenliğine karşı mücadelelerinden, "başka bir halkı ezen bir halk özgür olamaz" dersini çıkardılar. Ne var ki, ulusal sorun üzerine kuramsal ve stratejik bir görüşleri eksik kaldı.

Ulusal meseleye *Ulusal Sorun ve Sosyal Demokrasi* (1907) eseriyle, ilk kez dünya çapında geçerli Marksist bir yaklaşım sunmayı deneyen, Avustur-

yalı Marksist Otto Bauer'dir. Bauer, ulusu, "kader birliği tarafından bir karakter birliği içinde birbirine bağlanmış insanların bütünü" olarak tanımlar ve bunun tarihsel ve değişken boyutunu vurgular. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi çokuluslu devletler için, üniter devlet çatısını koruyabilecek bir çözüm olarak, ulusal-kültürel özerkliği önerir. Bu düşüncenin farklı bir biçimi, Çarlık İmparatorluğunun Yahudi işçi hareketi Bund tarafından da benimsenmiştir.

Ulusal Sorun ve Marksizm (1913) broşüründe Stalin, yalnızca "dil, toprak, iktisadi yaşam ve psikolojik biçimlenme birliği"ne sahip halkları ulus kabul etmiştir. Ayrılma hakkı tanınması gerekenler bunlardır. Lenin, aksine, 1913-1916 yıllarında ulusal sorun üzerine yazdığı denemelerde, her türlü katı ve donmuş tanımdan kaçınır ve özerklikten yana çözümleri savunan Rosa Luxemburg'la tartışma halinde, ulusların kendi kaderini tayin etme ve ayrı bir devlet kurma hakkını savunur: Ona göre, ayrılma hakkı olmaksızın, hiçbir birlik gerçek anlamda özgür olamaz.

ÜCRET

(Salaire, Wage)

Ücret, özel bir meta* olan işgücünün fiyatıdır. Diğer tüm metalarda olduğu gibi alıcı, fayda sağlamak için (bu durumda, ücretli işçiyi çalıştırmak için) işgücünü satın alır. Ev hizmetçisi örneğindeki gibi bireysel bir kullanım ya da memurlukta olduğu gibi kolektif bir kullanım da söz konusu olabilir. Görüldüğü gibi, kapitalist toplumlarda ücretlilerin büyük kitlesi gerçek anlamında kapitalist (girişimci) ücretli durumunda olsa da, ücretlilik durumu, dar anlamda kapitalist ücretli tanımından daha geniştir. İşletmelerde çalıştırılan ücretlilerin sayısı da, (üretken olmayan ücretlilerin varlığından ötürü, bkz. Emek) istihdam edilen üretken emekçilerin sayısından büyüktür. Kapitalist ücretliliğin temel dayanağı, işçinin, kapitalistin sahip olduğu üretim araçlarına erişimden yoksun olmasıdır.

Marx, ücretin satın alma gücünün tarihsel gelişimine ilişkin görüşünde, hiçbir zaman çok açık olmamıştır. Gençliğinde, "ücretlerin tunç kanunu" olarak ifade edilen tezi benimsedi. Bu tez kapitalizmin tarihsel dinamiğine, işçilerin satın alma gücünü, işgücünün üretimi ve yeniden üretimi ile uyumlu asgari bir düzeye düşürme kapasitesini tanıyordu.

Kapital'de Marx, bu ihtiyaçların göreli, tarihsel niteliğinden söz eder. İş gününün tarihsel belirlenimi hakkında yaptığı incelemede olduğu gibi (bkz. Artık Değer), sermayedarlarla proleterler arasındaki güç dengesinin, ücretin tarihsel düzeyi üzerinde önemli bir potansiyel etki oluşturduğunu düşündüğü söylenebilir. Ancak, *kapitalist birikim* yasası* analizinde, teknik değişimin, ücretin satın alma gücündeki artma eğilimini engellemek için, sermayedara güçlü bir araç sağladığını vurgular.

Üretim

(Production, Production)

1844 Elyazmaları'nda, Marx, şu formüle göre, üretim kategorisinden, doğalcı* bir antropolojinin anahtarını çıkarıyordu: "İnsan insanı üretir, kendi kendini üretir ve diğer insanı üretir." İnsanın üretken etkinliği doğanın* üretkenliğinin gerçekleşmesi olduğu gibi, "evrensel tarih* olarak adlandırılan şey de, insanın insan emeğiyle üretilmesinden, doğanın kendini insan için gerçekleştirmesinden başka bir şey değildir".

Alman İdeolojisi'nden (1846) itibaren, üretime tanınan öncelik, antropolojik anlamını yitirir. *Eko-*

nomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri'nde (1857-1858) Marx, "genel olarak" bakıldığında üretimin, "toplumsal bir bedene" ait bir "emek süreci*" olduğunu savunur. Ayrıca, "genel olarak üretimin bir soyutlama olduğu"nu, üretim sürecinin her zaman üretici güçlerin gelişme düzeyi ve belli bir üretim biçimine özgü toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiğini ekler.

Marx'ta üretimin önceliği farklı işlevler görür. Her toplumsal kuruluş içerisinde (bkz. Üretim Biçimi) üretici güçler ve toplumsal üretim ilişkileri arasındaki diyalektiğin* belirleyici rolünü gün ışığına çıkarmayı amaçlar. Aynı zamanda, eleştirel* bir işlevi vardır: "Üretimin zenginler için taşıdığı anlam, yoksullar için taşıdığı anlamda açıkça belirir. Yukarıda bulunanlar için bu anlam hep incelikli, örtülü, belirsiz bir biçimde anlatılır: bu, işin görünüşüdür. Aşağıdakiler için ise kaba, dolaysız, içten bir şekilde dile getirilir: bu da özüdür."

Marksist filozoflar arasında, Marx'ın sunmuş olduğu üretimin materyalist* yorumunun özgünlüğünün korunması gerektiğini savunan eğilim ile bu eğilimi toplumsal yaşamı yalnızca üretim mantığına indirgemekle, etkileşimin iletişimsel boyutunu (bkz. İlişki [insanlar arası]) ve *praksis*in (bkz.

Pratik) göreli özerkliğini göz ardı etmekle, suçlayan ikinci bir eğilim birbiriyle çekişmiştir.

Üretim Biçimi (Tarzı)

(Mode de Production, Mode of Production)

Ekonomi politik çalışmasını derinleştirmeden önce bile Marx, insan toplulukları tarihinin, bu tarihi "üretim biçimleri" adını verdiği büyük dönemlere ayırmaya dayanan bir yorumunu geliştirdi. Bu üretim biçimlerinin bir listesi şöyledir: "Asya tipi, köleci, feodal ve modern burjuva tipi." Burjuva üretim biçimi, kapitalist üretim tarzından başka bir şey değil. Bu üretim biçimlerinin her biri bir sınıf* yapısıyla ilişkilidir. Basitleştirerek, bir hâkim sınıf ile kendisine hükmedilen bir sınıf karşı karşıya konabilir. Hâkimler açısından bakıldığında, yukarıdaki listedeki sıralamayla, Asya tipi bir despot ve onu çevreleyen eşraf sınıfı (rahipler, devlet görevlileri), köle sahipleri, beyler ve burjuvalar bulunur. Ezilenler cephesinde ise, eşraf tarafından kuşatılmış köylüler, köleler, serfler ve proleterler vardır. Hâkim sınıflar, hükmedilen sınıfların emeğinin* belli bir bölümüne (artık çalışma) ya da bu emeğin ürününün bir kısmına, "sömürü" adı verilen (bkz.

Artık Değer) sürece göre el koyar. Bu temel ilişki, hâkim sınıflarla ilişkisi daha çetrefilli olan tüccar ve zanaatkâr sınıfların ya da ücretlilerin varlığından dolayı, her zaman daha da karmaşıklaşır.

"Üretim biçimi" ifadesi, insanlık tarihinin bu farklı dönemlerine, bunların özgül nitelikleri çerçevesinde gönderme yapar. "Toplumsal kuruluş" ifadesi, daha az türdeş somut evreleri, özellikle de değişik üretim tarzları arasındaki geçiş biçimlerini adlandırmak için sıklıkla kullanılır.

Marx, ekonomi eserlerinde, özellikle de *Kapital*'de, kapitalist üretim biçiminin sınıf yapısını teşhir etmek ister. Kapitalist üretim biçiminin, kendinden önceki biçimlerin ardında konumlanmasını sağlayan bu sınıf yapısıdır. Artık çalışmaya el koyma, artık değer şeklini alır. Marx, kapitalist üretim biçiminin bizzat kapitalizm tarafından yaratılan çelişkilerinin* (özellikle kapitalizmin krizleri*) ve proleter* sınıfın devrimci sınıf durumuna gelmesinin, burjuva* egemenliğinin yıkılmasına ve sınıfsız bir toplumun kurulmasına yol açacağını düşünür. Marx'ın sözleriyle, bu dönüşüm "insanlığın tarih-öncesi"ne son verip önce "sosyalist", sonra da "komünist*" bir çağ açacak, böylece de insanın insan tarafından sömürüsü ortadan kalkacaktır.

Bu tarihsel hareket, Marx'ın üretici güçler ve üretim ilişkileri olarak adlandırdığı iki büyük süreç topluluğunun gelişimiyle bağlantılı olarak yorumlanır. İlk süreçler toplamı, üretim kapasitesinin belirleyicilerini bir araya getirir: doğal kaynaklar, teknoloji ve organizasyon (işletmedeki organizasyon, fakat aynı zamanda işletmeler arası işbölümü). İkincisi, kendi toplumsal konumlarına göre sınıflara ayrılmış insanlar arasındaki ilişkilere gönderme yapar. Kapitalistler için üretim araçları sahipliği ve (hayatta kalmak için kapitalistlere satmak zorunda oldukları emek gücünden başka bir şeyleri olmayan, bkz. Artık Değer) proleterler için bu araçlardan yoksunluk gibi.

Marx bu tarih yorumunu sistematik bir tez halinde sunmadı. Entelektüel yolculuğunu özetlediği, 1859'da yayınlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin önsözünde, bununla ilgili kısa bir açıklama bulunur.

ÜSTBELİRLENİM
(*Surdétermination, Overdetermination*)

Her ne kadar Marx bilincin maddi varlık tarafından belirlendiğini vurgulamış olsa da, Engels, "gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimi"nin

yalnızca "son kertede*", tarihte belirleyici uğrak (moment) olduğunu açıklamıştır. Marksizmde ekonomik belirlenimciliğin biçimleri üzerine tartışmalar, *Kapital*'deki şu görüşten de kaynaklanmaktadır: "Ne [Orta Çağ] Katoliklikle, ne de antik dünya politikayla karnını doyurabilirdi. Tersine, birinde politikanın, diğerinde Katolikliğin başrolü oynamasını, o toplumların kendi geçimlerini sağlama tarzları açıklar." Belirleyici uğrak ile hâkim uğrak arasındaki bu fark, *Hapishane Defterleri*'nin (1926-1937) ilkinde, "esas" olan ile "baskın" olanı birbirinden ayıran Antonio Gramsci'de de görülür.

Louis Althusser, baskın bir unsuru bulunan bu karşılıklı belirlenim ilişkileri anlayışını geliştirmeye çalıştı ve "üstbelirlenim" ile "üstbelirlenmiş çelişki" kavramlarını ortaya attı: "Ekonomik diyalektik asla katışıksız şekilde işlemez [...] Ne ilk anda ne de son anda, 'son kerte'nin başına buyruk saati asla çalmaz." Toplumun ekonomik temelindeki çelişki, "tek ve aynı hareket içinde hem belirleyici hem de belirlenendir; ilke olarak üstbelirlenmiştir." (*Marx İçin*, 1965).

ÜTOPYA

(Utopie, Utopia)

Sözcük, insanların uyumlu bir toplum içinde yaşadıkları hayali bir adayı betimleyen Thomas More'un *Ütopya* (1500) kitabından kaynaklanır. Yunanca (u-topos), "hiçbir yer" anlamına gelir. Günlük dilde ütopya, ideal bir topluma yönelik hayal ürünü tasarımlardır.

Komünist Parti Manifestosu'nun (1848) bölümlerinden biri "eleştirel-ütopyacı sosyalizm ya da komünizm"e ayrılmıştır: Saint Simon, Robert Owen ve Charles Fourier. Marx ve Engels'in eleştirdiği, bu kişilerin "gelecek toplum hakkındaki somut savları", yani ütopyaları değil (bunları, geniş ölçüde, kendileri de benimser); "proletaryaya* hiçbir tarihsel inisiyatif (*Selbstätigkeit*), hiçbir bağımsız siyasal hareket yeteneği biçmemeleri"dir.

Friedrich Engels, aslında *Anti-Dühring*'in (1878) üç bölümünün genişletilmiş bir versiyonu olan *Ütopik Sosyalizmden Bilimsel Sosyalizme* (1880) kitapçığında, bu soruna yeniden dönecektir. Engels'in düşüncesi *Manifesto*'nunkinden çok farklıdır; ütopyaların yükselişini proletaryanın o devirde "bağımsız bir siyasal etkinlikten henüz bütünüyle aciz" oluşuna bağlar. "Daha sonraki sosyalistlerin sıkı

sıkıya iktisadi olmayan fikirlerinin neredeyse tamamına" sahip üç temel ütopyacının "büyüklüğüne" ve "dâhice görüşlerinin genişliğine" coşkulu bir şükran sunsa da, bunların karşısına, zorunluluğu Marx tarafından "bilimsel olarak" gösterilen sosyalizmi kor.

Ütopya kavramını, önce gençlik dönemi eseri *Ütopyanın Ruhu*'nda (1918) ve daha sonra büyük yapıtı *Umut İlkesi*'nde (1949-1954), yeniden değerlendiren ilk Marksist, Ernst Bloch'tur. Bloch'a göre, komünist ütopya, kutsal kitapların peygamberlerinden modern sosyalizme kadar hep vardır; Marksizm somut bir ütopyadan başka bir şey değildir.

YABANCILAŞMA

(Aliénation, Alienation)

Yabancılaşma kavramı (Almanca söylenişiyle, *Entfremdung* ya da *Entäusserung*), felsefi ünlerini Marksizme borçlu olan kavramlardandır. Marx, bu kavrama gerçek anlamda merkezî bir rol atfeden ilk isimdir: (genellikle kavramın yaratıcıları gözüyle bakılan) Hegel ve Ludwig Feuerbach'ın eserlerinde, yabancılaşma kavramına nadiren rastlanır. Marx'ta yabancılaşma kavramı: *a)* bir *kopuş*u (insanın kendi

doğasından kopuşu, işçinin ürettiği ürünlerden kopuşu); *b)* bir *tersine dönüş*ü (insanla Tanrı, toplumsal yaşamla siyasal yaşam, insan etkinliğiyle ekonomik ilişkiler arasındaki bağların tersine dönüşünü); ve *c)* öznenin nesne tarafından *baskı altına alınışı*nı (insanların dini temsiller önünde eğilmesini, devletin toplumsal yaşama egemen olmasını, işçilerin sermaye tarafından baskılanmasını) ifade eder. Bu birbirinden farklı bileşenler farklı kaynaklarla ilişkilidir. Marx Feuerbach'tan, insanın kendi "türsel varlığından"* yoksun kalması ve kendi varlığına yabancı hale gelmesi biçimindeki dinsel yabancılaşma görüşünü alır. Bruno Bauer'den, insanın kendi ürünü (Tanrı) tarafından köleleştirilmesi olarak dinsel yabancılaşma anlayışını alır. Moses Hess'ten ise, araçla amaç arasındaki ilişkinin tersine dönmesi olan paranın yabancılaştırması kavrayışını alır.

Yabancılaşma kavramı Marx tarafından özellikle gençlik döneminde kullanılmıştır. Kavram, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde (1843), *Fransız-Alman Yıllıkları*'nda (1844 ilkbaharı) ve *1844 Elyazmaları*'nda, farklı eleştiriler* geliştirilebilmesine ve bunların birbirine eklemlenmesine olanak verir: felsefenin* eleştirisi, dinin* eleştirisi, siyasetin* eleştirisi ve emeğin* eleştirisi. Marx dini,

insanların, bir yandan kendilerini bunlardan yoksun bırakırken ve kendilerini insanlık dışı bir boyun eğişe zorlarken, ortak mükemmelliklerinin farkına varmasının bir yolu olarak yorumlar. Bunun yanı sıra, kendisi de başlı başına yabancılaşmış düşüncenin bir şeklini oluşturan kurgusal-felsefi düşünce içerisinde dini yanılsamaların yeniden üretildiğine inanır. Marx, kaynağını Fransız Devrimi'nde bulan siyasal kurtuluşu* da bir tür siyasal yabancılaşma biçimi olarak yorumlar; çünkü bu kurtuluş, siyasal özgürlüğü, yalnızca yurttaşlık, diğer bir deyişle, gerçek toplumsal hayattan kopuk olup bu hayata dışarıdan hükmeden bir devlete katılma biçimi altında kavrar. Marx'ın başlıca özgünlüğü, dinsel, felsefi ve siyasal yabancılaşmanın kaynağının toplumsal yabancılaşmada aranması gerektiği iddiasındadır. Toplumsal yabancılaşmayı da Marx, yabancılaşmış emek kavramıyla betimler. Emeğin yabancılaşması kavramı, bir yanda işçi, karşı yanda ise, işçinin kendi etkinliğinin ürünü, etkinliğin kendisi, dış doğa, diğer insanlar ve nihayet, işçinin kendi doğası arasında oluşan kopuk, tersine dönmüş, çatışık ilişkileri belirtir.

Marksizmde en sık görülen tutum, Marx'ın öğretisinin (*Kapital* dahil) farklı bileşenlerini, top-

lumsal yaşamın kolektif biçimde yeniden sahiplenilmesi projesi çerçevesinde, bir yabancılaşma eleştirisi olarak algılamaktı. Ancak Louis Althusser gibi kimi yazarlar, yabancılaşma düşüncesinin *Alman İdeolojisi*'nden (1846) itibaren reddedilen bir *hümanizme** bağlı olduğunu ve kavramın olgun Marx'ta belirleyici bir işlevi bulunmadığını göstermeye çalıştı.

YANSIMA

(Reflet, Reflection)

Marx ideolojiyi* gerçek dünyanın ters dönmüş bir yansıması olarak (bir *camera obscura*nın etkisiyle benzerlik kurarak) tanımlayıp (*Alman İdeolojisi*, 1846) "düşünce, insanın kafasının içinde yansıyan ve dönüşen maddeden başka bir şey değildir" dese de (*Kapital*), Marx'ta yansıma düşüncesi belirleyici bir rol oynuyor görünmemektedir.

Yansıma kavramının bilgi kuramının ilkesi haline getirilmesi, Engels ve Lenin'le birlikte gerçekleşmiştir. Engels ve Lenin, felsefe* tarihinin temel sorununu, düşünce-varlık ilişkisinden kurarak ve idealist gelenekle materyalist* gelenek arasındaki mücadeleyi tasvir ederek düşünceyi, maddenin (ya

da düşünceden bağımsız varlığın) yansıması olarak ortaya koydular. Yansıma fikri, hem düşüncenin kendi maddi koşullanması karşısındaki bağımlılığını vurgulamaya, hem de gerçek süreçleri düşünce içerisinde yeniden oluşturan mekanizmayı betimlemeye hizmet eder.

Yansıma kuramı, bu mekanik varsayımları nedeniyle, öznenin ve nesnenin dolayımlarını ve devrimci *praksis*in (bkz. Pratik) rolünü yeniden değerlendirme çabasındaki yazarlar (Georg Lukács, Antonio Gramsci) tarafından eleştirildi. Ayrıca yaklaşımın, düşüncenin eleştirel gücünü ve özerkliğini azımsadığı iddia edildi (Theodor W. Adorno, Louis Althusser).

Yeniden Üretim

(Reproduction, Reproduction)

Marx "yeniden üretim" terimini değişik anlamlarda kullanır. Burada, sermaye birikimi* bağlamında yeniden üretim kavramına değineceğiz. Birikim, artık değerin* bir bölümünün, yatırılan sermayenin büyümesi için ayrılmasının mekanizmasını betimler. Marx, bu tür bir büyüme ortaya çıktığında, sermayenin "genişletilmiş yeniden üretimi"ne atıfta

bulunur. Bu birikimin sıfır olduğu ve daha sık görülmesi için herhangi bir özel nedenin bulunmadığı duruma, "basit yeniden üretim" denir. Bu durum, birikimi bir yana bırakmayı sağlayan basitleştirici, önemli bir hipotezdir. Pek çok sorun bu çerçevede ele alınabilir.

İkinci ciltte sermayenin yeniden üretiminin incelenmesi, "yeniden üretim şemaları"nın işe katılmasına vesile olur. Marx, en basit çerçevede, iki sektörlü bir ekonomi varsayar ve bunu basit yeniden üretime uygular. Birinci sektör (I) girdileri, yani üretim için gerekli malları; ikinci sektör (II) ise, işçiler ve sermayedarlar tarafından satın alınan tüketim mallarını üretir. Bu herhangi bir sonuç yaratmasa da, metaların* değerleriyle orantılı fiyatlar üzerinden mübadele edildiği farz edilir. Tüm gelirler, emeğin değeri ve artık değer harcanır (ne biriktirim, ne yatırım, ne de borçlanma söz konusudur). Değişmez sermaye *c*, değişir sermaye *v* ve artık değer (ya da artı-değer) *s* olsun. Örneğin birinci sektörde kullanılan değişmez sermaye I*c* olarak yazılır. Bu durumda, her sektörün üretiminin değeri, sırasıyla şöyledir: I*c* + I*v* + I*s* ve II*c* + II*v* + II*s*

Marx'ın ilgisi, ulusal hesapların betimlediği türden ilişkiler, özellikle de bir ekonomideki toplam

üretimin belirlenmesi üzerinde toplanmıştır. Tüm üretilenlerin satıldığı hipotezi, birtakım ilişkiler kurulmasını sağlar. Birinci sektör kendisinin satın aldığı girdileri üretir. Dolayısıyla, değeri I*v*+I*s* olan çok sayıdaki girdi için bir pazar bulması zorunludur. Tek müşteri ikinci sektördür. Sonuç olarak denge için gerekli ünlü ilişki elde edilir:

I*c* = II*v* + II*s*

Bu eşitliğin yalnızca birinci sektörün pazarlarını değil ikinci sektörün pazarlarını da güvence altına aldığı görülmektedir; çünkü bu ilişki geçerli olursa bu ikinci sektörün toplam üretimi I*v* + I*s* + II*v* + II*s*'ye, toplam gelir ise, varsayım gereğince, tüketime eşit olur. Aslına bakılırsa Marx burada, toplam gelire ("katma değer") eşit bir "ürün" ("milli hasıla"daki gibi) tanımından farklı olmayan bir üretim betimler. Bu analizde Adam Smith'e haksız yere yüklenir, ancak muhtemelen Marx bu ilişkileri titizlikle kuran ilk kişidir.

Şemaların daha ayrıntılı bir biçimi, işçilerin tüketim mallarının üretimini, sermayedarlar tarafından tüketilen ve "lüks" diye nitelenen malların üretiminden ayırarak, üç sektör tanımlar. Son olarak Marx, genişletilmiş yeniden üretim hipotezini ortaya atar. Bir devlet muhasebesi çerçevesi geliştirmeye

yöneldiğinden, hayli iddialı olan bu çözümlemesini tamamlamayı başaramaz. Bilhassa paranın* akışını, yani farklı özneler tarafından harcanan paranın izlediği güzergâhları takip etmeye çalışır.

YÖNTEM

(Méthode, Method)

Marx yöntem sorununa "ekonomi politiğin yöntemi" ve "diyalektik* yöntem" aracılığıyla yaklaşmıştır.

Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri (1857-1858) döneminde, Marx, ekonomi politik eleştirisinin başına, tarihsel materyalizmin ilkelerini ve ekonomi politiğin yöntemini sunan bir giriş koymayı tasarlamıştı. "Ekonomi politiğin yöntemi"ne ilişkin yazdıkları, bu bağlamda yer alır. Burada, ampirik olguların analizinden yola çıkıp soyut ilkelere ulaşmaya dayanan yöntemin, ekonomi politiğin gelişmesinin ilk evresinde gerçi gerekli olduğunu, ancak bunun bilimsel anlamda yetersiz kaldığını açıklar. İşte bu nedenle, ekonomi politiğin eleştirisi, soyut ilkelerden yola çıkarak (bkz. Soyutlama) ampirik olguları "düşüncede somut*" biçiminde yeni baştan inşa etme yolunu benimser. Ne var ki, iki sene sonra,

Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın (1859) önsözünde, bu giriş projesinden vazgeçtiğini ilan eder.

Aynı dönemde, Hegel'in *Mantık Bilimi*'ni yeniden okuyup derinden etkilenen Marx, diyalektik yöntemi ekonomi politiğin eleştirisinde temel bir dayanak olarak kabul ediyordu. O derece ki, Hegelci diyalektiğin bir eleştirisini yazmayı tasarlamıştı (Engels'e mektup, 14 Ocak 1858). Marx, *Kapital*'in sonsözünde, "diyalektik bir yöntem" benimsediğini söylemekle birlikte, kendisi için "diyalektiğin, bir araştırma yöntemi değil, bir açıklama biçimi olduğunu" vurgular. Diyalektik yöntem nelerden oluşur? Marx burasını da karanlıkta bırakmıştır. Herhalde bunun da nedeni, işin aslına bakılırsa, bilimsel yaklaşımın *a priori* olarak sabitlenmiş yöntemsel kıstaslara tabi tutulamamasıdır.

Pek çok Marksist, ilk olarak da Engels, Marx'ın diyalektik yönteminin doğasını belirginleştirmeye çalıştı; başkaları ise, bunun aksine, Hegel'de diyalektik düşüncenin yöntemlerin reddi anlamına geldiği kanaatindeydi. Bunun yanı sıra, Marksizme karşı, Marx'ın düşüncesinin bir bilim ve siyasal bir proje olarak mı, yoksa yalnızca tarihe ilişkin bir çözümleme yöntemi olarak mı kabul edilmesi gerektiği sorusu sorulmuştur.

Sağlığında terimi reddetmiş olsa da, Marksizm öncelikle Karl Marx'ın (1818-1883) düşüncesidir. Bu, gerçek anlamıyla olağanüstü zenginlikte ve sürekli evrimleşen bir düşüncedir. Ancak Marx'ın Marksizme kattıkları, *Komünist Manifesto*'nun da dahil olduğu birçok eserin diğer yazarı ve Marx'ın ölümü sonrasında *Kapital*'in II. ve III. ciltlerini yayına hazırlayan Engels'in kattıklarından ayrılamaz. Ölümlerinden sonra fikirleri, kendilerini onların takipçisi olarak gören düşünürler ve siyasal akımlar tarafından çok farklı doğrultularda geliştirilmiştir. Bugün hâlâ kapitalist düzene karşı radikal mücadelelerin büyük bölümüne ilham vermektedir.

Üç yetkin Fransız Marksisti tarafından hazırlanan bu kitap, 100 maddeyle Marksizmin başlıca kavramlarını aydınlatmakta ve her birinin merkezinde yer alan siyasal, iktisadi ve felsefi konuların ve tartışmaların iç içeliğine dikkat çekmektedir

Yordam Kitap

10 TL. KDV DAHİL

ISBN 978-605-5541-56-9